

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра загальноправових дисциплін

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни «ПРАВознавство»

Для студентів факультету
соціально-економічної освіти та управління

Дніпро – 2019

Укладач: Талдикін О.В., доцент кафедри загальноправових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Конспект лекцій обговорений та схвалений на засіданні кафедри загальноправових дисциплін юридичного факультету
26.06. 2019 р., протокол № 20

ТЕМА 1. ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Теорія держави
2. Теорія права

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Наливайко Л.Р., Вітвіцький С.С. та ін. Теорія держави і права в тестових завданнях: навчальний посібник / за заг. ред. д.ю.н., проф. Л.Р. Наливайко. — Дніпропетровськ: Середняк Т.К., 2014.-358 с.
2. Теорія держави і права: підруч. / кол. авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. — 2-е вид. перероб. і доп. — Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2015 . — 468 с.
3. Теорія держави і права: навч. посіб. для підготовки до державного іспиту / А.М. Кучук [та ін.]; керів. авт. кол. І.А. Сердюк ; рец.: С.Д. Гусарєв, Ю.А. Ведерніков; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. — Дніпропетровськ: ДДУВС, 2012 . — 207 с.
4. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко, І. В. Бенедик, І. О. Биля-Сабадаш ; Ред. : М. В Цвік ; О. В Петришин. — Х. : Право, 2010. — 583 с.
5. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін. ; За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. — Харків : Право, 2002. — 432 с.
6. Зайчук О. В. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 688 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. 3-тє вид., доповн. і переробл. / О. Ф. Скакун. — К. : Прав. єдність, 2011. — 524 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Вивчити основи теорії держави і права як науки та навчальної дисципліни

ВСТУП

Держава є соціальним інститутом, що покликаний забезпечити потребу суспільства у безпеці та громадському порядку. Становлення держави проходило впродовж тривалого історичного періоду, вирішальними факторами якого стали перехід людства до відтворюючої економіки і поділ суспільної праці, що зумовили соціальну стратифікацію та виокремлення управлінської верхівки суспільства.

Держава — це універсальна суверенна політико-територіальна організація, яка здійснює управління стратифікованим суспільством на основі нормативно-правового регулювання та за допомогою спеціального механізму.

1. Теорія держави

1.1. Держава: поняття та ознаки

За сучасним міжнародним правом державою визнається організація, що має: постійне населення; визначену територію; власний уряд; здатність до вступу до відносин з іншими державами. Ця конвенційна (договірна) норма була вироблена міжнародною конференцією у Монтевідео у 1933 р.

Необхідні для існування сучасної держави властивості називають **атрибутами держави**. Ними є:

1) **народ** – сукупність індивідів, об'єднаних правовим зв'язком з державою. Цей зв'язок проявляється в інститутах громадянства (у республіках) або підданства (у монархіях). Сучасна держава виступає як представник народу, як справа народу, що знаходить свій вираз у народному суверенітеті;

2) **територія** – матеріальна база держави. Це частина земної кулі, з якою історично пов'язаний державний народ, що має кордони, визнані міжнародним співтовариством. Територія держави – це простір, в межах якого здійснюється державна влада, це просторове буття держави;

3) **державна влада** – організаційно оформлена політична влада великої соціальної спільноти (народу, класу, стану), що володіє верховенством у суспільстві і спеціалізованим апаратом для регулювання суспільних відносин. Головне призначення державної влади – керівництво загальнозначущими для народу справами. Головна ознака державної влади – її **суверенність**, тобто верховенство щодо інших видів влади всередині держави та незалежність від інших держав. Державна влада в сучасній державі є похідною від народного суверенітету.

Особливо підкреслимо значущість міжнародного визнання держави, що зумовлює її здатність вступати у відносини з іншими суб'єктами міжнародного права.

Сьогодні у світі існує 205 держав. Більшість з них виникла протягом останніх 100 років, як правило, на основі окремих елементів колишньої держави і з використанням уже наявних готових моделей державності.

Термін «сучасна держава» використовується в двох значеннях: по-перше, сучасними називають нині існуючі держави, і, по-друге, сучасною вважається така держава, яка відповідає певним цінностям і нормативам, а саме:

1) **верховенство права**. У сучасній державі визнається владою і діє принцип верховенства права, згідно з яким:

- державні органи мають діяти відповідно до конституції та законів країни;
 - кожна людина є рівною перед законом та судом;
 - основним джерелом права виступають природні права людини.
- Кожна, чиї права порушені, має право на належний судовий захист;

забезпечення прав людини. Людина, її права і свободи становлять у сучасній державі найвищу соціальну цінність, саме на їхнє забезпечення й найповнішу реалізацію у суспільному житті має бути спрямована вся державна діяльність і насамперед діяльність у сфері державного управління. Сучасна держава несе певні обов'язки щодо особистості, що виражаються у певних гарантіях прав людини. Гарантії прав і свобод людини і громадянина – це система умов, засобів і способів, що забезпечують усім і

кожному рівні можливості для придбання, реалізації та захисту своїх прав і свобод;

2) **народовладдя (демократизм) держави.** Демократія – це такий тип держави, при якому громадяни мають реальну можливість брати участь у формуванні і функціонуванні апарату органів державної влади і місцевого самоврядування, здійсненні контролю над його діяльністю;

3) **секулярність держави.** Сучасна держава є світською, що проявляється у відокремленні релігійних об'єднань від держави та неприпустимості установлення загальнообов'язкової релігії або іншої світоглядної орієнтації.

Держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій, але при цьому не втручається у діяльність релігійних організацій, не фінансує їх діяльність. Одночасно релігійні організації не виконують державних функцій, але мають право брати участь у громадському житті, а також використовувати нарівні з громадськими об'єднаннями засоби масової інформації;

4) **міжнародне визнання.** Важливою нормативною вимогою до сучасної держави є визнання її міжнародним співтовариством. Згідно з сучасною доктриною міжнародного права, визнання – це односторонній добровільний акт держави, у якому вона прямо чи побічно заявляє:

- про те, що розглядає іншу державу як суб'єкт міжнародного права і має намір підтримувати з нею офіційні відносини;

- про те, що вважає владу, що затвердилася конституційним шляхом у державі або на частині її території, достатньо ефективною, щоб виступати в міждержавних відносинах у якості представника цієї держави або населення відповідної території. Визнання на практиці означає, що держава визнає іншу нову державу як юридичну особу, тобто з усіма її правами й обов'язками, що впливають із міжнародного права.

1.2. Суверенітет держави

Термін «державний суверенітет» було введено в науковий обіг французьким юристом Жаном Боденом (1530-1596). Суверенітет держави є визначальною невід'ємною рисою держави, що відображає верховенство державної влади на своїй території та самостійність (незалежність) у міжнародних відносинах. Одночасно суверенність є головною ознакою державної влади.

Внутрішня сторона суверенітету держави проявляється в тому, що державна влада вирішує основні питання життя суспільства і вправі скасувати будь-яку постанову будь-якої іншої інституції на своїй території. **Зовнішня сторона суверенітету** держави – незалежність держави у зовнішніх справах – означає свободу зовнішньополітичної діяльності за межами її кордонів.

Гарантії державного суверенітету:

- волевиявлення народу, який бажає мати власну державу і прагне її незалежності;

- економічна незалежність держави;

- обороноздатність держави, у тому числі її військова могутність;

- міжнародне визнання непорушності суверенітету держави.

Разом з тим, слід зазначити, що у сучасному світі державна влада в більшості країн, попри всю свою суверенність, перебуває під контролем громадянського суспільства і має діяти відповідно до принципу верховенства права, зокрема, дотримуватись конституційних норм. У зовнішніх зносинах держава має поважати суверенітет інших держав та дотримуватись норм міжнародного права.

У сучасному світі борються дві тенденції. З одного боку, це тенденція «десуверенізації», а з іншого – зміцнення державного суверенітету. **Реальний суверенітет** – це здатність держави насправді, а не декларативно, самотійно проводити свою зовнішню і внутрішню політику, зміцнювати свою економічну самотійність, укладати міжнародні договори, вступати в міждержавні партнерські відносини.

Суверенітет сучасної держави обмежується різними чинниками, але особливо – міжнародними договорами. Все більш важливим стає процес інтеграції держав у наддержавні об'єднання (наприклад, Європейський Союз), у зв'язку з чим відбувається поступове розмивання граней суверенітету держави. У процесі глобалізації десуверенізація держав узагалі уявляється неминуchoю. Але їй протистоїть тенденція посилення суверенітету з боку держав з реальним економічним та політичним суверенітетом – так званих наддержав. Спірним є питання про кількість таких наддержав. До них, як правило, належить США, але на цю роль претендують також Китай, Російська Федерація, деякі інші держави.

Крім цих двох тенденцій, суверенітет держави змінюється в залежності від історичної епохи, явищ міжнародного масштабу, соціально-економічних і політичних особливостей конкретної держави, залежить від її геополітичного становища і навіть розмірів. Так, наприклад, зовнішньополітична сторона суверенітету такої малої європейської держави як Герцогство Ліхтенштейн обмежена на користь дружніх сусідніх держав. Його інтереси за кордоном представляють посольства Швейцарської Конфедерації.

1.3. Функції держави: поняття і класифікація

Функції держави – це основні напрями і сторони діяльності держави, що виражають її сутність та соціальне призначення. У функціях держави конкретизуються інтереси суспільства, реалізується різноманітна діяльність держави як внутрі так і назовні, проявляється особливості і закономірності розвитку економічного, суспільного і духовного прогресу.

Залежно від сфери дії держави розрізняють **внутрішні** та **зовнішні** функції держави.

До **внутрішніх функцій** держави належать:

1) **економічна** функція (формування та виконання бюджету, складання та виконання програм економічного розвитку, фінансування ряду суспільно значущих галузей, забезпечення свободи конкуренції та протидія монополізму, безпосереднє керівництво державним сектором економіки);

2) **правозахисна** функція, або функція **захисту прав і свобод людини та громадянина** (конституційне закріплення особистих, політичних і соціальних прав людини, діяльність державних органів, що захищають права людини та громадянина);

3) **соціальна** функція (забезпечення гідного рівня життя людини, допомога громадянам держави, які з об'єктивних причин не можуть брати участь у створенні матеріальних благ – діти, інваліди, люди похилого віку);

4) **фіскальна** функція (стягування податків і мита, виявлення та облік доходів виробників матеріальних та духовних благ, контроль за правильністю стягування податків та розподілу податкових коштів);

5) **правоохоронна** функція, або функція **охорони правопорядку** (забезпечення точного і повного здійснення правових приписів усіма суб'єктами права, залучення до юридичної відповідальності правопорушників);

6) **природоохоронна** або інакше – **екологічна** функція (регулювання процесу використання природних ресурсів, збереження та відновлення природного середовища існування людини);

культурна (духовна) функція (організація науки та освіти, забезпечення збереження культурної спадщини і доступу громадян до неї);

7) **інформаційна** функція (організація та забезпечення системи отримання, використання, розповсюдження і зберігання інформації).

До зовнішніх функцій держави належать:

1) функція **забезпечення безпеки держави** (захист країни від нападу ззовні, захист загальнонаціональних інтересів від деструктивних дій усередині країни);

2) функція **міжнародної співпраці та інтеграції до світової спільноти** (спільна діяльність держав у політичній, економічній, культурній, спортивній та інших сферах, членство та співпраця в межах міжнародних і регіональних організацій).

У сучасному світі, коли суспільне життя все більш інтернаціоналізується, грань між зовнішніми та внутрішніми функціями поступово зникає. Практично кожна з функцій держави має як внутрішню, так і зовнішню сторони. Тому ряд учених висувують ідею про існування всього лише однієї – **генеральної функції** держави, зміст якої полягає в забезпеченні нормального функціонування громадянського суспільства. Генеральна функція розділяється на підфункції: економічну, екологічну тощо.

Проблеми, що постали перед людством у ХХ ст., зумовили виникнення **глобальних функцій**, для здійснення яких необхідне об'єднання зусиль усіх держав. Найбільшою мірою глобалізація торкнулася **екологічної** функції, функції **захисту і охорони прав і свобод особи**, функції **підтримки світового порядку**.

1.4. Форма держави: поняття, структура, значення

Поняття форми держави традиційно перебувало в центрі уваги юридичної науки з моменту її зародження. Сьогодні під **формою держави** розуміють спосіб організації та здійснення державної влади. Поняття форми держави є необхідним для відповіді на питання: як створюються вищі органи держави, як вони взаємодіють між собою і населенням, як територіально побудована державна влада, якими методами здійснюється державна влада.

Форма держави – це теоретична конструкція, що складається з трьох елементів: форми державного правління, форми державно- територіального устрою, форми державного режиму.

Форма державного правління – це організація, порядок утворення та взаємодії вищих органів державної влади (глави держави, парламенту і уряду).

Монархія – це така форма правління, коли главою держави є особа, яка одержує і передає свій пост і титул, як правило, у спадок і довічно.

Різновиди монархій:

1) **абсолютна** монархія сьогодні має, скоріше, історичне значення. На сьогодні єдиною монархією, яка певною мірою відповідає параметрам абсолютизму, залишилась Саудівська Аравія;

2) **дуалістична** монархія (Марокко, Тонга). Влада поділяється між парламентом і монархом. Парламент приймає закони, але у монарха є право абсолютного вето (заборони на введення закону до дії). Уряд призначається монархом, підпорядкований йому і несе відповідальність тільки перед ним;

3) **парламентська** монархія (Бельгія, Велика Британія, Данія, Іспанія, Малайзія, Нідерланди, Норвегія, Таїланд, Швеція, Японія). Монарх юридично є главою держави, але участі в управлінні країною фактично не бере. Виходячи з принципу політичної та юридичної невідповідальності монарха, підпис монархом юридично значущих актів обов'язково потребує контрасигнації – паралельного підпису відповідальної за зміст та виконання акта особи (міністра, прем'єр-міністра).

У парламентській монархії глава держави або не має права вето щодо законопроектів, або фактично не застосовує вето. Головна відмінна риса парламентської монархії – формування уряду парламентом і відповідальність уряду перед ним.

Республіка – це така форма правління, за якої главою держави є президент, що обирається громадянами на певний строк.

Різновиди республіки:

1) **президентська** (Бразилія, Мексика, США). Президентська республіка відмітна чітким поділом державної влади на законодавчу, виконавчу та судову. Президент у такій республіці, як правило, обирається прямими виборами (винятком є США, де президента обирає колегія вибірників, обрана виборцями). Він очолює не тільки державу, але й уряд. Уряд призначається президентом і відповідає перед ним;

2) **парламентська** республіка є типовою для країн континентальної Європи (Германія, Індія, Італія, Словаччина, Угорщина, Чехія). Президент обирається так, щоб він не одержував свій мандат безпосередньо від громадян: парламентом або особливими зборами, що формуються виключно для виборів президента. Президент не є главою уряду і не є вільним в його формуванні. Фактично главу і склад кабінету визначає парламент, точніше, партія, що перемогла на парламентських виборах і має більшість у парламенті. Уряд несе відповідальність перед парламентом;

змішана (президентсько-парламентська) республіка (Україна, Польща, Франція). Цей різновид республіки сполучає риси парламентської та президентської республік. Вибори президенти проводяться всенародним голосуванням (як у президентській республіці), але президент не очолює уряд (як у парламентській республіці). Уряд призначається президентом, але призначення прем'єр-міністра вимагає згоди парламенту (або навпаки – міністри та прем'єр-міністр призначаються парламентом, але останній – за поданням президента).

Уряд несе відповідальність перед президентом, але й парламент має право виразити йому недовіру, що спричиняє відставку. Для змішаної республіки є характерним виведення поста президента за тріаду законодавчої, виконавчої та судової влади: президент має самостійний статус.

Форма державно-територіального устрою – це порядок взаємин між державою та її окремими частинами. Розрізняють унітарні та федеральні держави.

Унітарна держава – це єдина держава, що складається з адміністративно-територіальних одиниць (областей, провінцій, губерній), що не мають ознак суверенітету.

Сьогодні більшість держав миру – унітарні держави (Болгарія, Угорщина, Греція, Польща). У багатьох унітарних державах (Іспанія, Україна, Фінляндія) є автономні утворення.

Автономія – відносно самостійне у здійсненні публічної влади територіальне утворення в межах держави. Статус автономії надається територіальним фракціям держави, для яких характерні історичні, географічні, національні особливості (Країна Басків в Іспанії, Аландські острови у Фінляндії). Статус автономії визначається, як правило, основним законом держави. Автономія має власні нормативно-правові акти та органи влади, але державного суверенітету не має. Обсяг автономних повноважень може бути доволі великим. Наприклад, Фарерські острови, будучи автономним регіоном Данії, не входять до Європейського Союзу, хоча сама Данія є членом ЄС.

Федерація – союзна держава, що складається з держав-членів

– суб'єктів федерації, які володіють деякими ознаками суверенітету. Зараз у світі існує близько 30 федеративних держав, більшість з яких – великі та середні за територією та чисельністю населення (Германія, Індія, Мексика, Нігерія, Росія, США). Сім з восьми найбільших держав світу – федерації, на їх частку припадає більше половини сухопутної території Земної кулі.

Федерація в більшості випадків має республіканську форму правління, але зустрічаються й монархії – Австралія (формально),

Бельгія, Канада (формально), Об'єднані Арабські Емірати.

Форма державного режиму – сукупність прийомів, методів, форм та способів здійснення державної влади.

Державний режим є функціональною характеристикою влади, яка ніколи прямо не визначається в конституціях держав (не рахуючи вельми поширених вказівок на їх демократичний характер), проте завжди безпосереднім чином відображається на змісті конституції.

Державний режим – найбільш рухливий, мінливий елемент форми держави. Характер державного режиму визначається не тільки правовими нормами, але й існуючою в країні політичною системою, рівнем політичної та правової культури населення. Проте визначальним чинником служить характер державної влади.

Різновиди державних режимів:

1) **демократичний** режим, для якого характерні: реальність політичних прав і свобод громадян; політичний та ідеологічний плюралізм; формування органів влади шляхом вільних загальних виборів; поділ влади; діяльність і влади, і опозиції в строго конституційних рамках;

авторитарний режим. Його характерними ознаками є: обмеження обсягу політичних прав і свобод; обмеження політичного та ідеологічного плюралізму

(наприклад, дозволяється існування тільки двох партій); фактична, а деколи і формальна відсутність поділу влади; недемократичний характер виборів (відсутність реальної можливості вибору). Відмінною рисою авторитаризму є сильна виконавча влада, як правило, заснована на особі лідера. Але авторитарний режим також може бути заснований на праві, моральних засадах, але його не можна все ж таки віднести до режимів, де населення бере участь в управлінні, а влада здійснюється найбільш ефективним способом. Яскравий приклад тому – режим Наполеона за часів Першої імперії у Франції. Серед сучасних країн прикладом авторитарного режиму є режим Аугусто Піночета у Чилі (1973-1989 рр.). Більшість політичних партій та непідконтрольні диктатурі профспілки було заборонено, уведено політичну цензуру, проводилися широкомасштабні репресії проти всіх противників режиму. Разом з тим, у країні зберігалася приватна власність, проводилися часткові ліберально-економічні перетворення;

2) **тоталітарний** режим. Його характерні риси: принципова відмова від ідеї прав людини і громадянина; пріоритет партії або держави в системі соціальних цінностей; однопартійна політична система і заборона на існування опозиції; наявність загальнообов'язкової державної ідеології; формальність і декоративний характер виборів; принципова відмова від поділу влади; вождизм, точніше, сакралізація (обожнювання) лідера, який підноситься як наймудріший, непогрішний, найсправедливіший, невпинно думаючий про благо народу. При тоталітаризмі встановлюється повний (тотальний) контроль над усіма сферами життя суспільства. Держава прагне буквально «злити» суспільство з собою, повністю його одержавити.

1.5. Демократична, правова і соціальна держава

Вперше термін «демократія» використав грецький історик Геродот, а найбільш відоме його визначення належить американському президенту Авраму Лінкольну: «Демократія – це правління народу, обране народом і для народу». З позицій сучасної юриспруденції **демократична держава** – це такий тип держави, за якого всі громадяни мають право брати участь у формуванні і функціонуванні апарату органів державної влади і місцевого самоврядування, й здійснювати контроль над його діяльністю.

У сучасній державі використовуються різні форми демократичної організації органів державної влади, зокрема безпосередня і представницька демократія.

Під **безпосередньою демократією** розуміється пряме волевиявлення народу або його частини, безпосереднє рішення громадянами питань державного і суспільного життя або вираз думки з цих питань. **Інститути** безпосередньої демократії:

1) **вибори** – форма безпосередньої участі громадян в управлінні державою шляхом формування найвищих представницьких органів, органів місцевого самоврядування, їх персонального складу;

2) **референдум** (плебісцит) – це всенародне голосування з приводу законопроектів, чинних законах та інших важливих питань загальнодержавного значення, що зачіпають інтереси народу. Інститут референдуму широко використовується як дієвий механізм народного волевиявлення більшістю демократичних держав світу. Найширше використовується у Швейцарії (з 1848 р.

проведено більше 500 референдумів). Зокрема, за допомогою референдуму було ухвалено Конституцію Швейцарії 1999 р.;

народна законодавча ініціатива – право певного числа виборців внести на розгляд представницького органу проект закону або політичного рішення, який в обов'язковому порядку має його розглянути. Вона не набула такого широкого поширення як вибори і референдум. Цей інститут передбачений в Австрії, Італії, Іспанії, Швейцарії та ін. У Швейцарії з початку ХХ ст. 200 разів було застосовано цей механізм;

3) **відкликання депутата** – припинення дії представницького мандату за волевиявленням виборців. Інститут відкликання дає можливість виборцям здійснювати контроль над поведінкою своїх обранців – депутатів представницьких органів або посадових осіб державних чи муніципальних органів. Підставою для відкликання є правопорушення або аморальний вчинок депутата або посадової особи.

Представницька (репрезентативна, парламентарна) демократія означає здійснення влади народом через представницькі органи, які обираються безпосередньо народом, складаються з його повноважних представників - депутатів і покликані виражати волю народу. Велике значення у здійсненні влади народу мають обрані ним посадовці держави, наприклад, всенародно обраний президент. Будь-яка демократична держава будується на принципі поєднання безпосередньої та представницької демократії.

Правова держава виступає як такий тип держави, влада якої заснована на праві, обмежується за допомогою права і здійснюється у правових формах.

Серед **основних характеристик** правової держави слід назвати:

1) **пріоритет індивідуальних прав і свобод**, гарантованих державою і реалізовуваних індивідами, рівність індивідів перед законом, доступність правового захисту для кожного індивіда, обмеження втручання держави в сферу приватної ініціативи. Індивіди діють за принципом: «Дозволено все, що не заборонено законом»;

2) **верховенство права**. Воно проявляється, по-перше, у **верховенстві правового закону** в системі нормативно-правових актів. Правовим є тільки такий закон, який містить рівну для всіх міру свободи і справедливості. Інакше кажучи, це справедливий і гуманний закон, перед яким усі рівні. По-друге, проявляється у **відповідності національного законодавства** загальноновизнаним нормам і принципам **міжнародного права**. По-третє, це означає **зв'язаність державної влади правом**. Влада правової держави діє за принципом: «Дозволено лише те, що безпосередньо передбачено законом»;

3) **демократичний легальний спосіб формування влади**. Органи влади правової держави, як правило, формуються шляхом вільних загальних виборів, а призначення на державні посади здійснюються з дотриманням законної прозороти процедури. Вибори виступають як найважливіший засіб контролю суспільства над державною владою. У правовій державі неможливі державні перевороти, закулісні оборудки щодо формування органів влади, фальсифікація виборів тощо;

4) **поділ державної влади**. Кожна з гілок державної влади (законодавча, виконавча, судова) формується і діє в певній незалежності одна від однієї. Поділ влади передбачає також наявність чітко окресленого кола повноважень і меж діяльності для кожної з гілок влади;

5) **високий рівень загальної та правової культури громадян.** Тільки в цьому випадку є можливою свідома, компетентна участь громадян в управлінні державними і суспільними справами, повага до права і держави, прав і свобод інших людей;

взаємна відповідальність держави та людини. Відповідальність людини перед державою виражається в дотриманні заборон (наприклад, не створювати незаконних військових формувань) і виконанні обов'язків (наприклад, платити податки), несенні тягара обмежень у разі правопорушень. У принципі, відповідальність людини перед державою існує за будь-якого типу держави. Але тільки в правовій державі є можливою відповідальність державної влади перед людиною у разі порушення державою прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина. Вона реалізується через пред'явлення позову проти держави та її органів, звернення до суду, у тому числі й до міжнародних судових органів;

6) **гідне становище суду і його авторитет** у суспільстві. Суд повинен бути арбітром у взаєминах між громадянами і державою. Діяльність суду повинна базуватися на таких принципах як колегіальність, презумпція невинуватості, змагальність, рівність сторін, право на оскарження ухвалених рішень тощо.

Метою як правової, так і соціальної держави є добробут індивіда та суспільства, що зближує концепцію правової держави з концепцією соціальної держави.

Соціальна держава – це держава, політика якої направлена на створення умов, що забезпечують гідне життя та вільний розвиток людини.

Соціальною може бути тільки держава, що має високий рівень економічного розвитку, причому в структурі економіки повинна бути врахована соціальна орієнтація держави. У зв'язку з цим момент реального виникнення соціальних держав слід віднести до 60-х рр. XX ст., що пов'язано зі встановленням відповідальності держави за надання кожному громадянину прожиткового мінімуму. Проведення державою соціально орієнтованої політики є важким процесом через необхідність враховувати суперечливі цілі, що майже виключають одна одну: ефективний розвиток економіки та досягнення соціальної справедливості, згладжування соціальної нерівності.

– Соціальній державі властиві всі традиційні функції, зумовлені її природою держави як такої, але вони немовби заломлюються через призму цілей та завдань соціальної держави. У рамках соціальної функції можна виділити такі її різновиди: підтримка соціально незахищених категорій населення (через систему пенсій, соціальних виплат і допомоги);

– створення можливостей для вільної реалізації трудового та інтелектуального потенціалу громадян держави; забезпечення трудової зайнятості населення та боротьба з безробіттям;

– охорона праці та здоров'я людей;

– підтримка сім'ї, материнства, батьківства і дитинства;

– згладжування соціальної нерівності шляхом перерозподілу доходів між різними соціальними верствами через оподаткування, державний бюджет, спеціальні соціальні програми;

- заохочення добродійної діяльності (зокрема, шляхом надання податкових пільг підприємницьким структурам, що здійснюють добродійну діяльність);
- турбота про збереження соціального миру в суспільстві, зокрема, через систему соціального партнерства;
- участь у реалізації міждержавних соціальних програм, вирішенні загальнолюдських проблем.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Соціальною може бути тільки держава, що має високий рівень економічного розвитку, причому в структурі економіки повинна бути врахована соціальна орієнтація держави. У зв'язку з цим момент реального виникнення соціальних держав слід віднести до 60-х рр. XX ст., що пов'язано зі встановленням відповідальності держави за надання кожному громадянину прожиткового мінімуму. Проведення державою соціально орієнтованої політики є важким процесом через необхідність враховувати суперечливі цілі, що майже виключають одна одну: ефективний розвиток економіки та досягнення соціальної справедливості, згладжування соціальної нерівності.

- Соціальній державі властиві всі традиційні функції, зумовлені її природою держави як такої, але вони немовби заломлюються через призму цілей та завдань соціальної держави. У рамках соціальної функції можна виділити такі її різновиди: підтримка соціально незахищених категорій населення (через систему пенсій, соціальних виплат і допомоги);
- створення можливостей для вільної реалізації трудового та інтелектуального потенціалу громадян держави; забезпечення трудової зайнятості населення та боротьба з безробіттям;
- охорона праці та здоров'я людей;
- підтримка сім'ї, материнства, батьківства і дитинства;
- згладжування соціальної нерівності шляхом перерозподілу доходів між різними соціальними верствами через оподаткування, державний бюджет, спеціальні соціальні програми;
- заохочення добродійної діяльності (зокрема, шляхом надання податкових пільг підприємницьким структурам, що здійснюють добродійну діяльність);
- турбота про збереження соціального миру в суспільстві, зокрема, через систему соціального партнерства;
- участь у реалізації міждержавних соціальних програм, вирішенні загальнолюдських проблем.

2. Теорія права

Поняття, ознаки та призначення права. Система та джерела (форми) права.

Право — система норм (правил поведінки) і принципів, санкціонованих державою, які формально закріплюють міру свободи, рівності та справедливості відповідно до інтересів (волі) населення країни та забезпечуються примусом.

Найвище суспільне призначення права - забезпечувати у нормативному порядку свободу в суспільстві, підтверджувати справедливість, виключити сваволлю і свавілля з життя суспільства

Система права — це об'єктивно обумовлена системою суспільних відносин внутрішня структура права, яка складається з взаємозалежних норм, логічно розподілених за галузями, підгалузями та інститутами.

Найбільшим елементом системи права є галузь права.

Галузь права — відносно самостійна сукупність юридичних норм, яка регулює якісно однорідну сферу (рід) суспільних відносин специфічним методом правового регулювання.

Провідна галузь права — конституційне (державне) право -система принципів і норм конституції, які закріплюють основи суспільного і державного ладу, форму правління і державного устрою, механізм здійснення державної влади, правове становище особи

Адміністративне право — система правових норм, які регулюють управлінські відносини у сфері здійснення виконавчої влади, розпорядничої діяльності державного апарату, його взаємовідносин з іншими державними та недержавними організаціями і громадянами.

Цивільне право — система правових норм, які регулюють майнові і особисті немайнові відносини, що укладаються між фізичними та юридичними особами як рівноправними.

Кримінальне право — система правових норм, які охороняють від злочинних посягань на права і свободи людини і громадянина, конституційний лад, усі види власності тощо, установлюючи міру кримінальної відповідальності за їх вчинення.

Міжнародне право — система правових норм, які регулюють публічні взаємовідносини між державами (міжнародне публічне право) або приватні правові відносини між громадянами різних країн та їх об'єднань (міжнародне приватне право).

Сімейне право — це система правових норм, які регулюють особисті (немайнові) і майнові відносини подружжя, батьків, усиновлювачів і усиновлених, інших членів сім'ї і родичів.

Трудове право — це система норм права, які регулюють відносини у сфері здійснення трудової діяльності (порядок прийому і звільнення з роботи, умови праці та її охорони, час праці та відпочинку і т. ін.). Суб'єкти цих відносин можуть бути як рівноправними, так і знаходитися (один з них) у стані підлеглості.

Земельне право — система правових норм, які регулюють відносини, пов'язані з використанням та охороною земельних ресурсів.

Підгалузь права — це складова частина галузі права, яка об'єднує норми права, що регулюють суспільні відносини певного виду. Як приклад підгалузі цивільного права є авторське і винахідницьке право, фінансового права — банківське право.

Інститут права — це таке угруповання норм права певної галузі чи підгалузі, що регулює конкретний вид чи сторону однорідних суспільних відносин. Наприклад, у цивільному праві є інститут права власності, норми якого регулюють відносини власності.

Система законодавства — це внутрішньо узгоджена сукупність нормативно-правових актів, що є зовнішньою формою і засобом існування правових норм. Система права і система законодавства співвідносяться як зміст і форма.

Джерела (форми) права — визнані державою документальні форми вираження і закріплення норм права, які надають їм юридичного, загальнообов'язкового значення.

Юридичні джерела (форми) права

Нормативно-правовий акт	Правовий прецедент	Нормативно-правовий договір	Правовий звичай	Правова доктрина	Релігійно-правова норма
Міжнародно-правовий акт					

правовий звичай — це правило поведінки, що склалося у процесі життєдіяльності суспільства, якому держава надала загальнообов'язкового значення і яке санкціонується й забезпечується державою;

правовий прецедент — це рішення судового або адміністративного органу щодо конкретної справи, яке стало обов'язковим для вирішення інших аналогічних справ. У правовій системі України така форма права не застосовується, вона характерна для англосакської правової системи (США, Англія, Австралія);

нормативно-правовий договір — це письмовий документ, у якому загальні правила поведінки встановлюються за домовленістю декількох суб'єктів;

релігійно-правові норми — релігійні норми, яким держава надала загальнообов'язкового характеру (Ватикан, мусульманські країни);

нормативно-правовий акт — це офіційний документ компетентних органів держави, який містить у собі юридичні норми. Це головне джерело права у всіх правових системах.

міжнародний-правовий акт — спільний акт-документ двох або кількох держав, що містить норми права про встановлення, зміну або припинення прав і обов'язків у різних відносинах між ними.

Нормативно-правові акти поділяються на закони і підзаконні акти.

Закон — це нормативно-правовий акт законодавчого органу держави чи безпосередньо самого народу, який має вищу юридичну силу і особливий порядок прийняття і регулює найважливіші сфери суспільних відносин.

Законодавчий процес в Україні — закріплена у Конституції обов'язкова послідовність дій по створенню законів, яка включає такі етапи:

- підготовка й розробка законопроекту;
- законодавча ініціатива (внесення до органу законодавчої влади пропозиції щодо видання нового закону). Суб'єкти права законодавчої ініціативи — народні депутати, Президент України, Кабінет Міністрів, Національний Банк України;
- обговорення законопроекту;
- прийняття закону;
- підписання закону. Закон підписує Голова Верховної Ради України і невідкладно направляє його Президентові України. Президент України протягом 15 днів після отримання закону підписує та офіційно оприлюднює закон, беручи його до виконання, або зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями повертає до Верховної Ради України для повторного розгляду. У разі, якщо Президент України протягом встановленого терміну не повернув закон

для повторного розгляду, він вважається схваленим Президентом України і має бути підписаний та офіційно оприлюднений;

- опублікування закону в офіційних виданнях "Голос України", "Урядовий кур'єр", "Відомості Верховної Ради України протягом 10 днів;
- набрання чинності. Закон набирає чинності через 10 днів після його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування.

Підзаконні нормативно-правові акти приймаються на основі і з метою виконання закону, на підставі закону і відповідно до закону. До них належать:

- укази та розпорядження Президента;
- постанови Кабінету Міністрів;
- інструкції та накази центральних органів виконавчої влади;
- акти місцевих держадміністрацій;
- локальні нормативно-правові акти.

Усі чинні нормативно-правові акти входять до складу системи законодавства.

Норми права.

Норма права — це загальнообов'язкове, формально-визначене правило поведінки, встановлене або санкціоноване державою як регулятор суспільних відносин, яке офіційно закріплює міру свободи і справедливості відповідно до інтересів (волі) населення країни та забезпечується заходами примусу.

Кожна правова норма має особливу структуру, яка включає такі елементи:

гіпотеза — частина норми права, яка описує умови, обставини, з настанням яких можна чи необхідно здійснювати правило, що міститься в диспозиції;

диспозиція — частина норми, яка описує суб'єктивні права та юридичні обов'язки особи, яка знаходиться в певній нормативно-регламентованій ситуації;

санкція — частина норми права, яка описує юридичні наслідки виконання чи невиконання правила поведінки, передбаченого диспозицією. Санкції можуть бути каральними (штрафними), відновлюючими чи заохочувальними (позитивними).

8. Поняття та структура правових відносин.

Правовідносини — це суспільні зв'язки, відносини, урегульовані правом і виражені у взаємних правах та обов'язках суб'єктів права, якими можуть бути як громадяни (фізичні особи), так і організації чи установи (юридичні особи).

Ознаки правовідносин:

- наявність сторін, які мають суб'єктивні права і юридичні обов'язки;
- здійснення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків контролюється і забезпечується державою;
- мають вольовий характер.

Структура правовідносин включає:

1. об'єкт;
2. суб'єкти;
3. зміст.

Об'єкт правовідносин — це ті реальні соціальні блага, що задовольняють інтереси та потреби людей і з приводу яких між суб'єктами виникають, змінюються або припиняються суб'єктивні права та юридичні обов'язки, їх поділяють на матеріальні і духовні блага, дії суб'єктів правовідносин, результати їх діяльності.

Суб'єкти правовідносин:

- фізичні особи (громадяни, іноземні громадяни, особи без громадянства);
- юридичні особи (підприємства та організації різних форм власності, об'єднання громадян);
- держава, республіки, територіальні громади.

Підставами для виникнення, зміни чи припинення правовідносин є юридичні факти.

Юридичні факти — це конкретні життєві обставини, передбачені гіпотезою правової норми, які викликають виникнення, зміну чи припинення правовідносин.

Юридичні факти поділяються на:

- правоутворюючі, правозмінюючі, правоприпиняючі;
- позитивні і негативні;
- постійно діючі та одноразової дії;
- юридичні дії і юридичні події.

Юридичні події — це життєві обставини, що виникають, діють й припиняються незалежно від волі суб'єктів правовідносин (наґродження, смерть людини, хвороба, стихійне лихо).

Юридичні дії — це життєві обставини, виникнення, функціонування і припинення яких залежить від волі суб'єктів правовідносин. Вони поділяються на правомірні і неправомірні.

До правомірних дій належать: • юридичні акти — правомірне застосування права, що здійснюється з метою викликати юридичні наслідки (постанова слідчого про припинення кримінальної справи, договір, заява, скарга);

- юридичні вчинки — дії, що не мають спеціальної мети спричинити юридичні наслідки (знайдення скарбу, створення художнього твору, наукової праці тощо).

До неправомірних дій належать:

правові аномалії — зловживання правом, що не є правопорушенням;

правопорушення — це дія чи бездіяльність, які здійснюються всупереч встановленому в суспільстві правопорядку (злочини, проступки).

Правопорушення та юридична відповідальність. Роль держави і громадськості в запобіганні правопорушень.

Правомірна поведінка — це відповідна юридичним нормам дія чи бездіяльність особи.

Існує декілька видів правомірної поведінки:

- передбачена — поведінка, яка передбачає виконання покладених на особу обов'язків, здійснення тих чи інших активних дій (платити податки);
- дозволена — поведінка, яка передбачає використання наданих суб'єкту можливостей певної власної поведінки (володіти, розпоряджатись майном);
- заборонена — пасивна поведінка, коли суб'єкт повинен стримуватись від порушення заборон, установлених правовими нормами (не порушувати громадський порядок).

Правопорушення — це дія чи бездіяльність, що здійснюється всупереч встановленим у суспільстві правовим нормам.

Для правопорушення характерні певні ознаки, а саме:

- суспільна небезпечність (наносить шкоду інтересам суспільства, держави);
- протиправність (порушує норми права);
- винність (залежить від ставлення суб'єкта правопорушення до своєї поведінки);
- карність (за його вчинення передбачена юридична відповідальність).

Структура правопорушення включає:

- суб'єкт (дієздатна особа, яка здійснила правопорушення);
- об'єкт (порушене матеріальне чи нематеріальне благо, яке захищається правом);
- об'єктивну сторону (саму протиправну дію, її шкідливі наслідки, причинний зв'язок між дією і результатом);
- суб'єктивну сторону (вину, тобто ставлення правопорушника до дії та її результатів у формі умислу чи необережності; розрізняють також і змішану вину: умисел і необережність).

Мотив правопорушення — це внутрішні процеси, що відображаються в свідомості особи і спонукають її до вчинення правопорушення.

В залежності від ступеня суспільної небезпечності правопорушення поділяються на злочини і проступки.

Злочин — суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину, за яке законом передбачена кримінальна відповідальність.

Проступки розрізняють:

- адміністративні (порушення встановленого державою порядку в фомадських місцях, а також порядку управління у різних сферах життєдіяльності суспільства);
- дисциплінарні (порушення дисципліни праці, військової, навчальної, державної та інших видів дисципліни, внутрішнього розпорядку організації, установи);
- цивільно-правові (заподіяння майнової шкоди, порушення інших майнових або особистих інтересів осіб, що захищаються законом).

Юридична відповідальність — це передбачене законом і застосоване органами держави примусове обмеження або позбавлення правопорушника певних благ. Вона завжди супроводжується моральним осудом правопорушника.

Юридична відповідальність поділяється на перспективну і ретроспективну (позитивну і негативну).

Позитивна відповідальність — це сумлінне виконання своїх обов'язків перед громадянським суспільством, правовою державою, колективом людей та окремою особою.

Ретроспективна відповідальність — це специфічні правовідносини між державою і правопорушником внаслідок державно-правового примусу, що характеризуються засудженням протиправного діяння і суб'єкта правопорушення, покладанням на останнього обов'язку перетерпіти позбавлення і несприятливі наслідки особистого, майнового, організаційного характеру за скоєне правопорушення:

Види юридичної відповідальності:

- кримінальна — різновид ретроспективної юридичної відповідальності, що полягає у вживанні заходів кримінального покарання до фізичних осіб, винних у вчиненні злочину;

- адміністративна — різновид ретроспективної юридичної відповідальності, під якою розуміють покладення на порушників загальнообов'язкових правил, що діють в управлінні та в інших сферах, адміністративних стягнень, котрі тягнуть для цих осіб обтяжливі наслідки майнового чи морального характеру;

- дисциплінарна — різновид юридичної ретроспективної відповідальності працівника за порушення трудової дисципліни із застосуванням до нього догани та звільнення. Законодавством, статутами й положеннями про дисципліну для окремих категорій працівників можуть бути передбачені інші дисциплінарні стягнення;

- цивільно-правова — самостійний вид ретроспективної юридичної відповідальності фізичної чи юридичної особи за порушення договірних зобов'язань, за заподіяння позадоговірної майнової шкоди, а також за порушення особистих немайнових прав.
- матеріальна — різновид ретроспективної юридичної відповідальності працівника за матеріальну шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації внаслідок порушення покладених на нього трудових обов'язків.

Законність — це правовий режим у державі, який вимагає суворого і безпосереднього виконання, а також точного застосування законів та інших нормативно-правових актів усіма суб'єктами права для забезпечення прав і свобод людини і громадянина, стабільного правопорядку.

Законність потребує певних заходів та засобів, які могли б охороняти її від різних порушень та впроваджувати в життя.

Юридичні гарантії законності — це передбачені законодавством засоби реалізації, охорони і відновлення законності. До них належать:

- наявність законодавства як основи законності і водночас її гарантії;
- наявність заборонних норм;
- встановлення відповідальності за правопорушення;
- право громадян на скаргу;
- ефективна дія державного механізму;
- розширення впливу громадськості;
- правова культура.

Правова культура — стабільна відповідність способу і результату поведінки всіх і кожного правовим нормам (знання закону, дотримання закону, вміння застосовувати закон, авторитет закону у суспільстві). Антиподом правової культури є правовий нігілізм.

Правопорядок — це стан фактичної упорядкованості суспільних відносин, який є результатом законності.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Право — система норм (правил поведінки) і принципів, санкціонованих державою, які формально закріплюють міру свободи, рівності та справедливості відповідно до інтересів (волі) населення країни та забезпечуються примусом.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Соціальною може бути тільки держава, що має високий рівень економічного розвитку, причому в структурі економіки повинна бути врахована соціальна орієнтація держави. У зв'язку з цим момент реального виникнення соціальних держав слід віднести до 60-х рр. XX ст., що пов'язано зі встановленням відповідальності держави за надання кожному громадянину прожиткового мінімуму. Проведення державою соціально орієнтованої політики є важким процесом через необхідність враховувати суперечливі цілі, що майже виключають одна одну: ефективний розвиток економіки та досягнення соціальної справедливості, згладжування соціальної нерівності.

- Соціальній державі властиві всі традиційні функції, зумовлені її природою держави як такої, але вони немовби заломлюються через призму цілей та завдань соціальної держави. У рамках соціальної функції можна виділити такі її різновиди: підтримка соціально незахищених категорій населення (через систему пенсій, соціальних виплат і допомоги);
- створення можливостей для вільної реалізації трудового та інтелектуального потенціалу громадян держави; забезпечення трудової зайнятості населення та боротьба з безробіттям;
- охорона праці та здоров'я людей;
- підтримка сім'ї, материнства, батьківства і дитинства;
- згладжування соціальної нерівності шляхом перерозподілу доходів між різними соціальними верствами через оподаткування, державний бюджет, спеціальні соціальні програми;
- заохочення добродійної діяльності (зокрема, шляхом надання податкових пільг підприємницьким структурам, що здійснюють добродійну діяльність);
- турбота про збереження соціального миру в суспільстві, зокрема, через систему соціального партнерства;
- участь у реалізації міждержавних соціальних програм, вирішенні загальнолюдських проблем.

Право — система норм (правил поведінки) і принципів, санкціонованих державою, які формально закріплюють міру свободи, рівності та справедливості відповідно до інтересів (волі) населення країни та забезпечуються примусом.

ТЕМА 2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Сутність і предмет конституційного права України.
2. Норми конституційного права України, конституційно-правові інститути.
3. Джерела конституційного права.
4. Основні етапи становлення і розвитку Конституції України.
5. Функції і юридичні властивості Конституції України 1996 р.
6. Порядок прийняття Конституції України і внесення змін до неї.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Балакірева, Р.С. Конституційне право України [Текст]: навч. посіб. / Р.С. Р.С. Балакірева. – К.: Центр навч. л-ри, 2003. – 210 с.
2. Волков, В.Д. Конституционное право Украины [Текст]: учеб. пособие / В.Д. Волков, Р.Ф. Гринюк, И.С. Шебутин [и др.]. – Донецк: ДонГУ, 2000. – 239 с.
3. Конституційне законодавство України (законодавчі акти, коментар, офіційне тлумачення) [Текст]: зб. нормат. актів. – К., 2004. – 280 с.
4. Конституційне право України. Академічний курс [Текст]: підручник: у 2 т. / за ред. В.Ф. Погорілка. – К.: Юрид. думка, 2006. – Т.1. – 544 с.
5. Конституційне право України. Академічний курс. [Текст]: підручник: у 2 т. / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Юрид. думка, 2008. – Т.2 – 800 с.
6. Конституційне право України [Текст] / за ред. В.Я. Тація, В.Ф. Погорілка, Ю.М. Тодика. – К.: Укр. центр правнич. функцій, 1999. – 350 с.
7. Конституційне право України [Текст]: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В.П. Колісника та Ю.Г. Барабаша. – Х.: Право, 2008. – 416 с.
8. Конституція незалежної України [Текст]: навч. посіб. / за ред. В.Ф. Погорілка, Ю.С. Шемшученка, В. О. Євдокімова. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. – 272 с.
9. Кравченко, В.В. Конституційне право України [Текст]: навч. посіб. / В.В. Кравченко; вид. 4-те, виправл. та доповн. – К.: Атіка, 2006. – 481 с.
10. Лисенков, С.Л. Основи конституційного процесуального права України [Текст] / С.Л. Лисенков. – К.: Юрисконсульт, 2007. – 270 с.
11. Молдован, В.В. Конституційне право: опорні конспекти [Текст]: навч. посіб. для студ. юрид. вузів та ф-тів / В.В. Молдован, В.Ф. Мелашенко. – К.: Юмана, 1996. – 272 с.
12. Основи конституційного права України [Текст] / за ред. В.В. Копейчикова. – К.: Юріком, 2000. – 288 с.
13. Погорілко, В.Ф., Конституційне право України [Текст]: підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко; за заг. ред. В.Ф. Погорілка. – К.: Наук. думка; Прецедент, 2006. – 344 с.
14. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика [Текст] / відп. ред. В.Ф. Погорілко. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – 652 с.
15. Совгиря, О.В. Конституційне право України [Текст]: навч. посіб. / О.В. Совгиря, Н.Г. Шукліна. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 632 с.
16. Тодика, Ю.М., Конституційне право України [Текст]: навч. посіб. / Ю.М. Тодика, Г.Б. Клименко. – Х.: Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого, 1995. – 376 с.
17. Фрицький, О.Ф. Конституційне право України [Текст]: підручник / О.Ф. Фрицький. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 512 с.
18. Чушенко, В.І. Конституційне право України [Текст]: підручник / В.І. Чушенко, І.Я. Заєць. – К.: Ін Юре, 2007. – 488 с.
19. Шляхтун, П.П. Конституційне право України [Текст]: підручник / П.П. Шляхтун – К.: Освіта України, 2008. – 592 с.
20. Шмеріга, В.І. Конституційне право України. Інтерактивний курс [Текст] /

В.І. Шмеріга, Н.М. Крестовська – Х.: Одіссей, 2004. – 240 с

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Ознайомитись з основами конституційного права України та основами конституційного ладу України.

ВСТУП

Конституційне право України як галузь права і законодавства являє собою систему правових норм і нормативно-правових актів та інших джерел, що регулюють відносини, пов'язані з основами конституційного ладу, правового статусу особи, народовладдям, територіальним устроєм суспільства і держави.

Важливим етапом в українському державо- й законотворенні, у розвитку українського суспільства стало прийняття 28 червня 1996 р. нової Конституції України, у якій Україну було проголошено суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, людину визнано найвищою соціальною цінністю, а також утверджено реальне народовладдя. Цей закон підсумував попередній розвиток суспільства й держави, створив об'єктивно необхідні правові основи їх функціонування і подальшого розвитку, зумовив незворотність цих процесів і нове ставлення до України інших держав і міжнародних органів й організацій.

Конституція 1996 р. становить основу нової системи права України, всіх її галузей, насамперед – конституційного права. Прийнятті на основі цієї Конституції законодавчі акти сприяли становленню більшості основних інститутів конституційного права, передусім – державного та суспільного ладу, прав і свобод людини й громадянина, форм безпосередньої демократії, державної влади й місцевого самоврядування та ін.

Оволодіння цією галуззю права передбачає насамперед всебічне пізнання й осмислення чинної Конституції України, яка являє собою не лише акт найвищої юридичної сили, а й найвищу національну політичну і духовну цінність, засіб утілення національної ідеї. Вивчення конституційного права об'єктивно сприятиме опануванню інших галузей національного і, природно, міжнародного права та їх всебічній раціональній реалізації.

1. Сутність і предмет конституційного права України

Конституційне право України (лат. «constitutio» – встановлення, устрій) становить провідну галузь національного права, систему правових норм, які закріплюють і регулюють:

- основи конституційного ладу;
- правовий статус особи;
- державний і територіальний устрій;
- систему, порядок формування і принципи організації та діяльності органів Української держави.

Саме з цієї галузі права студенти починають вивчення чинної системи права України.

Правильне уявлення про інститути конституційного права, оволодіння основними юридичними поняттями має принципове значення для осмислення суті права України та окремих його галузей.

Предметом конституційного права є особливе коло суспільних відносин, що мають важливе значення для суспільства, держави і особи, стосуються всіх найважливіших сфер суспільного життя: економіки, політики, ідеології та ін.

У сучасному розумінні конституція – це основний закон держави, що визначає найважливіші засади організації суспільства, становить основу правової системи держави. Норми конституції вихідні для всіх інших галузей права.

Провідну роль конституційного права України зумовлюють такі чинники.

1. Конституційне право закріплює основоположні принципи конституційного ладу, визначає основні права та свободи людини і громадянина, встановлює принципи державно-територіального устрою, засновує систему органів державної влади і місцевого самоврядування та наділяє їх відповідною компетенцією.

2. Конституційне право регулює сам процес утворення права, визначає види правових актів і становить правову базу національного законодавства України.

3. Конституційне право, ґрунтуючись на Конституції України, закріплює принцип верховенства права, який означає, що Конституція має найвищу юридичну силу, а її норми являють собою норми прямої дії.

У науковій літературі давно дискутують щодо питання: якому термну «конституційне» чи «державне» право – віддати перевагу. У багатьох країнах набув поширення термін «конституційне право», насамперед у тих, де діють англосаксонська і романська правові системи, що репрезентують конституційний устрій, найхарактернішими рисами якого є громадянське суспільство і правова держава.

Для німецької правової системи характерний термін «державне право», що являє собою відображення історичних реалій, у яких відбулося становлення і розвиток німецької державності.

У СРСР діяло державне, а не конституційне право, що було зумовлено низкою політичних, правових й ідеологічних чинників. Найголовніший з них – лад, за якого не було ні розподілу влади, ні судового захисту прав особи, ні інших, справді демократичних інститутів.

Термін «державне право» ширший, ніж термін «конституційне право», оскільки охоплює й адміністративне, фінансове та процесуальне право.

Так, конституційне право України – це провідна галузь права, сукупність правових норм, що закріплюють і регулюють основу соціально-економічної структури суспільства, його політичну систему, правовий статус особи з метою забезпечити здійснення державної влади в країні.

Основним предметом правового регулювання конституційного права України, як уже було зазначено, є суспільні відносини, які виникають і діють у процесі здійснення влади народом України.

Структура предмета конституційного права України:

- відносини політичного характеру (форма керування, державного устрою);
- найважливіші економічні відносини (регламентація наявних форм власності та механізмів її захисту);

– відносини, що стосуються правового статусу людини і громадянина (громадянство, основні права, свободи, обов'язки та ступінь їх гарантованості з боку держави);

– відносини, сформовані в процесі реалізації права народу України на самовизначення і пов'язані з державно-територіальним устроєм України;

– відносини щодо організації та діяльності державного апарату України;

– відносини, які визначають діяльність органів місцевого самоврядування.

Метод правового регулювання конституційного права – це система прийомів і способів, через які норми галузі права впливають на конкретні суспільні відносини, упорядковують їх щодо цілей і завдань правового регулювання.

Характерні риси методу конституційно-правового регулювання:

1) найбільша загальність;

2) максимально високий юридичний рівень (Конституція України має абсолютну юридичну силу, усі інші акти підпорядковано їй);

3) імперативність і централізованість регулювання (наприклад, – відносини між суб'єктами права ґрунтуються на засадах субординації, тобто підпорядкуванні одного суб'єкта іншому);

4) установчий характер (Конституція встановлює основи конституційного ладу, принципи взаємовідносин держави й особи);

5) універсальність (дію методу поширено на всі галузі національного права);

6) поєднання прямого і опосередкованого регулювання (з одного боку, Конституція – це постійний, надзвичайно стійкий політико-правовий документ, з іншого – вона має враховувати розвиток суспільних відносин).

Методи конституційно-правового регулювання:

1) загального регламентування;

2) установчі;

3) деклараційні;

4) встановлення принципів, цілей і завдань організації й діяльності суб'єктів конституційного права;

5) позитивних зобов'язань, покладення обов'язків і відповідальності (сплата податків);

6) дозволу (ВРУ може створювати тимчасові спеціальні комісії для підготовки і попереднього розгляду питань);

7) заборони (наприклад, цензури – ст. 15 КУ) тощо.

2. Норми конституційного права України, конституційно-правові інститути

Конституційно-правові норми – це встановлені або санкціоновані державою загальнообов'язкові правила поведінки, які регулюють конституційно-правові відносини та становлять предмет галузі конституційного права.

Особливості норм конституційного права:

1) формуються здебільшого з диспозиції;

2) характеризуються відсутністю санкцій, передбачених в інших галузях права;

3) рідко мають словесно виражені гіпотези;

4) мають особливе коло суб'єктів – народ, держава тощо;

5) носять загальнорегулятивний характер (норми-принципи, норми-дефініції, норми-програми).

Класифікація конституційно-правових норм

1. За змістом виділяють норми, що закріплюють:

засади конституційного ладу (проголошують Україну як суверенну і незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, єдиним джерелом влади в якій є народ і конституційний лад якої ґрунтується на принципах пріоритету прав і свобод людини, відповідальності держави перед народом і суспільством за свою діяльність, верховенства права, політичного, економічного та ідеологічного плюралізму, територіальної цілісності, переваги загальновизнаних принципів міжнародного права над інтересами національного права та ін.);

- основи правового статусу людини і громадянина;
- систему органів влади (Президент України, органи місцевого самоврядування, ВРУ, КМУ);
- народне волевиявлення (вибори, референдум) та інші форми безпосередньої демократії;
- територіальний устрій України, його визначальні принципи, систему адміністративно-територіального поділу.

2. За ступенем визначеності:

– абсолютно визначені імперативні норми (визначають такий і тільки такий варіант поведінки (обрання Президента України народом на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на 5 років; підписання Закону України головою Верховної Ради і передання його Президенту України; формування Президентом України Кабінету Міністрів шляхом призначення Прем'єр-міністра за згодою Верховної Ради));

– відносно визначені – передбачають певну свободу вибору:

- ситуаційні – діють залежно від конкретних ситуацій (ст. 112 КУ щодо виконання обов'язків Президента України на період до обрання і вступу на пост нового Президента України у разі дострокового припинення повноважень Президента України);

– факультативні – поряд з основним варіантом передбачають факультативний;

– диспозитивні – надають право обрання варіанта поведінки на власний розсуд, якщо на це в законі нема конкретної заборони.

3. За призначенням у механізмі правового регулювання:

- матеріальні (виражають зміст діяльності державних органів, визначаючи їх правовий статус – що робити?);

– процесуальні (закріплюють порядок, способи, методи здійснення діяльності державних органів шляхом встановлення конкретних організаційно-правових (процесуальних) форм реалізації матеріальних норм – як робити? – це є законодавчий процес, вибори, референдум, регламент ВРУ, чітко визначений процедурно- процесуальний характер діяльності Конституційного суду.

4. За характером припису, вміщеного у нормі:

–уповноважувальні – встановлюють права на ті чи інші позитивні дії (уповноважують Президента здійснювати цілу низку дій щодо реалізації свого державно-правового статусу);

зобов'язувальні – встановлюють обов'язок особи вчинити певні позитивні дії (П. 1 Ст. 92 КУ зобов'язує здійснювати законодавче регулювання конституційних прав, свобод і обов'язків громадян України);

– заборонювальні – встановлюють обов'язок утриматися від певних дій (дії щодо обмеження прав за расовими і національними ознаками – Ст. 22, 24 КУ).

5. За сферою дії:

–загальні;

–локальні.

6. За тривалістю дії:

– постійні;

– тимчасові.

7. За органами, що видають нормативні акти:

–видані Верховною Радою України;

–Президентом України;

–місцевою радою або іншим органом місцевого самоврядування.

8. За характером (ступенем) визначеності гіпотези конституційно-правової норми:

–абсолютно визначена гіпотеза (вказує на гранично визначені, конкретні і точні обставини дії диспозиції (дострокове припинення повноважень, народного депутата приймають більшістю від конституційного складу Верховної Ради);

–відносно визначена (вказує лише на загальні умови, факти та обставини, пов'язані із застосуванням норми (Ст. 81 КУ – «У разі невиконання вимоги щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності повноваження народного депутата припиняються достроково на підставі закону за рішенням суду»));

–невизначена гіпотеза (норму застосовують за власним розсудом із маркерами «у разі необхідності», «на власний розсуд»,

«у разі потреби» тощо (Ст. 89 КУ – «ВР у разі необхідності може створювати тимчасові спеціальні комісії для підготовки і попереднього розгляду питань»)).

Інститут права – це сукупність норм права, які регулюють певне коло однопорядкових суспільних відносин і утворюють однорідну групу. Це визначення у повній мірі застосовне і до конституційно-правового інституту, норми якого об'єднано на основі певних принципів і методів, відзначено відносною самостійністю правового регулювання. Розрізняють галузеві й міжгалузеві правові інститути. Так, галузевими конституційними інститутами є: інститут прав і свобод людини та громадянина, органів державної влади, громадянства, територіального устрою, місцевого самоврядування тощо. Прикладом міжгалузевого інституту може бути інститут власності.

Конституційні інститути розрізняють за змістом, структурою, методами і завданнями правового регулювання. Серед них існують надінститути, які охоплюють значне коло суспільних відносин і містять ряд інших інститутів (підінститутів), які, у свою чергу, можуть мати дрібніші структурні підрозділи. До надінститутів можна віднести інститути влади народу, державного суверенітету, державної влади тощо.

Отже, конституційно-правовий інститут – це функційно відокремлена, внутрішньо стабільна підсистема взаємопов'язаних правових наук. Це головний

підрозділ конституційної галузі права, система інститутів права, що охоплює декілька різновидів правовідносин, однорідних за методами правового впливу.

Конституційні інститути у своїй сукупності утворюють струнку систему, яка становить основу Конституції України, їх розташовано в певному порядку, у належний спосіб внесено до тексту Конституції. Це інститут загальних засад конституційного ладу, прав і свобод людини й громадянина, прямого народовладдя, законодавчої, виконавчої та судової влади, територіального устрою, місцевого самоврядування, інститут, що визначає порядок змін і доповнень Конституції.

Можна запропонувати й іншу класифікацію конституційних інститутів залежно від відносин, які вони закріплюють у джерелах конституційного права.

I. Інститут народовладдя:

- 1) безпосереднє народовладдя (пряма демократія);
- 2) представницьке (здійснюване через обраних представників народу);
- 3) місцеве.

II. Інститут конституційного оформлення народовладдя:

- 1) конституційний лад;
- 2) юридична конституція;
- 3) конституційні закони;
- 4) конституційна законність;
- 5) конституційні звичаї, традиції.

III. Інститут правового статусу людини і громадянина:

- 1) громадянство (постійний зв'язок особи і держави);
- 2) система основних прав і свобод людини та громадянина;
- 3) гарантії основних прав і свобод.

IV. Інститут державного будівництва:

- 1) форма держави;
- 2) територіальна організація держави;
- 3) механізм держави.

3. Джерела конституційного права

Джерела права розрізняють: а) за матеріальним змістом (матеріальні умови життя суспільства, система економічних зв'язків, форми власності тощо); б) за ідеальним змістом (правова свідомість); в) за юридичним змістом (засоби вираження, об'єктивація правових норм). Під джерелами права в юридичному значенні розуміють форму вираження, об'єктивацію державної волі.

Основними джерелами конституційного права у світі є нормативно-правові акти, судові прецеденти, правові звичаї, а інколи – міжнародні й внутрішньодержавні договори. У свою чергу, нормативно-правові акти конституційного права поділяють на закони, нормативні акти виконавчої влади, органів конституційного контролю (нагляду), парламентські регламенти, акти органів місцевого самоврядування.

Система правових актів, що становлять джерела конституційного права України, досить широка. Це Конституція України, закони й постанови Верховної Ради України, декларації (насамперед Декларація про державний

суверенітет України), Акт проголошення незалежності України, постанови Кабінету Міністрів України, акти місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, регламенти тощо. Правові акти конституційного характеру як орган державної влади має право приймати Центральна виборча комісія.

Особливе місце серед джерел конституційного права України належить Конституції України, у якій закріплено найбільш принципові державно-правові норми загального характеру. Вони мають найвищу юридичну силу, стосуються всіх сфер життя суспільства: політичної, економічної, соціальної, духовної. Таким діапазоном норм Конституція України суттєво відрізняється від інших джерел конституційного права. Важливо й те, що в ній визначено багато інших джерел цієї галузі національної правової системи. Норми Конституції України стосуються кожного громадянина, усіх суб'єктів суспільних відносин. Значна кількість конституційних норм має установчий характер.

До джерел конституційного права України також належать міжнародні договори. За Конституцією України (Ст. 9), чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, становлять частину національного законодавства України. Серед ратифікованих міжнародних договорів, що являють собою джерела конституційного права України, слід виділити Конвенцію про захист прав людини та основних свобод 1950 р., Європейську хартію регіональних мов або мов меншин 1992 р., Європейську конвенцію про громадянство 1997 р.

Джерела конституційного права України, як правило, досить стабільні. Їх чітко визначено в Конституції України та інших нормативно-правових актах, проте на даному етапі конкретні акти, які містять конституційно-правові норми, дуже часто змінюють, скасовують, новелізують. Нестабільність конституційного законодавства зумовлена як об'єктивними, так і суто суб'єктивними чинниками, труднощами перехідного етапу формування української державності.

Останньою тенденцією в питанні джерельної бази конституційного права України є поступове визнання судового прецеденту як форми зовнішнього вираження норм цієї галузі публічного права. Для цього існують відповідні нормативні підстави. Згідно з Ч. 2 Ст. 8 Кодексу адміністративного судочинства України, «суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини». З огляду на те що адміністративну юрисдикцію поширено на публічно-правові спори, які виникають у тому числі і в конституційно-правовій сфері, такий Основні етапи становлення і розвитку Конституції України

За часів Київської Русі, Галицько-Волинської та Литовсько-Руської держав організація державної влади в Україні ґрунтувалася передусім на принципах звичаєвого права.

Для Гетьманської держави характерна поява актів із певними рисами конституції. До них можна зарахувати договори Богдана Хмельницького та Івана Виговського з Польщею, Швецією, Туреччиною і Московією.

5 квітня 1710 р. у м. Бендери було укладено Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького. У вітчизняній літературі цей акт отримав

назву «Конституція Пилипа Орлика». Документ було створено під впливом передових на той час західноєвропейських наукових доктрин (природного права, поділу влади тощо). Він передбачав таку модель організації державної влади в Україні, яка б ґрунтувалася на принципі поділу влади (законодавча влада мала належати Раді, членами якої були полковники зі старшиною, сотники, «генеральні радники від усіх полків» та «посли від Низового Війська Запорозького»; виконавча – гетьману, а судова – Генеральному суду). На жаль, положення цього документа не було реалізовано, хоча формально він діяв на Правобережній Україні до 1714 р.

Період відродження національної Української держави (1917–1920 рр.) позначено появою значної кількості конституційно-правових актів, які передбачали певні варіанти організації державної влади в Україні. До них слід віднести Третій Універсал УЦР від 7 (20) листопада 1917 р., Четвертий Універсал УЦР від 9 (22) січня 1918 р., Конституцію УНР (Статут про державний устрій, права і вольності УНР) від 29 квітня 1918 р., Закони про тимчасовий державний устрій України від 29 квітня 1918 р., Закон про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в УНР від 12 листопада 1920 р., Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-угорської монархії від 13 листопада 1918 р. та ін.

Серед зазначених конституційно-правових актів чільне місце займає Конституція УНР, яка юридично закріпила відродження державності України. Це був прогресивний на той час документ, принципові положення якого звідні до таких.

1. Україна є суверенна, самостійна і ні від кого не залежна держава.
2. Уся влада в УНР належить народу України.
3. За формою керування УНР являє собою парламентарну республіку, верховним органом якої є Всенародні збори.
4. За формою державного устрою УНР – унітарна держава з широким

місцевим самоврядуванням, територіальна організація влади в якій ґрунтується на принципі децентралізації.

5. Взаємовідносини людини з Українською державою будуються відповідно до принципів ліберальної (європейської) концепції прав людини.

6. Організація державної влади ґрунтується на принципі розподілу влади:

- органом законодавчої влади проголошено Всенародні збори, які формують інші гілки влади;
- вища виконавча влада належить Раді народних міністрів;
- вищим органом судової влади є Генеральний суд УНР.

У зв'язку з державним заколотом гетьмана Павла Скоропадського положення Конституції УНР 1918 р. не було реалізовано. За часів гетьманату діяли тимчасові конституційні закони: «Про тимчасовий державний устрій України» від 29 квітня 1918 р. та «Про верховне управління Державою на випадок смерті, тяжкої хвороби і перебування поза межами Держави ясновельможного пана Гетьмана всієї України» від 1 серпня 1918 р. Ці закони закріплювали монархічну форму керування в Україні за збереження її унітарного державного устрою. Главою Української держави проголошували Гетьмана України, виключно якому належала «влада керування». Гетьман України затверджував закони, призначав голову уряду (Отамана Ради міністрів) і затверджував його склад, призначав на посаду та звільняв членів уряду, був Верховним воєводою української армії і флоту тощо.

Незважаючи на те що «гетьманська конституція» фактично закріплювала режим особистої влади Гетьмана України, вона містила і деякі демократичні положення, які, наприклад, передбачали недоторканність особи, житла, власності, право на вільне обрання місця проживання, певні політичні свободи.

Повалення гетьманського режиму внаслідок народного повстання, очоленого Директорією, зумовило подальший конституційний розвиток України. Велике значення для відновлення конституційних засад УНР мала Декларація Української Директорії від 13 грудня 1918 р., відповідно до якої Україну знову було проголошено республікою, було скасовано всі закони та постанови гетьманського уряду, спрямовані «проти інтересів трудящих класів», поновлено дію демократичних принципів, проголошених Центральною Радою в її Універсалах.

Верховна влада в державі, згідно з Декларацією, мала належати Директорії. Її повноваження підтвердив Трудовий конгрес народів України (своєрідний передпарламент України), який прийняв 28 січня 1919 р. Універсал (Резолюцію) про владу, що мав значення «малої конституції» соборної УНР. Універсал з погляду утвердження демократичних конституційних засад Української держави був істотним кроком уперед порівняно з «гетьманською конституцією», хоча й не відтворював повністю принципи Конституції УНР від 29 квітня 1918 р. Зокрема, не до кінця було втілено принцип поділу влад (законодавча і виконавча влада фактично належала Директорії), місцеве самоврядування було підмінено контролем Трудових рад, принцип народного

суверенітету – декларуванням належності влади «трудовому народові України» тощо.

В останній період існування УНР (а саме 12 листопада 1920 р.) було прийнято ще два конституційні акти: закон «Про тимчасове верховне управління і порядок законодавства в Українській Народній Республіці» та закон «Про Державну Народну Раду Української Народної Республіки». У них було проголошено верховенство влади народу, тимчасово здійснюваної Директорією, Державною народною радою і Радою народних міністрів на засадах поділу влади.

Нереалізованими залишилися два проекти Конституції УНР, підготовлені Урядовою комісією з розробки Конституції УНР та проф. О. Ейхельманом, перший з яких передбачав установлення унітарного устрою Української держави, а другий – федеративного.

За радянського періоду української державності було прийнято чотири конституції (1919, 1929, 1937 і 1978 рр.). Але ці документи з погляду вимог теорії конституціоналізму можна вважати «квазіконституціями». Таку оцінку конституцій «радянського типу» зумовило те, що вони:

- встановлювали не у належний спосіб організовану (радянську) модель влади, яка заперечувала принцип поділу влади. Конституювання рад як єдиної основи всієї державної влади, що діють за принципом «працюючої корпорації», забезпечуючи поєднання законодавчої і виконавчої державної роботи, спричинило підміну представницьких органів, які в силу специфічних організаційних форм збиралися два рази на рік і працювали по 2–3 дні або вузько корпоративними президіальними чи виконавчими органами. Такий конституційний статус рад свідчив про їх використання як своєрідного лаштунку для маскування партійної диктатури. Про це свого часу відверто говорив і Й. Сталін, характеризуючи комуністичну партію як ядро влади, спрямовувальну силу в механізмі держави, відводячи при цьому радам функцію приводів та важелів, які мають забезпечувати єднання трудівників з партією;

- не повністю відтворювали структуру та положення Конституції СРСР, важливе місце серед яких займали ідеологічні настанови щодо держави;

- регулювали відносини людини і держави без належного врахування міжнародних стандартів у галузі прав людини та надійного гарантування прав і свобод людини й громадянина.

Початок новітнього конституційного процесу в Україні зумовлений прийняттям Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., де було утверджено невід’ємне право українського народу на самовизначення та проголошено нові принципи організації публічної влади і правового статусу людини й громадянина. У цьому процесі можна виділити три основні етапи.

Перший етап новітнього конституційного процесу в Україні охоплює період з 16 липня 1990 р. по 26 жовтня 1993 р. У цей час було розпочато підготовку проекту нової Конституції України. Її здійснювали за такою

хронологією.

24 жовтня 1990 р. Верховна Рада Української РСР утворила Конституційну комісію (*Комісію з розробки нової Конституції Української РСР*) у складі 59 осіб під керівництвом тодішнього Голови Верховної Ради Української РСР Л. Кравчука.

Комісія розробила *Концепцію нової Конституції України*, де було сформульовано загальнометодологічні принципи майбутньої Конституції України. Концепцію ухвалила Верховна Рада Української РСР 19 червня 1991 р.

На основі Концепції Комісія підготувала *проект нової Конституції України*, останній варіант якого датовано 26 жовтня 1993 р.

Водночас до чинної тоді Конституції Української РСР 1978 р. вносили зміни і доповнення з метою привести її у відповідність до положень Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. та Акту проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. У зв'язку із загостренням політичної ситуації, спричиненим протистоянням різних гілок влади, після 26 жовтня 1993 р. конституційний процес було фактично перервано.

Другий етап починається із завершенням дострокових парламентських і президентських виборів та охоплює період з 10 листопада 1994 р. по 8 червня 1995 р. Для цього етапу характерно відновлення конституційного процесу.

10 листопада 1994 р. Верховна Рада України затвердила *новий склад Конституційної комісії*, співголовами якої стали Президент України Л. Кучма та Голова Верховної Ради України О. Мороз.

Одночасно з розробкою проекту Конституції України на другому етапі необхідно було розв'язати питання про встановлення (до прийняття Конституції України) *тимчасового конституційного правопорядку*, оскільки до Конституції Української РСР 1978 р. у різний час було внесено багато неузгоджених між собою змін і доповнень, унаслідок чого вона перетворилася на внутрішньо суперечливий документ, що спричинило стан конституційної невизначеності. У різних статтях Конституції України було затверджено різні принципи положення щодо організації влади в Україні (наприклад, у Ст. 2 було закріплено радянську модель організації влади, а у Ст. 93 – принцип поділу влади).

Другий етап був завершений 8 червня 1995 р. укладанням *Конституційного договору між Президентом України і Верховною Радою України «Про організацію державної влади та місцевого самоврядування на період до прийняття нової Конституції України*, що зумовило прискорення конституційного процесу в Україні.

Третій, останній, етап охоплює період з 8 червня 1995 р. по 28 червня 1996 р. (від підписання зазначеного закону до прийняття нової Конституції України Верховною Радою України). У юридичній літературі акцентовано, що для цього етапу характерні особливі організаційні заходи, нетипові для конституційної практики, зокрема:

а) створення в липні 1995 р. Робочої групи з підготовки проекту нової

- Конституції України із залученням фахівців конституційного права;
- б) створення 24 листопада 1995 р. Робочої групи з підготовки проекту нової Конституції України із залученням членів Конституційної комісії (для доопрацювання проекту, поданого першою Робочою групою);
 - в) схвалення Конституційною комісією України проекту Конституції, запропонованого Робочою групою, і передача його разом із зауваженнями й пропозиціями членів Конституційної комісії на розгляд до Верховної Ради України;
 - г) створення Верховною Радою 5 травня 1996 р. Тимчасової спеціальної комісії для доопрацювання проекту Конституції України;
 - г) колективне обговорення статей проекту Конституції на пленарному засіданні Верховної Ради України протягом доби;
 - д) завершальне редагування тексту Конституції апаратом Верховної Ради та його урочисте підписання Президентом і Головою Верховної Ради України 12 липня 1996 р.

3. Функції і юридичні властивості Конституції України 1996 р.

Функції конституції відображають основні напрями її впливу на суспільні відносини, що характеризують її соціальне призначення. Вони зумовлені змістом конституції, її значенням у регулюванні суспільних відносин, задоволенні соціальних потреб, а також завданнями, що стоять перед суспільством на конкретному етапі його розвитку, причому часом виконання одного й того самого завдання забезпечують кілька функцій.

Суперечливість суспільних відносин зумовлює багатоплановість функцій та їх різноспрямованість. Одна група таких функцій «обслуговує» потреби конституції, інша виходить далеко за межі конституції як політико-правового феномена. Конституція становить невід'ємний елемент всієї соціальної організації, соціальне благо, ефективний регулятор і перетворювач суспільних відносин. Конституційні функції поширюються на суспільні відносини, охоплені дією конституції, тобто на всі сфери суспільного життя.

Функції конституції мають багато спільного з основними функціями права, більше того, вони ґрунтуються на них. За сферами впливу конституції на суспільні відносини насамперед розрізняють політичну, економічну, соціальну, культурну й ідеологічну функції. Конституції притаманні також установча, правотворча, системотворча, методологічна, прогностична та інші функції.

Зміст і особливості політичної функції визначає безпосередній зв'язок конституції з політикою, оскільки саме в конституції закріплено основні засади політики щодо різноманітних сфер суспільства та держави. Політична функція конституції полягає в тому, що у ній сформовано найістотніші політичні чинники: належність влади в країні, напрями внутрішньої й зовнішньої

політики, державний лад. Саме у конституції закріплено інтереси і волю народу, його державний і національний суверенітет на найвищому законодавчому рівні.

Політичну боротьбу, завоювання, застосування та утримання влади політичні партії та інші політизовані об'єднання громадян здійснюють на основі правил, визначених у конституції. Типовим прикладом може бути виборча система, політичну спрямованість і принципи якої встановлено саме за конституцією.

Зміст економічної функції полягає у фіксуванні конституцією основоположних суспільних відносин, які становлять економічний лад (економічну систему) суспільства, базу, на якій функціонують усі інші інститути. Закріплення в конституції різноманітних форм власності зумовлює успішну реалізацію економічної політики країни та функціонування її господарського механізму.

Конституція чинить істотний вплив на свідомість і поведінку мас. Акумуляуючи найбільш істотні чинники світогляду, в основі якого лежить ідея народного суверенітету, суверенітету демократичної, соціальної правової держави, конституція водночас формує певний тип суспільної свідомості, невід'ємною частиною якої є правосвідомість, що зумовлює формування позитивних установок, попередження деструктивних, антигромадських рухів. Виходячи з цього, можна стверджувати наявність у конституції ідеологічної (культурної) функції.

Установча функція спрямована на первинне юридичне оформлення найважливіших соціально-економічних і політичних інститутів суспільства. За установчими нормами визначають устрій держави, впроваджують політичні та управлінські структури, різноманітні інститути демократії, закріплюють систему державних органів, визначають їх повноваження.

Установчий характер мають не тільки окремі норми, а й уся конституція, бо вона являє собою основу держави та суспільства, всього законодавства, політичних і корпоративних установ країни.

Прагнотворчу функцію конституції реалізовано у нормах, які визначають основи правового статусу суб'єктів конституційних відносин: громадян, державних і громадських органів.

Охоронна (правоохоронна) функція конституції полягає у забезпеченні належної дії інститутів і норм Основного закону шляхом введення специфічного механізму відповідальності. В основі такого механізму лежать конституційні санкції: визнання поведінки неконституційною, скасування або призупинення дії актів державних органів тощо.

Інтегративна функція полягає в об'єднанні всіх ланок правової системи в одне ціле, причому таке об'єднання не механічне і безсистемне, а таке, що відбувається за відповідними вимогами і принципами. Типовими в цьому відношенні є конкретні норми конституції щодо економічної системи, які визначають вихідні положення для цивільного, земельного, господарського права та інших його галузей.

Системотворча функція конституції не лише забезпечує цілісність і збалансованість правової системи, її динамізм та стабільність, вона визначає принципові вимоги щодо призначення, змісту і методів галузей права, окреслює єдині засади правотворчості і застосування права, законності правопорядку, слугує своєрідним нормативним орієнтиром.

За значенням конституції в суспільному житті її основні функції поділяють на соціальні (об'єктні) і нормативно-правові (технологічні). Соціальними (об'єктними) функціями є політична, економічна, соціальна, культурна (ідеологічна) та ін. До правових (технологічних) функцій належать регулятивна, установча, правотворча, інтегративна та ін. Серед соціальних (об'єктних) функцій домінантною є політична, серед нормативно-правових – установча.

Узагальнивши, зауважимо, що головне призначення конституції – закріплення і гарантування фундаментальних прав людини й громадянина, впорядкування і організація державної влади, утвердження загальнолюдських цінностей, на яких ґрунтується будь-яке суспільство. Її риси та принципи відзначені високою стабільністю, що зумовлює тривалу дію конституції.

4. Порядок прийняття Конституції України і внесення змін до неї

З курсу історії відомо, що проекти конституції можуть розробляти на установчих зборах конституційних конвентів штатів (США), країни (Італія, Індія), конституційних комітетів або комісій (Франція, колишній СРСР), парламентів (Греція, Іспанія).

Світовій практиці відомі різні способи прийняття та внесення змін до конституції. Одним із них є октроїрування, тобто «дарування» конституції народу одностороннім актом глави держави (монарха). Типовим прикладом октроїрованої конституції є Хартія 1814 р., яку Людовік XVIII «подарував» французькому народу.

Деякі конституції мають договірний характер, хоч нині такі акти майже відсутні. Прикладами конституцій договірною характеру можуть

бути англійські конституційні акти – Білль про права 1689 р.,
Акт про керування 1709 р. та ін. Крім того, можна вести мову про договірний характер Основного закону (Конституції) СРСР 1924 р.

Практика розробки і прийняття конституції досить різноманітна. Так, Конституція США була підготовлена на установчих зборах, відтак ратифікована конституційними конвентами штатів. Конституцію Франції 1958 р. після розробки конституційним комітетом було схвалено шляхом референдуму.

Інколи конституцію розробляють на установчих зборах (конституанти), організованих виключно з цією метою. Після прийняття конституції вони припиняють своє існування. Функція установчих зборів неоднакова: в одних випадках на них приймають конституцію, в інших – лише розробляють її текст,

який згодом затверджують шляхом референдуму або у інший спосіб.

У практиці світового конституціоналізму існують випадки, коли конституцію розробляє уряд з подальшою передачею в парламент чи на референдум. У таких випадках конституційний референдум нерідко перетворюється на звичайний плебісцит, де функція виборців зводиться до схвалення урядового проекту. Так, до речі, було прийнято Конституцію Чилі 1980 р. і Конституцію Куби 1976 р.

Загальновідомо, що конституція має поєднувати в собі дві протилежні якості – стабільність і динамічність. Стабільність зумовлює надійність конституції, водночас вона не може не реагувати на зміни, що постійно відбуваються в суспільстві. Тому до будь-якої конституції рано чи пізно вносять зміни, причому існують різні способи такого внесення. Зміни так званих

«гнучких» способів здійснюють звичайно, тобто прийняттям закону. Прикладом можуть бути Конституції Великої Британії, Ізраїлю, Індії.

«Жорсткі» способи потребують кваліфікаційної більшості в представницьких органах, повторного голосування, затвердження поправок на референдумі тощо. Так, в Італії для внесення змін до Конституції потрібно провести два послідовні обговорення в парламенті з інтервалом, не меншим за три місяці, і процедуру схвалення за другого договорення абсолютною більшістю голосів у кожній з палат. Однак якщо більшість не становить дві третини в кожній із палат, то 1/5 членів будь-якої палати, 500 тис. виборців чи п'ять обласних рад можуть вимагати проведення референдуму із зміни Конституції, на якому схвалення відбуватиметься за більшістю дійсних голосів.

У деяких конституціях існують вказівки на те, що перегляд окремих положень (а інколи й усього закону) неможливий взагалі, або можливий тільки на конкретний період, наприклад, надзвичайного стану або війни (Конституція Бельгії).

Порядок внесення змін до конституції значною мірою залежить від форми політико-територіального устрою держави. Він складніший у федеративних державах і, як правило, простіший в унітарних.

Відповідно до Ст. 154–159 Конституції України законопроект про внесення змін до Конституції України може бути поданий до Верховної Ради Президентом або не менш як третьою народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради України.

Законопроект про внесення змін до Конституції України, крім розділу I («Загальні засади»), розділу III («Вибори. Референдум») і розділу XIII («Внесення змін до Конституції України»), попередньо схвалений більшістю від конституційного складу Верховної Ради України, вважають прийнятим, якщо на наступній черговій сесії Верховної Ради України за нього проголосували не менш як дві третини від конституційного складу Верховної Ради України.

Законопроект про внесення змін до розділів I, III, XIII до Верховної Ради подає Президент або не менш як дві третини від конституційного складу

Верховної Ради України, його затверджують на всеукраїнському референдумі, скликаному Президентом.

Повторне подання законопроекту про внесення змін до розділів I, III і XIII Конституції з одного й того самого питання можливе лише за наступного скликання Верховної Ради України.

До Конституції України заборонено вносити зміни, якщо вони передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини й громадянина або спрямовані на ліквідацію незалежності чи порушення територіальної цілісності України.

Конституцію України не можна змінювати за умов воєнного або надзвичайного стану (Ст. 154 Конституції України).

Законопроект про внесення змін до Конституції, розглянутий і не прийнятий Верховною Радою України, можна знову подати не раніше ніж через рік з дня прийняття рішення щодо нього.

Верховна Рада України протягом строку виконання своїх повноважень не може двічі змінювати одні й ті самі положення Конституції (Ст. 158 Конституції України).

Законопроект про внесення змін до Конституції розглядає Верховна Рада за наявності висновку Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту вимогам Ст. 157 і 158 Конституції України.

ТЕМА 3. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Основні поняття і система кримінального права України.
2. Характеристика Кримінального кодексу України.
3. Поняття кримінальної відповідальності.
4. Поняття злочину та його ознаки.
5. Поняття складу злочину. Ознаки складу злочину. Поняття кваліфікації злочинів.
6. Стадії злочину.
7. Співучасть у злочині. Види співучасників. Види злочинних груп.
8. Добровільна відмова від вчинення злочину.
9. Кримінальне покарання. Система кримінальних покарань.
10. Особливості кримінальної відповідальності й покарання неповнолітніх.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

ВСТУП

Теорія кримінального права — це вчення про злочин, вчення про склад злочину, вчення про покарання, вчення про кримінальну відповідальність за конкретні злочини тощо.

Кримінальні закони видаються тільки Верховною Радою України. Ніякі інші державні органи або посадові особи не правомочні видавати норми кримінального права.

1. Основні поняття і система кримінального права України. Функції і принципи кримінального права

Теорія кримінального права — це вчення про злочин, вчення про склад злочину, вчення про покарання, вчення про кримінальну відповідальність за конкретні злочини тощо.

Кримінальні закони видаються тільки Верховною Радою України. Ніякі інші державні органи або посадові особи не правомочні видавати норми кримінального права.

Кримінальне право має властивий тільки йому предмет і метод правового регулювання — це метод правової охорони суспільних цінностей і відносин.

Злочин і покарання — дві головні інституції кримінального права.

Кримінальне право — це сукупність норм права, прийнятих Верховною

Радою України, що встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Основна функція кримінального права — охоронна. Воно охороняє відносини, що регулюються або виникають в інших галузях права.

Кримінальному праву властива також регулятивна функція, яка полягає в тому, що спеціальні норми кримінального права дозволяють державним органам не притягати особу до відповідальності або до виконання покарання, забороняючи їй вчинювати суспільно небезпечні дії (бездіяльність), у той самий час вимагають правомірної поведінки після вчинення злочину. Норми кримінального права зокрема регулюють поведінку людини у ризикованих ситуація (необхідна оборона) що виключає відповідальність при правомірному захисті від злочинного посягання, звільнення від кримінальної відповідальності, погашення і зняття судимості.

Кримінальне право виконує запобіжну функцію, про що свідчить недопущення порушення кримінально-правових норм свідомими громадянами.

Кримінальному праву притаманний принцип особистої відповідальності. Суб'єктом злочину, тобто особою, яка може нести кримінальну відповідальність, є лише фізична особа, яка обов'язково є осудною.

Покарання має персональний, особистий характер і може застосовуватися тільки до конкретної особи, яка визнана судом винною у вчиненні злочину.

Важливим принципом кримінального права є також принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності й покарання.

2. Характеристика Кримінального кодексу України. Структура кримінально-правової норми

Верховною Радою України в 2001 р. був прийнятий новий Кримінальний кодекс України, що набрав чинності з 1 вересня 2001 р.

Концептуальними положенням Кримінального кодексу є:

1) кримінально-правова охорона основ національної безпеки України, особи, її прав і свобод, власності й правового порядку від злочинних посягань;

2) закріплення єдності законодавчого встановлення кримінальної відповідальності (такі норми зосереджуються лише в Кримінальному Кодексі);

3) встановлення юридичного складу злочину в діях особи, що фіксується в кримінально-правовій нормі;

4) закріплення особистої і винної відповідальності;

5) посилення відповідальності за вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів і посилення боротьби з організованою злочинністю;

6) урізноманітнення кримінально-правового впливу, що сприяє справедливості кари залежно від тяжкості вчиненого злочину й особи засудженого;

7) істотне зниження санкцій порівняно зі старим Кримінальним кодексом;

8) можливість звільнення від кримінальної відповідальності (при дієвому каятті, примиренні з потерпілим у справах про злочини невеликої

тяжкості тощо), а також звільнення від покарання (наприклад, з певними випробуваннями, при умовно-достроковому звільненні тощо);

9) відмова від покарання у вигляді смертної кари і заміна її довічним позбавленням волі;

10) заохочення позитивної посткримінальної поведінки (наприклад, звільнення від відповідальності учасника організованої групи, який повідомив в органи влади про діяльність цієї групи і сприяв її розкриттю тощо);

11) пом'якшення відповідальності неповнолітніх порівняно з дорослими злочинцями.

Кримінальний кодекс України поділено на **Загальну й Особливу частини**. Загальна частина передбачає кримінально-правові норми узагальненого характеру, в яких відображаються підстави кримінальної відповідальності, чинність закону в часі й просторі, поняття злочину та його види, співучасть у злочині, повторність і рецидив злочинів тощо. Особлива частина передбачає конкретизовані норми про відповідальність за окремі злочини й зазначені покарання щодо осіб, які їх вчинили.

Загальна частина чинного Кримінального кодексу України складається з 15 розділів: «Загальні положення», «Закон про кримінальну відповідальність», «Злочини, його види та стадії», «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину)», «Вина та її форми», «Співучасть у злочині», «Повторність, сукупність і рецидив злочинів», «Обставини, що виключають злочинність діяння», «Звільнення від кримінальної відповідальності», «Покарання та його види», «Призначення покарання», «Звільнення від покарання та його відбування», «Судимість», «Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування», «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх».

Особлива частина включає 20 розділів, систематизованих за групами охоронюваних споріднених суспільних відносин:

1) кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України;

2) кримінальна відповідальність за злочини проти життя і здоров'я особи;

3) протиправні діяння, що посягають на права, свободи й інтереси особи в сфері статевого життя - статеву свободу та статеву недоторканність;

4) протиправні діяння, що посягають на гарантовані Конституцією України свободу здійснення політичних, трудових, житлових, авторських прав, права на освіту, безоплатну медичну допомогу та інші особисті права людини і громадянина;

5) злочини проти власності — протиправні діяння, що вчинюються, як правило, з корисливих мотивів і порушують право власності (володіння, користування та розпорядження майном) та спричиняють майнову шкоду приватній особі, колективу або державі.

Норми Особливої частини встановлюють кримінальну відповідальність за окремі види злочинів, тому їхня структура однорідна і складається, як правило, з двох елементів — диспозиції і санкції.

Диспозицією називається частина норми Особливої частини, в якій визначається зміст (юридичний склад) злочинного діяння. За вчинений злочин у законі залежно від його суспільної небезпечності встановлено певну санкцію. У санкції визначаються вид і розмір покарання. За видом і розміром покарання можна встановити, якої тяжкості злочин вчинено — особливо тяжкий, тяжкий чи середньої або невеликої тяжкості (ст. 12 КК).

Альтернативною є санкція, в якій міститься вказівка на два або кілька видів покарань, з яких суд обирає лише одне. Значна частина санкцій у чинному Кримінальному кодексі України є альтернативними.

3. Поняття кримінальної відповідальності.

Кримінальна відповідальність — це особлива правова роль особи (власне її обов'язок) при вчиненні злочину отримати державний осуд, а також обмеження особистого, майнового чи іншого характеру, що визначається обвинувальним вироком суду.

Ніхто не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за один злочин більше одного разу. Це положення відповідає ч. 1 ст. 61 Конституції України.

Кримінальна відповідальність характеризується тим, що:

- 1) органи правосуддя мають визнати особу винною у вчиненні злочину, як наслідок — цю особу примушують виконувати негативну правову роль у суспільстві й державі;
- 2) державна оцінка вчиненого злочину має вираження в осуді злочинця та його діяння в обвинувальному вироку суду;
- 3) вид і міра обмежень особистого (наприклад, позбавлення волі), майнового (наприклад, стягнення штрафу) або іншого характеру (наприклад, позбавлення права обіймати певні посади) обирається за встановленими межами відповідальності за вчинений злочин;
- 4) особа відповідає тільки за реальне вчинення злочину, за який встановлена відповідальність у кримінальному законі.

4. Поняття злочину та його ознаки.

У кримінальному праві поняття злочину, є фундаментальною категорією, оскільки вчення про нього лежить в основі всіх кримінально-правових норм.

Злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. У ч. 2 зазначеної статті закріплені три ознаки злочину:

- 1) суспільна небезпечність діяння;
- 2) винність особи;
- 3) передбаченість діяння в законі про кримінальну відповідальність

Перші дві ознаки — суспільна небезпечність і винність — є матеріальними, що розкривають соціально-психологічну природу злочину, третя — формальна, що відбиває юридичну природу злочину, тобто його протиправність.

Суспільна небезпечність злочину полягає в тому, що при цьому завдається шкода відносинам, які охороняються кримінальним законом, або міститься реальна небезпека заподіяння такої шкоди.

Кримінальна відповідальність настає тільки за наявності вини, за якою особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Протиправність — це формальна ознака злочину. Вона означає обов'язкову наявність його в кримінальному законі на момент вчинення злочину.

Одним з елементів протиправності є караність злочину. Караність злочину впливає із суспільної небезпечності й протиправності діяння. Діяння є кримінально караним тому, що воно суспільно небезпечне і передбачене кримінальним законом саме як злочин.

5. Поняття складу злочину. Ознаки складу злочину. Поняття кваліфікації злочинів.

Законодавець виділяє з усієї сукупності ознак протиправної поведінки лише ті, які характеризують той чи інший злочин, найбільш значущі, типові, що однаково притаманні всім злочинам даного виду (усім крадіжкам, пограбуванням, хуліганствам тощо). У новому Кримінальному кодексі міститься близько 700 складів злочинів.

Склад злочину: суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна та об'єктивна сторони.

Об'єкт злочину відображає те, на що завжди посягає злочин, чому або кому він заподіює певну шкоду.

Суб'єкт злочину — це фізична особа, яка вчиняє злочин. Відповідно до ст. 18 КК суб'єктом злочину є фізична особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати відповідальність.

Об'єктивна сторона — виражається в дії чи бездіяльності, якою заподіюється шкода чи створюється загроза заподіяння шкоди суспільним відносинам.

Юридичні особи (підприємства, організації, установи, політичні партії, громадські організації і т. ін.) не можуть бути суб'єктами злочинів.

Кримінальна відповідальність, за загальним правилом, настає з **16 років** (ч. 1 ст. 22), а за окремі злочини, перелік яких наведений у ч. 2 ст. 22 (наприклад, убивство, розбій, зґвалтування), відповідальність встановлюється з **14 років**.

Суб'єктивна сторона — це внутрішня сторона злочину, яка охоплює психічні процеси, свідомість, волю особи в момент вчинення злочину. Ознаками суб'єктивної сторони є вина, мотив і мета злочину. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони будь-якого складу злочину є вина особи. Вина — це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності й наслідків вчинку, виражене у формі умислу чи необережності (ст. 23 КК).

Кримінальний кодекс України передбачає умисел і два його види —

прямий і непрямий (ст. 24 КК). При прямому умислі особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачає його суспільно небезпечні наслідки і бажає їх настання. Наприклад, ухиляючись від призову на строкову військового службу (ст. 335 КК) особа знає про призов, але не бажає виконувати свій конституційний обов'язок. При непрямому умислі особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачає його суспільно небезпечні наслідки. Вона прямо не бажає, але допускає настання цих наслідків.

Кримінальна відповідальність можлива й за необережне вчинення протиправної дії або бездіяльності. Зміст необережності (ст. 25 КК) включає її два види: злочинну самовпевненість і злочинну недбалість.

Злочинна самовпевненість полягає у специфічному ставленні суб'єкта злочину до суспільно небезпечних наслідків діяння у вигляді передбачення нею їх настання, але легковажного розраховування на їх відвернення. Злочинна недбалість має місце тоді, коли особа взагалі не передбачає навіть можливості настання суспільно небезпечних наслідків, але внаслідок обставин повинна була їх передбачити.

6. Стадії злочину

Стадії вчинення злочину - це певні етапи його здійснення, які істотно різняться між собою ступенем реалізації злочинного наміру, характером діяння (дії або бездіяльності) та моментом закінчення.

У Кримінальному кодексі України визнаються злочинними і караними три стадії вчинення злочину:

- 1) готування до злочину;
 - 2) замах на злочин, що разом із готуванням до злочину становить незакінчений злочин;
 - 3) закінчений злочин.
- Замах на злочин має місце тоді, коли:
- 4) вчинено діяння, безпосередньо спрямоване на вчинення певного злочину;
 - 5) злочин не доведений до кінця;
 - 6) причини закінчення злочину не залежать від волі винного.

7. Співучасть у злочині. Види співучасників. Види злочинних груп.

Співучастю у злочині визнається умисна спільна участь кількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину (ст. 26 КК). При співучасті об'єднуються кілька осіб і вчиняють злочин спільно і навмисно.

Розрізняють такі види співучасників: виконавець (співвиконавець), організатор, підбурювач, пособник (ст. 27 КК).

Виконавцем (співвиконавцем) вважається особа, яка безпосередньо або шляхом використання інших осіб, що не є суб'єктами злочину, вчинила конкретний злочин.

Організатором визнається особа, яка організувала вчинення злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням (ч. 3 ст. 27 КК).

Підбурювачем вважається особа, яка схилила іншого співучасника до

вчинення злочину. Способи підбурювання можуть бути різні (умовляння, підкуп, погрози, примус або інші подібні дії, наприклад вказівки, наказ тощо), але їх об'єднує те, що в результаті в інших співучасників виникає бажання, рішучість учинити злочин.

Пособником визнається особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками.

За стійкістю зв'язків, а також стійкістю умислу розрізняють вчинення злочину різними злочинними групами:

- 1) групою осіб;
- 2) групою осіб за попередньою змовою;
- 3) організованою групою;
- 4) злочинною організацією.

Вчинення злочину організованою групою можливе тоді, коли в його готуванні або вчиненні брали участь три і більше осіб, які раніше зорганізувалися у стійке об'єднання саме для вчинення злочину або злочинів.

8. Добровільна відмова від вчинення злочину.

Добровільною відмовою вважається остаточне припинення особою за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця (ч. 1. ст. 17 КК). При закінченому злочині добровільної відмови бути не може. Якщо особа відмовилася добровільно від доведення злочину до кінця, то вона може бути притягнута до кримінальної відповідальності лише за умови, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого злочину (ч. 2 ст. 17 КК).

Поняття добровільної відмови складається з таких ознак:

- 1) остаточне припинення особою готування до злочину;
- 2) відмова від вчинення злочину з волі самої особи;
- 3) розуміння особою можливості доведення злочину до кінця.

9. Кримінальне покарання. Система кримінальних покарань

Кримінальне покарання є необхідним засобом охорони держави, суспільства і безпеки особи від злочинів.

Покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого (ч. 1 ст. 50 КК). Покарання є своєрідним мотиватором законослухняної поведінки. Застосування покарання є одним із завершальних етапів кримінальної відповідальності, юридичним наслідком злочину. Покарання має публічний характер і може бути застосоване тільки за вироком суду від імені держави.

Система покарань містить такі їхні види:

- 1) штраф;
- 2) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;
- 3) позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю;
- 4) громадські роботи;

- 5) виправні роботи;
- 6) службові обмеження для військовослужбовців;
- 7) конфіскація майна;
- 8) арешт;
- 9) обмеження волі;
- 10) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;
- 11) позбавлення волі на певний строк;
- 12) довічне позбавлення волі.

За порядком призначення покарання поділяються на три групи:

- 1) основні покарання;
- 2) додаткові покарання;
- 3) покарання, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові (ст. 52 КК).

До основних покарань відносять:

1) громадські роботи (ст. 56 КК) — встановлюються на строк від 60 до 240 годин і відбуваються не більш як чотири години на день;

2) виправні роботи (ст. 57 КК) — призначаються на строк від шести місяців до двох років і обов'язково супроводжуються відрахуванням із суми заробітку засудженого в доход держави в межах від 10 до 20 відсотків заробітку засудженого;

3) службові обмеження для військовослужбовців (ст. 58 КК) — встановлюються на строк від шести місяців до двох років із відрахуванням у доход держави від 10 до 20 відсотків грошового забезпечення, одержаного засудженим;

4) арешт (ст. 60) на строк від одного до шести місяців;

5) обмеження волі (ст. 61) на строк від одного до п'яти років з утриманням в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства з обов'язковим залученням до праці;

6) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст. 62) від шести місяців до двох років;

7) позбавлення волі на певний строк (ст. 63) — на строк від одного до п'ятнадцяти років і відбувається в кримінально-виконавчих установах;

8) довічне позбавлення волі (ст. 64) — воно замінило смертну кару актом помилування, довічне позбавлення волі може бути замінене позбавленням волі на строк не менше 25 років (ст. 87).

До додаткових покарань відносять:

1) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ст. 54) — безстрокове;

2) конфіскацію майна (ст. 59) — призначається лише у випадках, прямо передбачених у санкціях статті за тяжкі й особливо тяжкі корисливі злочини.

Покараннями, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові є:

1) штраф (ст. 53) — встановлюється у межах від 30 до 50000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Неоподатковуваний мінімум доходу громадян дорівнює 17 грн., в окремих випадках може бути встановлений більший розмір штрафу;

2) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55) - на строк від двох до п'яти років як основне і від одного до трьох років як додаткове покарання.

10. Особливості кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх. Вік кримінальної відповідальності та злочини, за які встановлена кримінальна відповідальність неповнолітніх

Неповнолітні за кримінальним законом отримують особливий правовий статус. По-перше, кримінальній відповідальності підлягають ті неповнолітні, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років. По-друге, у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років підлягають кримінальній відповідальності не всі особи, що вчинили злочини, а лише ті, які вчинили найнебезпечніші злочини:

1) проти життя і здоров'я особи - умисне вбивство (статті 115- 117 КК), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122);

2) проти статевої свободи й статевої недоторканості особи — зґвалтування (ст. 152), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153);

3) проти волі, честі й гідності особи. Наприклад захоплення заручників (ст. 147);

4) проти власності — крадіжку (ст. 185), пограбування (ст. 186), розбій (ст. 187), вимагання (ст. 189), умисне знищення або пошкодження майна (ч. 2 ст. 194);

5) проти громадської безпеки — бандитизм (ст. 257), терористичний акт (ст. 258);

6) дії, передбачені частинами 1 і 3 ст. 262 з викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем у складі організованої групи чи вимагання цих предметів поєднане з насильством, небезпечним для життя;

7) проти безпеки руху та експлуатації транспорту — пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278), незаконне заволодіння транспортним засобом (частини 2 і 3 ст. 289);

8) проти громадського порядку й моральності — хуліганство (ст. 296);

9) злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів — викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем;

10) злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян — посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348), погрозу або

наси́льство щодо працівника правоохоронного органу, пов'язані із заподіянням йому або близьким родичам тяжкого тілесного ушкодження (ч. 3 ст. 345), погрозу або насильство щодо державного чи громадського діяча, що призвело до спричинення йому тяжких тілесних ушкоджень (ч. 3 ст. 346),

11) злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку — посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443).

Санкції за їх вчинення є досить диференційованими, зокрема серед злочинів, що належать до середньої тяжкості, санкції складають від 2 до 5 років, серед тяжких злочинів вони є досить великими і коливаються у межах від 5 до 10 років, особливо тяжких злочинів — від 10 років позбавлення волі.

Вчинення злочину в неповнолітньому віці є обставиною, що пом'якшує покарання. Ця норма кримінального права свідчить про намір законодавця пом'якшити відповідальність неповнолітніх порівняно з дорослими правопорушниками. До неповнолітніх, які вчинили злочин поряд із загальними підставами кримінальної відповідальності, передбачено певні особливості кримінальної відповідальності та покарання. Усі ці особливості вміщені в окремому розділі Кримінального кодексу України і стосуються:

- 1) звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності (ст. 97, ч. 2 ст. 106);
- 2) видів і призначення покарання (статті 98—103);
- 3) звільнення від покарання та його відбування (статті 104—107);
- 4) погашення і зняття судимості (ст. 108).

ТЕМА 4. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття та система цивільного права України.
2. Структура цивільного законодавства.
3. Цивільні правовідносини.
4. Суб'єкти цивільних правовідносин.
5. Об'єкти цивільних правовідносин.
6. Правочини.
7. Право власності та інші речові права.
8. Зобов'язальне право.
9. Недоговірні зобов'язання.
10. Спадкове право.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

ВСТУП

Цивільне право як галузь приватного права — це сукупність цивільно-правових норм, закріплених у Цивільному кодексі України, інших законодавчих та нормативно-правових актах, які регулюють методом юридичної рівності, майнові відносини товарно-грошового характеру, а також особисті немайнові відносини (як пов'язані, так і не пов'язані з майновими відносинами) за участю суб'єктів (фізичних і юридичних осіб, держави, територіальних громад), які мають самостійний організаційно-майновий статус, діють вільно, на власний розсуд здійснюють свої права, вступають у правовідносини, а також несуть цивільно-правову (майнову) відповідальність за винну протиправну поведінку перед потерпілим за допущене порушення.

1. Поняття та система цивільного права України.

Поняття і система цивільного права України. Відповідно до ст. 1 Цивільного кодексу України, цивільне законодавство регулює особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Майнові відносини — це правові відносини, яким притаманні такі ознаки: товарно-грошовий, вартісний характер відносин, самостійність та автономність майнового статусу учасників відносин, юридична рівність сторін.

Особисті немайнові відносини, які регулюються цивільним правом, тісно пов'язані з особою суб'єкта і їх можна поділити на дві групи:

1) особисті немайнові права на нематеріальні блага, які породжують можливість одержання грошової винагороди чи іншого матеріального блага. Такими є права на результати інтелектуальної діяльності (авторське право, право на винаходи, промислові зразки, торговельну марку, комерційне найменування тощо). При цьому самі результати інтелектуальної творчості можуть бути будь-якої матеріальної форми, яка їх перетворює на товар (винахід, опублікований роман тощо);

2) особисті немайнові права на нематеріальні блага, які не породжують у їх носія права на грошову винагороду чи інше матеріальне благо. До них належать право на честь, гідність, ділову репутацію, право на життя і здоров'я, на особисту та сімейну таємницю. Перелік цих особистих немайнових прав є невичерпним.

Методом цивільного права визначається, якими засобами воно впливає на визначені нами вище суспільні відносини:

- 1) юридична рівність сторін;
- 2) самостійний майновий статус учасників цивільного права, що визначається рівною правоздатністю всіх суб'єктів цивільних правовідносин;
- 3) ініціативно-диспозитивний характер цивільних норм, за яким суб'єкти цивільного права вступають у правові відносини на свій розсуд, за власним бажанням, самостійно визначаючи порядок і доцільність своїх дій;
- 4) відновлювально-компенсаційний характер захисних засобів порушених цивільних прав, які в першу чергу спрямовуються на майновий статус особи, а не на саму особу.

Загальними засадами цивільного законодавства є:

- 1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини;
- 2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом;
- 3) свобода договору;
- 4) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом;
- 5) судовий захист цивільного права та інтересу;
- 6) справедливість, добросовісність та розумність.

Цивільне право — це сукупність цивільно-правових норм, закріплених у Цивільному кодексі України, інших нормативно-правових актах, які регулюють методом юридичної рівності, майнові та особисті не майнові відносини за участю суб'єктів (фізичних і юридичних осіб, держави, територіальних громад).

2. Структура цивільного законодавства

Цивільне законодавство — це система нормативних актів, які містять цивільно-правові норми.

Після Конституції України вищу юридичну силу мають закони. Один з найважливіших законів України — Цивільний кодекс України, який діє з 1 січня 2004 р.

Норми, що можуть бути застосовані при регулюванні будь-яких суспільних відносин, які становлять предмет цивільного права, представлено окремою книгою під назвою «Загальні положення». Інститути особливої частини представлені в наступних шести книгах:

- 1) книга перша «Загальні положення» складається з 5 розділів і 19 глав. Це розділи про основні положення, особи (фізична особа, юридична особа, держава, територіальні громади), об'єкти цивільних прав, правочини, представництво, строки й терміни позову давність;
- 2) книга друга «Особисті немайнові права фізичної особи». Охоплює 3 глави: загальні положення про особисті немайнові права фізичних осіб, особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи, особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи;
- 3) книга третя «Право власності та інші речові права». Ця книга має 2

розділи і 11 глав. У них передбачено основні положення права власності, а також інші види речових прав, таких як право володіння чужим майном, сервітутні права й права ко-ристування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій) або для сільськогосподарських потреб (емфітевзис);

4) книга четверта «Право інтелектуальної власності» містить 12 глав. У ній передбачено основні положення про інтелектуальну власність та права інтелектуальної власності на окремі об'єкти інтелектуальної творчості. За цим кодексом лише правочин (договір) може регулювати відносини між володільцем права інтелектуальної власності та користувачем;

5) книга п'ята «Зобов'язальне право» містить 36 глав, третя глава має два підрозділи. Ця книга регулює майновий обіг, тобто договірні відносини, пов'язані з передачею майна у власність чи тимчасове користування, виконанням робіт чи наданням послуг тощо. Кожний вид зобов'язань має свої особливості, тому їм присвячена окрема глава, що створює окремі інститути зобов'язального права ;

6) книга шоста «Спадкове право» охоплює 7 глав, у яких висвітлено питання про загальні положення про спадкування, спадкування за заповітом, спадкування за законом, спадковий договір, здійснення права на спадкування, виконання заповіту, оформлення права на спадщину.

3. Цивільні правовідносини

Цивільні правовідносини становлять собою врегульовані правом суспільні відносини.

Цивільні правовідносини, крім загальних ознак, властивих будь-яким видам правовідносин, мають ряд особливостей. Перш за все це майнові або особисті немайнові відносини, що регулюються нормами цивільного права. Крім того, вони ґрунтуються на засадах рівності учасників цих відносин і відсутності елементів влади і підкорення. Ця обставина є найбільш істотною для цивільних правовідносин. Учасники цивільних правовідносин мають автономію (відокремленість) і можуть здійснювати права на власний розсуд.

Цивільні правовідносини — це майнові або особисті немайнові відносини, врегульовані нормами цивільного права, що виникає між автономними і рівноправними суб'єктами, наділеними суб'єктивними правами й обов'язками.

4. Суб'єкти цивільних правовідносин

Суб'єктами цивільних правовідносин або їх учасниками є фізичні та юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим і територіальні громади. В одних правовідносинах можуть брати участь фізичні особи (договір купівлі-продажу між громадянами), юридичні особи (договір поставки), а також фізичні та юридичні особи (договір перевезення пасажирів). Поняття «фізичні особи» включає три категорії суб'єктів — це громадяни України, іноземні громадяни і особи без громадянства.

У деяких випадках учасником цивільних правовідносин є Українська держава. Це можливо, наприклад, тоді, коли держава укладає міжнародні договори позики, застави, виступає гарантом по договорах, успадковує майно, є учасником інших цивільних правовідносин.

У кожних цивільних правовідносинах діють дві сторони — управомочена і зобов'язана. Вони називаються кредитором і боржником. Кредитор має певні права, тоді як боржник виступає носієм певних обов'язків.

Цивільна правоздатність — це здатність людини бути носієм цивільних прав і обов'язків, здатність мати цивільні права і нести цивільні обов'язки. Вона виникає з моменту народження і припиняється зі смертю або визнанням громадянина померлим.

Цивільна дієздатність - це здатність громадянина своїми діями набувати цивільних прав і створювати для себе цивільні обов'язки. Іншими словами — це здатність громадянина самому розпоряджатися своїми правами і нести відповідальність за свої дії. Цивільна дієздатність настає тоді, коли особа досягла певного віку і має відповідне психічне здоров'я. За своїм обсягом дієздатність поділяється на: повну, часткову, неповну, обмежену, визнання громадянина недієздатним.

Повна дієздатність настає з досягненням повноліття, тобто 18 років. Неповною є дієздатність у громадян віком від 14 до 18 років і має такий обсяг:

- 1) право розпоряджатися своєю заробітною платою, стипендією або іншими доходами;
- 2) самостійно здійснювати права на результати творчої, інтелектуальної діяльності, що охороняються законом;
- 3) бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи;
- 4) право вносити вклади до кредитних установ і розпоряджатися ними.

Часткова дієздатність надається малолітнім, які не досягли 14 років:

- 1) право самостійно вчиняти дрібні побутові угоди;
- 2) здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом. Малолітня особа не несе відповідальності за завдану нею шкоду.

Обмежена дієздатність може бути визначена судом громадянам, які страждають на психічний розлад. Обмежено дієздатний громадянин може укладати угоди щодо розпорядження майном тільки за згодою піклувальника.

Визнання громадянина недієздатним може мати місце лише за рішенням суду, якщо громадянин внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатний усвідомлювати значення своїх дій і (або) керувати ними.

Право на заняття підприємництвом має фізична особа з повною дієздатністю.

Юридичними особами визнаються організації, які мають відокремлене майно, можуть від свого імені набувати майнових і особистих немайнових прав і нести обов'язки, бути позивачем і

відповідачем в суді, господарському чи третейському суді. З цього визначення можна вивести правові ознаки юридичної особи:

1) організаційна єдність. Юридична особа — це певним чином організований колектив трудящих, колективне утворення, тобто організоване об'єднання трудящих;

2) наявність відокремленого майна. Кожна юридична особа має своє власне майно, що робить її економічно незалежною організацією. Це майно відокремлене від майна держави, інших організацій і громадян, що утворюють колектив юридичної особи;

3) у цивільному обороті юридичні особи виступають від свого власного імені. Кожна юридична особа має своє найменування (ім'я);

4) вони здатні нести самостійну майнову відповідальність, оскільки в них є своє власне майно.

Юридична особа має такі самі цивільні права й обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати тільки людині. Цивільна правоздатність юридичної особи виникає з моменту її створення і припиняється з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення. Юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів.

5. Об'єкти цивільних правовідносин

Об'єктами цивільних прав є речі, в тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні й нематеріальні блага.

Річчю визнається предмет матеріального світу, який задовольняє потреби людей і щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки. До нерухомих речей належать земельні ділянки і все, що розташоване на них і міцно з ними пов'язане, тобто об'єкти, переміщення яких без непропорційного збитку їх призначенню є неможливим. Режим нерухокої речі може бути поширений законом і на інші речі, зокрема на повітряні й морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти як такі, що підлягають державній реєстрації.

Рухомими речами визнаються такі, що їх можна вільно перемішувати у просторі.

Майном як особливим об'єктом визнається окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки.

Гроші (валюта). Гривня — це законний платіжний засіб, обов'язковий до приймання за номінальною вартістю на всій території України. Іноземна валюта може використовуватися у випадках і в порядку, передбачених законом України.

Цінним папером є документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що засвідчує грошове або інше майнове право, здійснення або передача якого можливе тільки в разі пред'явлення цінного папера.

6. Правочини

Правочином визнається дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав чи обов'язків. Правочин — завжди волевиявлення, волевий акт, оскільки особа має намір досягти певних юридичних результатів. Воля і волевиявлення повинні відповідати одне одному. Правочин — це дія, спрямована на досягнення певного юридичного результату. Особа прагне досягти цього результату. Правочин — завжди дія, яка вчиняється громадянами та організаціями як суб'єктами цивільного права

Правочин — це завжди правомірна дія, тобто вона відповідає вимогам закону щодо форми, суб'єктного складу, змісту. Правочини можуть бути односторонніми і дво- чи багатосторонніми (договори). Одностороннім правочином є дія однієї сторони, яка може бути представлена однією або кількома особами. Односторонній правочин створює обов'язки лише для особи, яка його вчинила. Дво- чи багатостороннім правочином є погоджена дія двох або більше сторін.

До загальних вимог до правочину належать:

- 1) зміст правочину не може суперечити Цивільному кодексу України, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства;
- 2) учасники правочину повинні мати необхідний обсяг цивільної дієздатності;
- 3) волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі;
- 4) правочин має вчинятися у формі, встановленій законом;
- 5) правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним;
- 6) правочин, що вчиняється батьками, не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей. Правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним.

Недійсні правочини, залежно від того, який елемент їх фактичного складу є дефектним, можна поділити на певні групи, а саме на правочини з вадами суб'єктного складу, правочини з вадами волі, правочини з вадами форми, правочини з вадами змісту.

Фіктивний правочин — це правочин, вчинений лише про людське око, без наміру створити юридичні наслідки. Такий правочин визнається недійсним незалежно від мети його укладення.

Удаваний правочин — це правочин, укладений з метою приховання іншого правочину. В такому правочині також відсутня основа — учасники прагнуть досягти зовсім іншої мети, ніж це впливає з правочину.

Встановивши це, суд визнає удаваний правочин недійсним, а дійсним буде визнано той правочин, який сторони дійсно мали на увазі. У разі, коли такий правочин суперечить закону суд постановляє рішення про визнання його недійсним.

Нікчемними (абсолютно недійсними) правочинами визнаються такі правочини, недійсність яких прямо встановлена законом. Якщо недійсність правочину прямо не впливає із закону, але один з учасників або інша зацікавлена особа заперечує його дійсність, то такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин).

7. Право власності та інші речові права

Право власності - це право особи на річ (майно), яке вона здійснює за своєю волею, незалежно від волі інших осіб, на свій розсуд, з додержанням вимог закону та моральних засад суспільства.

Власнику належать права володіння, користування та розпоряджання своїм майном. На зміст права власності не впливають місце проживання і місцезнаходження майна.

Право володіння — це право фактичного, фізичного й господарського панування особи над річчю.

Право користування — право на вилучення з речі її корисних властивостей, привласнення плодів і доходів, які можна отримати від речі.

Право розпоряджання — це право власника визначати юридичну долю речі.

Суб'єктами права власності визнаються український народ, фізичні та юридичні особи, держава, інші держави, їх юридичні особи, міжнародні організації, територіальні громади.

Підставами набуття права власності вважаються первісні й похідні способи набуття права власності. Первісними вважаються такі, при яких право власності на річ виникає вперше або незалежно від волі попереднього власника. До них відносять виробництво або переробку речей, змішування і приєднання речей відділення плодів, заволодіння, конфіскацію, реквізицію, знахідку (якщо власник не знайшовся), скарб. До похідних належать такі підстави, за яких набуття права власності даної особи засновується на праві попереднього власника. При переході права власності має місце правонаступництво, тому що права на придбану річ є такими ж, як вони були в попереднього власника.

Суб'єктами права приватної власності є окремі фізичні та юридичні особи.

У державній власності є майно, в тому числі грошові кошти, яке належить державі Україна.

Суб'єктами права комунальної власності є відповідні територіальні громади сіл, селищ, міст і районів у містах.

Спільна власність має місце у випадках, коли з тих чи інших підстав у кількох осіб виникає право власності на одне і те саме майно. Спільна власність — це не форма права власності, а лише особливий режим існування відомих форм власності.

Право спільної власності може бути двох видів — часткова спільна власність, коли частки співвласників визначені, і сумісна спільна власність, коли частки не визначені. Розміри часток визначаються самими

співвласниками з різних підстав, а спільна сумісна власність має місце лише тоді, коли про це прямо не заборонено законом.

Захист права власності є одною із складових поняття охорони права власності. Захист права власності — це застосування судовими органами в разі порушення прав власника сукупності відповідних правових засобів, передбачених у цивільному законодавстві і спрямованих на відновлення прав власника.

До речово-правових способів захисту цивільних прав належать віндикаційний та негаторний позови:

1) віндикаційний позов — це позов не володіючого власника до фактичного володільця майна про повернення свого майна з чужого незаконного володіння;

2) негаторний позов — це позадоговірна вимога власника, не позбавленого володіння майном, до третьої особи про усунення перешкод у здійсненні правомочностей щодо володіння, користування і розпорядження майном. Позивачем виступає власник майна або його титульний володільець.

Відповідачем є особа, яка своїми протиправними діями або бездіяльністю заважає власнику здійснювати правомочності, що належать йому.

Іншими речовими правами є права на чуже майно. Їх видами є:

1) право володіння;

2) право користування (сервітут);

3) право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис);

4) право забудови земельної ділянки (суперфіцій).

Право володіння чужим майном — це фактичне утримання у себе майна особою, яка не є його власником. Така особа може володіти чужим майном на підставі договору з власником або на підставі, встановленій законом (наприклад, право притримання). Сервітут може бути встановлений щодо земельної ділянки, природних ресурсів, іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені інакше (наприклад, сервітут може належати власнику чи володільцю сусідньої ділянки для проходу на свою територію).

8. Зобов'язальне право

Зобов'язання — це правовідносини, в силу яких одна особа (боржник) зобов'язана вчинити на користь іншої особи (кредитора) певну дію — передати майно, отримати гроші тощо або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Об'єктом зобов'язальних відносин є конкретні блага, заради яких між суб'єктами виникають юридичні зв'язки.

Підстави виникнення зобов'язань — це певні юридичні факти або їх сукупність, з настанням яких правові норми пов'язують виникнення зобов'язальних відносин між кредитором і боржником. Зобов'язання виникають:

1) з договорів та інших правочинів (у тому числі з двосторонніх чи

багатосторонніх договорів), передбачених законом, а також з правочинів, хоч і не передбачених законом, але які йому не суперечать;

2) у результаті відкриттів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій, створення творів науки, літератури та мистецтва та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності;

3) внаслідок завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі;

4) внаслідок інших юридичних фактів. Значна більшість зобов'язань є договірними. Крім того, зобов'язання можуть виникати з договорів, які хоч і не передбачені чинним законодавством, але не суперечать йому. Це досить актуально в наш час, коли законодавець не встигає законодавчо врегульовувати всі відносини, які виникають у товарно-економічній сфері.

Виконання зобов'язань — це здійснення його сторонами покладених на них прав і обов'язків, що складають його зміст, належним чином відповідно до умов договору чи закону, а за відсутності умов та вимог — відповідно до звичаїв ділового обороту чи вимог, що звичайно ставляться. Належне виконання зобов'язання полягає в точному й своєчасному виконанні сторонами договору всіх зобов'язань відповідно до умов угоди та вимог закону, а при відсутності таких вказівок — відповідно до вимог, що звичайно ставляться.

Спосіб виконання зобов'язання — це порядок виконання, визначений нормативними актами чи договором.

Для належного виконання зобов'язання існують також певні засоби стимулювання боржника. Такими засобами є відшкодування збитків, а також інші способи забезпечення виконання зобов'язання. Такими способами є неустойка (штраф, пеня), застава, порука, завдаток, гарантія, притримання. Вони забезпечуються законом чи договором і є додатковими до договору.

Неустойкою (штрафом, пенею) визнається визначена законом чи договором сума, яку боржник повинен передати кредитору в разі невиконання чи неналежного виконання зобов'язання. Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання. Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми не своєчасно виконаного зобов'язання за кожен день прострочення виконання. Право на неустойку виникає незалежно від наявності в кредитора збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання.

Договір — це домовленість двох чи більше осіб, спрямована на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав і обов'язків. Під ним також розуміють взаємне погодження волі двох або більше сторін, спрямоване на досягнення передбачуваного договором юридичного результату.

Змістом договору є право і обов'язки сторін, які визначаються в умовах договору. Договір вважається укладеним, якщо між сторонами

досягнута згода за всіма істотними умовами.
Істотними є умови:

- 1) щодо предмета договору;
- 2) які мають обов'язковий характер внаслідок закону;
- 3) суттєві для цього виду договорів;
- 4) вносяться додатково за заявою однієї із сторін.

За договором купівлі-продажу одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму.

Предметом договору купівлі-продажу може бути товар, який є у продавця на момент укладення договору або буде створений (придбаний, набутий) продавцем у майбутньому. Предметом договору купівлі-продажу можуть бути й майнові права. До договору купівлі-продажу майнових прав застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, якщо інше не впливає із змісту або характеру цих прав. Предметом договору купівлі-продажу може бути право вимоги, якщо вимога не має особистого характеру. До договору купівлі-продажу права вимоги застосовуються положення про відступлення права вимоги, якщо інше не встановлено договором або законом.

Право продажу товару, крім випадків примусового продажу та інших випадків, встановлених законом, належить власникові товару. Якщо продавець товару не є його власником, покупець убуває право власності тільки у випадку, якщо власник не має права вимагати його повернення. Продавець зобов'язаний попередити покупця про всі права третіх осіб на товар, що продається (права наймача, право застави, право довічного користування тощо). У разі невиконання цієї вимоги покупець має право вимагати зниження ціни або розірвання договору купівлі-продажу, якщо він не знав і не міг знати про права третіх осіб на товар. У разі вилучення за рішенням суду товару в покупця на користь третьої особи на підставах, що виникли до продажу товару, продавець має відшкодувати покупцеві завдані йому збитки, якщо покупець не знав або не міг знати про наявність цих підстав.

Продавець зобов'язаний передати покупцеві товар, визначений договором купівлі-продажу. Продавець повинен одночасно з товаром передати покупцеві його приналежності й документи (технічний паспорт, сертифікат якості тощо), що стосуються товару й підлягають передачі разом з товаром відповідно до договору або актів цивільного законодавства. Товар вважається наданим у розпорядження покупця, якщо у строк, встановлений договором, він готовий до передачі покупцеві в належному місці і покупець поінформований про це. Готовий до передання товар повинен бути відповідним чином ідентифікований для цілей цього договору, зокрема шляхом маркування.

Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження товару переходить до покупця з моменту передачі йому товару, якщо інше не

встановлено договором або законом.

Продавець повинен передати покупцеві товар, якість якого відповідає умовам договору купівлі-продажу.

Покупець, якому переданий товар неналежної якості, має право, незалежно від можливості використання товару за призначенням, вимагати від продавця за своїм вибором:

- 1) пропорційного зменшення ціни;
- 2) безоплатного усунення недоліків товару в розумний строк;
- 3) відшкодування витрат на усунення недоліків товару.

За договором найму (оренди) наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно у користування за плату на певний строк.

Предметом договору найму може бути річ, яка визначена індивідуальними ознаками і яка зберігає свій первісний вигляд при неодноразовому використанні (неспоживна річ). Предметом договору найму можуть бути також майнові права.

За користування майном з наймача справляється плата, розмір якої встановлюється договором найму.

Договір найму укладається на обумовлений строк. Якщо строк найму не встановлений, договір найму вважається укладеним на невизначений строк.

Наймодавець зобов'язаний передати наймачеві майно у користування негайно або у строк, встановлений договором найму. Наймач зобов'язаний у присутності наймодавця перевірити справність речі. Якщо наймач у момент передачі речі в його володіння не переконується у її справності, річ вважається такою, що передана йому в належному стані. Передача наймачем речі у користування іншій особі (піднайом) можлива лише за згодою наймодавця, якщо інше не встановлено договором або законом. Наймачеві належить право власності на плоди, продукцію, одержані ним у результаті користування річчю, переданою у найм. За договором підряду одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти й оплатити виконану роботу. Договір підряду може укладатися на виготовлення, обробку, переробку, ремонт речі або на виконання іншої роботи з переданням її результату замовнику. Підрядник зобов'язаний виконати роботу, визначену договором підряду, із свого матеріалу і своїми засобами, якщо інше не встановлено договором. Підрядник відповідає за неналежну якість наданих ним матеріалу і обладнання, а також за надання матеріалу або обладнання, обтяженого правами третіх осіб.

Якщо робота виконується частково або в повному обсязі з матеріалу замовника, підрядник відповідає за неправильне використання цього матеріалу. Підрядник зобов'язаний надати замовнику звіт про використання матеріалу і повернути його залишок. Якщо робота виконується з матеріалу замовника, у договорі підряду мають бути встановлені норми витрат матеріалу, строки повернення його залишку та основних відходів, з також

відповідальність підрядника за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків.

Підрядник відповідає за невиконання або неналежне виконання роботи, спричинене недоліками матеріалу, наданого замовником, якщо не доведе, що ці недоліки не могли бути ним виявлені при належному прийманні матеріалу. Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження (псування) матеріалу до настання строку здачі підрядником визначеної договором підяду роботи несе сторона, яка надала матеріал, а після настання цього строку — сторона, яка пропустила строк, якщо інше не встановлено договором або законом.

Підрядник зобов'язаний своєчасно попередити замовника:

- 1) про недоброякісність або непридатність матеріалу, одержаного від замовника;
- 2) про те, що додержання вказівок замовника загрожує якості або придатності результату роботи;
- 3) про наявність інших обставин, що не залежать від підрядника, які загрожують якості або придатності результату роботи. Робота, виконана підрядником, має відповідати умовам договору підяду, а в разі їх відсутності або неповноти — вимогам, що звичайно ставляться до роботи відповідного характеру. Виконана робота має відповідати якості, визначеній у договорі підяду, або вимогам, що звичайно ставляться, на момент передачі її замовнику.

9. Недоговірні зобов'язання

Крім договірних зобов'язань, законодавство передбачає також недоговірні зобов'язання, що виникають з інших підстав, ніж договір, тобто це може бути правочин, інші юридичні факти чи закон. Існують такі види недоговірних зобов'язань:

- 1) публічна обіцянка винагороди;
- 2) вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення;
- 3) рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи;
- 4) створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юр.особи;
- 5) відшкодування шкоди;
- 6) набуття, збереження майна без достатньої правової підстави.

Особа має право публічно пообіцяти винагороду (нагороду) за передачу їй відповідного результату (передача інформації, знайдення речі, знайдення фізичної особи тощо). Обіцянка винагороди є публічною, якщо вона сповіщена у засобах масової інформації або іншим чином невизначеному колу осіб. У сповіщенні публічної обіцянки винагороди мають бути визначені завдання, строк та місце його виконання, форма і розмір винагороди.

Конкурс (змагання) має право оголосити фізична або юридична особа (засновник конкурсу). Конкурс оголошується публічно через засоби масової інформації. Оголошення про конкурс може бути зроблено й іншим чином.

асновник конкурсу має право запросити до участі в ньому персональних учасників (закритий конкурс).

Переможцем конкурсу є особа, яка досягла найкращого результату. Переможець конкурсу визначається в порядку, встановленому засновником конкурсу. Результати конкурсу оголошуються в тому ж порядку, в якому його було оголошено.

Якщо майновим інтересам іншої особи загрожує небезпека настання невігідних для неї майнових наслідків, особа має право без доручення вчинити дії, спрямовані на їх попередження, усунення або зменшення. Особа, яка вчинила дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, зобов'язана при першій нагоді повідомити її про свої дії. Якщо ці дії будуть схвалені іншою особою, надалі до відносин сторін застосовуються положення про відповідний договір.

Якщо особа, яка розпочала дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, не має можливості повідомити про свої дії цю особу, зобов'язана вжити усіх залежних від неї заходів щодо попередження, усунення або зменшення невігідних майнових наслідків для іншої особи. Особа, яка вчиняє дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, зобов'язана взяти на себе всі обов'язки, пов'язані з вчиненням цих дій, зокрема обов'язки щодо вчинених правочинів.

Шкода, заподіяна особі, яка без відповідних повноважень рятувала здоров'я та життя фізичної особи від реальної загрози для неї, відшкодовується державою в повному обсязі. Шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози майно іншої особи, що має істотну цінність, відшкодовується державою в повному обсязі. Шкода, завдана майну особи, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози майно іншої особи, яке має істотну цінність, відшкодовується власником (володільцем) цього майна з урахуванням його матеріального становища.

Фізична особа, життю, здоров'ю або майну якої загрожує небезпека, а також юридична особа, майну якої загрожує небезпека, мають право вимагати її усунення від того, хто її створює. У разі неусунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи заінтересована особа має право вимагати:

- 1) вжиття невідкладних заходів щодо усунення загрози;
- 2) відшкодування завданої шкоди;
- 3) заборони діяльності, яка створює загрозу.

10. Спадкове право

Спадкуванням є перехід прав і обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). Спадкування здійснюється за заповітом або за законом. До складу спадщини входять усі права і обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті.

Спадщина відкривається внаслідок смерті особи або оголошення її померлою. Часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою. Якщо протягом однієї доби померли особи, які могли б спадкувати одна після одної, спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з них. Якщо кілька осіб, які могли б спадкувати одна після одної, померли під час спільної для них небезпеки (стихійного лиха, аварії, катастрофи тощо), припускається, що вони померли одночасно. У цьому разі спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з цих осіб.

Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна — місцезнаходження основної частини рухомого майна.

Спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини. Спадкоємцями за заповітом можуть бути юридичні особи та інші учасники цивільних відносин.

Право на спадкування мають особи, визначені у заповіті. У разі відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини право на спадкування за законом одержують право на спадкування почергово. Кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття:

1) у першу чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, в тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, і батьки;

2) у другу чергу право на спадкування за законом мають рідні брати й сестри спадкодавця, його баба і дід як з боку батька, так і з боку матері;

3) у третю чергу право на спадкування за законом мають рідні дядько і тітка спадкодавця;

4) у четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше п'яти років до часу відкриття спадщини;

5) у п'яту чергу право на спадкування за законом мають інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення.

Ступінь споріднення визначається за числом народжень, що віддаляють родича від спадкодавця. Народження самого спадкодавця не входить до цього числа.

Заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї

смерті. Право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Право на заповіт здійснюється особою-сто. Вчинення заповіту через представника не допускається. Заповідач може призначити своїми спадкоємцями одну або кілька фізичних осіб, незалежно від наявності у нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин.

Для прийняття спадщини встановлюється строк у шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини. Якщо протягом шести місяців з часу відкриття спадщини відказоодержувач не відмовився від заповідального відказу, вважається, що він його прийняв.

У разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття суд визнає спадщину відумерлою за заявою відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини. Заява про визнання спадщини відумерлою подається після одного року з часу відкриття спадщини. Спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини.

ТЕМА 5. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття, предмет і метод Адміністративного права України.
2. Система і джерела адміністративного права. Характеристика Кодексу України про адміністративні правопорушення.
3. Адміністративні правовідносини.
4. Поняття адміністративної відповідальності. Адміністративне правопорушення.
5. Адміністративні стягнення: поняття та види.
6. Основи адміністративного процесу.
7. Органи (посадові особи), уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Адміністративна відповідальність: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / [Коломоець Т.О. та ін.]; за заг. ред. Т.О. Коломоець; ДВНЗ «Запорізький нац. ун-т» МОН України. - К.: Істина, 2011. - 184 с.
2. Адміністративна відповідальність: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / [Коломоець Т.О. та ін.]; за заг. ред. Т.О. Коломоець; ДВНЗ «Запорізький нац. ун-т» МОН України. - К.: Істина, 2011. - 184 с.

3. Адміністративна відповідальність: навч.-метод. посіб. / уклад. К.К. Афанасьєв [та ін.]; Луганський держ. ун-т внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. - Луганськ: ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2008. - 88 с.
4. Адміністративне право України [Текст] : навч.-метод. посібник / С. В. Ківалов, Л. Р. Біла ; Одеська національна юридична академія. 3. вид., перероб. і доп. - О. : Юридична література, 2006. - 488 с.
5. Наливайко, Л.Р. Адміністративно-правові основи регулювання діяльності неурядових правозахисних організацій : монографія / Л.Р. Наливайко, І.О. Грицай ; рец.: Т.П. Мінка, С.В. Петков, О.Л. Соколенко ; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. – К. : Хай-Тек Прес, 2013 (Харків : ТОВ “Діса плюс”, 27.06.2013) . – 272 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Ознайомитись з основами адміністративного права

ВСТУП

Предметом адміністративного правового регулювання є суспільні відносини, що виникають, змінюються і припиняються у сфері державного управління. Особливостями відносин, що складають предмет адміністративного права, є такі:

1. виникають вони в результаті державної владно-управлінської діяльності;
2. суб'єктом таких відносин є виконавчо-розпорядчий орган;
3. їх виникнення, зміна чи припинення є результатом свідомої, вольової, цілеспрямованої діяльності.

1. 1. Поняття, предмет і метод Адміністративного права України

Адміністративне право — це система правових норм, які регулюють суспільні відносини управлінського характеру, що виникають у сфері державно-управлінської діяльності органів виконавчої влади.

Предметом адміністративного правового регулювання є суспільні відносини, що виникають, змінюються і припиняються у сфері державного управління. Особливостями відносин, що складають предмет адміністративного права, є такі:

- 1) виникають вони в результаті державної владно-управлінської діяльності;
- 2) суб'єктом таких відносин є виконавчо-розпорядчий орган;
- 3) їх виникнення, зміна чи припинення є результатом свідомої, вольової, цілеспрямованої діяльності.

Державне управління в Україні — це діяльність державних

органів виконавчої влади, яка полягає в практичному виконанні законів у процесі повсякденного управління господарським, соціально-культурним і адміністративно-політичним будівництвом.

Методи адміністративного права — це засоби, способи й прийоми, з допомогою яких здійснюється правовий вплив на предмет адміністративного права, це — зобов'язання, заборони і адміністративно-правовий примус.

2. Система і джерела адміністративного права. Характеристика Кодексу України про адміністративні правопорушення

Система адміністративного права — це його внутрішня форма, що характеризує його внутрішню побудову.

Адміністративно-правові норми можна охарактеризувати як загально-обов'язкові, формально визначені правила поведінки людини в суспільстві, що встановлюються (санкціонуються) і забезпечуються державою з метою закріплення, регулювання і охорони суспільних відносин у сфері державного управління.

До особливих ознак адміністративно-правових норм можна віднести такі:

- 1) вони закріплюють владні (керівні) й внутрішньоорганізаційні відносини;
- 2) метод впливу на суспільні відносини є державно-владним (імперативним);
- 3) гарантування державного переконання і примусу при їх реалізації;
- 4) органічне об'єднання їх у межах галузі адміністративного права (законодавства) і неможливість існування окремо.

Джерелами адміністративного права називають правові звичаї, нормативні договори та нормативно-правові акти, правові акти державного управління, що вміщують адміністративно-правові норми.

Основним видом джерел адміністративного права є нормативно-правові акти — письмові документи державних органів та інших компетентних суб'єктів, що приймаються ними в установленому порядку і вміщують адміністративно-правові норми. Існують різні критерії для класифікації нормативно-правових актів, що являють собою джерела адміністративного права. За юридичною силою їх можна поділити на конституційні, законні та підзаконні.

Одним джерел адміністративного права є Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП), який було прийнято 7 грудня 1984 року (почав діяти з 1 червня 1985 року). У ньому вміщуються норми, що регулюють і охороняють матеріальні й процесуальні суспільні відносини у сфері адміністративних

правопорушень і адміністративної відповідальності.

У загальній частині закріплюються поняття адміністративного правопорушення, окремі елементи об'єктивних і суб'єктивних ознак складу адміністративного проступку, поняття і види адміністративних стягнень і загальні правила їх накладання.

В особливій частині закріплюються види адміністративних проступків у різних галузях.

У процесуальному праві закріплюється система органів, які уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення.

Окремий розділ присвячений регулюванню порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення.

3. Адміністративні правовідносини

Адміністративні правовідносини - це частина суспільних відносин, що регулюються нормами адміністративного права шляхом впливу на поведінку суб'єктів у сфері державного управління.

Основні ознаки адміністративних правовідносин:

- 1) вони виникають на основі адміністративно-правових норм;
- 2) характеризуються наявністю сторін, що іменуються суб'єктами адміністративного права;
- 3) за змістом включають в себе адміністративні права владного характеру і юридичні обов'язки;
- 4) є видом суспільних відносин державних органів, фізичних або юридичних осіб, організацій і спільностей;
- 5) здійснення суб'єктивних прав або додержання юридичних обов'язків у правовідносинах контролюється і забезпечується державою.

Адміністративні правовідносини включають такі елементи, як:

- суб'єкти;
- об'єкти
- зміст правовідносин.

Суб'єктами адміністративних правовідносин називають державні органи, фізичних і юридичних осіб, які наділяються адміністративно-правовими нормами певним обсягом повноважень у сфері державного управління.

Суб'єктами адміністративних правовідносин можуть бути:

- 1) Президент України;
- 2) державні органи виконавчої влади;
- 3) державні службовці;
- 4) громадяни України, іноземці й особи без громадянства;
- 5) система місцевого самоврядування;
- 6) об'єднання громадян .

Об'єктом адміністративних правовідносин є сама управлінська

діяльність у сфері державного управління.

Зміст адміністративного суб'єктивного права включає такі можливості:

- 1) діяти відповідно до своїх повноважень;
- 2) вимагати певних дій від зобов'язаної сторони;
- 3) впливати на об'єкт управління;
- 4) використовувати форми й методи контролю, заохочення та примусу.

4. Поняття адміністративної відповідальності. Адміністративне правопорушення.

Адміністративну відповідальність слід розглядати у позитивному й негативному видах. У позитивному розумінні адміністративна відповідальність характеризується як відповідальне ставлення суб'єкта адміністративного права до своїх обов'язків і додержання заборон. У негативному значенні — це специфічні правовідносини між державою (її органами й посадовими особами) і суб'єктом адміністративного правопорушення щодо реагування на вчинене правопорушення і на суб'єкта, який його вчинив, а також покладання на правопорушника виду й міри адміністративного стягнення.

Виділяють основні й похідні ознаки адміністративної відповідальності. До основних ознак відносять те, що адміністративна відповідальність:

- 1) є засобом охорони встановленого правопорядку;
- 2) нормативно визначена й полягає у застосуванні санкцій адміністративно-правових норм;
- 3) супроводжується осудом з боку держави правопорушника і правопорушення;
- 4) пов'язана із застосуванням примусу та негативних для правопорушника наслідків;
- 5) реалізується у визначених законодавством процесуальних формах.

До похідних ознак відносять те, що:

- 1) підставою адміністративної відповідальності є не тільки проступки, передбачені нормами адміністративного права, а й порушення, передбачені нормами інших галузей права (наприклад, житлового, трудового, земельного);
- 2) адміністративна відповідальність полягає у застосуванні до винних адміністративних стягнень;
- 3) право притягати до адміністративної відповідальності належить державним органам та їх посадовим особам;
- 4) існує особливий порядок притягнення до адміністративної відповідальності.

Адміністративна відповідальність настає з досягненням 16-річного віку (ст. 12 КУпАП).

Вчинення адміністративного проступку неповнолітнім є об-

ставиною, що пом'якшує адміністративну відповідальність. За вчинення адміністративних проступків до неповнолітніх віком від 16 до 18 років можуть бути застосовані такі заходи впливу:

- 1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого;
- 2) застереження;
- 3) догана або суворі догани;
- 4) передача неповнолітнього під нагляд батькам чи особам, які їх замінюють, або під нагляд педагогічному чи трудовому колективу за згодою колективу, а також окремим громадянам на їх прохання.

Адміністративне правопорушення — це протиправна, провинна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на державний або громадський порядок, власність, права і свободи громадян на встановлений порядок управління, і за яку законодавством передбачена адміністративна відповідальність.

Адміністративне правопорушення характеризують такі ознаки:

- протиправність дії або бездіяльності;
- провинність;
- карність;
- суспільна небезпечність.

Склад адміністративного правопорушення становлять:

- суб'єкт (громадяни України, іноземці, особи без громадянства, які досягли 16 років, осудні особи; посадові особи);
- об'єкт (суспільні відносини, які складаються у сфері адміністративно-організаційної діяльності і порядку управління; людина, її здоров'я, честь і гідність; власність; права і свободи громадян).
- суб'єктивна сторона (вина у формі умислу або необережності);
- об'єктивна сторона (причинно-наслідковий зв'язок між дією і шкідливими наслідками).

5. Адміністративні стягнення: поняття та види.

Адміністративне стягнення — це захід відповідальності, що застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративний проступок, а також попередження вчинення нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами.

Види адміністративних стягнень закріплені в Кодексі України про адміністративні правопорушення. До них належать:

- 1) попередження — письмове або в іншій формі офіційне застереження уповноваженою посадовою особою;
- 2) штраф — майнове стягнення, або вилучення у порушника певної грошової суми на користь держави;
- 3) оплатне вилучення предмета, який був засобом вчинення чи безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення;

4) конфіскація предмета, що був знаряддям вчинення чи безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення ;

5) позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину, на строк до трьох років за грубе чи систематичне порушення порядку користування цим правом (стосується тільки права керувати транспортними засобами та права полювання);

6) виправні роботи призначаються на строк до двох місяців з відбуванням їх за місцем постійної роботи особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, з утриманням до 20% її заробітку у власність держави. Виправні роботи призначаються районним (міським) народним судом (народним суддею);

7) адміністративний арешт встановлюється і застосовується тільки у виключних випадках за окремі види адміністративних правопорушень на строк до 15 діб. Адміністративний арешт призначається районним (міським) судом (суддею).

Законом передбачені також заходи *адміністративного примусу*, а саме:

- попереджувальні (перевірка документів, заборона випуску на лінію несправного автотранспорту);
- заходи адміністративного припинення (затримання правопорушника, огляд і вилучення речей);
- примусове лікування;
- безпосередній фізичний вплив (застосування спеціальних засобів, зброї);
- заходи адміністративного стягнення.

Закон визначає органи, які уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення. До них належать:

- адміністративні комісії при виконавчих комітетах місцевих Рад народних депутатів;
- районні суди;
- органи внутрішніх справ, державні інспекції тощо.

6. Основи адміністративного процесу

Діяльність виконавчо-розпорядчих органів і посадових осіб постійно потребує розгляду й вирішення щодо конкретних фізичних або юридичних осіб питань управлінського характеру. Таку діяльність називають адміністративними справами.

Вирішення різних адміністративних справ на підставі адміністративних процесуальних норм називається адміністративною процесуальною діяльністю. Сукупність адміністративних процесуальних дій (діяльність) у межах конкретної адміністративної справи має назву адміністративного провадження. Нормотворчі провадження здійснюються у процесі підготовки й видання нормативних актів управління. Установчі провадження — у процесі створення, реорганізації, ліквідації організаційних структур у сфері

державного управління, а також під час комплектування персоналом організаційних структур у сфері державного управління.

Правозастосовчі провадження є найскладнішою групою адміністративних проваджень. До них належать такі провадження:

- 1) із застосування заходів примусу в державному управлінні;
- 2) дисциплінарне провадження;
- 3) із застосування заходів заохочення і стимулювання в державному управлінні;
- 4) з реалізації громадянами своїх прав і обов'язків;
- 5) з реалізації юридичними особами своїх прав і обов'язків;
- 6) із здійснення контролю і нагляду (контрольно-наглядові провадження) та ін.

7. Органи (посадові особи), уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення.

Важливе місце в системі суб'єктів, що вирішують справи, відведене органам і посадовим особам, які уповноважені розглядами справи про адміністративні правопорушення. Система таких органів визначена третім розділом КУпАП. У ст. 213 КУпАП закріплюється, що справи про адміністративні правопорушення розглядають:

- 1) адміністративними комісіями при виконавчих комітетах сільських, селищних, міських рад;
- 2) виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад;
- 3) районними, районними у місті, міськими чи міськрайонними судами (суддями), а у випадках, передбачених цим Кодексом, місцевими адміністративними та господарськими судами, апеляційними судами, вищими спеціалізованими судами та Верховним Судом України;
- 4) органами внутрішніх справ, органами державних інспекцій та іншими органами (посадовими особами), уповноваженими на те цим Кодексом.

Витяг з КУпАП:

Стаття 184. Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей

Ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей -

тягне за собою попередження або накладення штрафу від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ті самі дії, вчинені повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, -

тягнуть за собою накладення штрафу від двох до чотирьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Вчинення неповнолітніми віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років правопорушення, відповідальність за яке передбачено цим Кодексом, -

тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Вчинення неповнолітніми діянь, що містять ознаки злочину, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, якщо вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, -

тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, що їх замінюють, від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Стаття 178. Розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або поява у громадських місцях у п'яному вигляді

Розпивання пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв на вулицях, у закритих спортивних спорудах, у скверах, парках, у всіх видах громадського транспорту (включаючи транспорт міжнародного сполучення) та в інших заборонених законом місцях, крім підприємств торгівлі і громадського харчування, в яких продаж пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв на розлив дозволена відповідним органом місцевого самоврядування, або поява в громадських місцях у п'яному вигляді, що ображає людську гідність і громадську мораль, -

тягне за собою попередження або накладення штрафу від одного до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Стаття 173. Дрібне хуліганство

Дрібне хуліганство, тобто нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян, -

тягне за собою накладення штрафу від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин, або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб.

Стаття 175-1. Куріння тютюнових виробів у заборонених місцях

Куріння тютюнових виробів у місцях, де це заборонено законом, а також в інших місцях, визначених рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради, -

тягне за собою попередження або накладення штрафу від трьох до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

ТЕМА 6. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Фінансове право України: поняття і предмет правового регулювання.
2. Система й джерела фінансового права.
3. Бюджет та бюджетна система.
4. Система оподаткування та її значення.
5. Поняття, функції та види податків.
6. Платники податків і об'єкти оподаткування.
7. Відповідальність за порушення законодавства про податки.
8. Поняття, функції і структура банківської системи України.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Финансовое право: Учебник / Под ред. Пахомова И.Н. – Харьков: Одиссей, 2004. – 432 с.
2. Финансовое право: Учебник / Под ред. Пахомова И.Н. – Харьков: Одиссей, 2007. – 432 с.
3. Фінансове право України. Підручник за ред. Кучерявенко М.П. – К.: Юрінком Інтер, 2007.
4. Фінансове право України. Підручник за ред. Шкарупи В.К., Коломойця Т.О. – К.: “Істина”, 2007.
5. Фінансове право. Особлива частина. Книга 1,2. Губернська Н.Л., видавництво «Ліра-К», 2008. – 620 с.
6. Фінансове право. Навчальний посібник. За ред. Л.К. Воронової. К. Правова єдність всеукраїнська асоціація видавців, 2008.
7. Фінансові санкції за законодавством України. Навч. посібник. Усенко А.Б., видавництво «Ліра-К» 2007. – 168с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Ознайомитись із основами фінансового права України

ВСТУП

Фінансове право — це сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають між державою і юридичними й фізичними особами з приводу формування, розподілу та перерозподілу і використання державою фондів грошових коштів.

Фінансове право має особливий предмет і метод правового регулювання. Воно регулює певну сферу державного управління, пов'язану з розподілом і перерозподілом національного доходу країни. У фінансових правовідносинах проявляється організаційна роль органів державної влади і місцевого самоврядування, тому за характером вони є владно-майновими. Це є головною ознакою, яка відрізняє фінансово-правові відносини від інших відносин грошового характеру, зокрема в цивільному й адміністративному праві.

1. Фінансове право України: поняття і предмет правового регулювання

Фінансове право — це сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають між державою і юридичними й фізичними особами з приводу формування, розподілу та перерозподілу і використання державою фондів грошових коштів.

Фінансове право має особливий предмет і метод правового регулювання. Воно регулює певну сферу державного управління, пов'язану з розподілом і перерозподілом національного доходу країни. У фінансових правовідносинах проявляється організаційна роль органів державної влади і місцевого самоврядування, тому за характером вони є владно-майновими. Це є головною ознакою, яка відрізняє фінансово-правові відносини від інших відносин грошового характеру, зокрема в цивільному й адміністративному праві.

Предметом регулювання фінансового права виступають суспільні відносини, що виникають у процесі діяльності органів держави й місцевого самоврядування з приводу формування, розподілу та використання відповідних фондів грошових коштів, які необхідні для фінансування соціально-економічного розвитку держави. Відносини, що виникають у процесі формування, розподілу й використання фондів коштів господарюючих суб'єктів і громадян, фінансовим правом не регулюються.

Фінансові відносини за своїм змістом і колом учасників відрізняються великою різноманітністю:

- 1) бюджетні відносини;
- 2) податкові відносини;
- 3) страхові відносини;
- 4) відносини з приводу державного кредиту;
- 5) банківського кредитування і розрахунків;
- 6) врегулювання грошового обігу;
- 7) валютного контролю.

Для надання фінансовим відносинам правового характеру використовується фінансово-правовий метод регулювання, якому властивий імперативний (владний) характер. Його суть полягає в тому, що зміст правовідносин визначається однією із сторін, завдяки прийняттю нею

владного припису, обов'язкового для виконання іншою стороною. Стороною, яка приймає владні приписи (рішення) у фінансових правовідносинах, є держава або органи місцевого самоврядування в особі уповноважених ними органів чи посадових осіб.

2. Система та джерела фінансового права

Для фінансового права характерною є наявність великої кількості фінансово-правових норм.

Фінансове право складається з двох частин: загальної і особливої. Загальна частина включає в себе фінансово-правові норми, що визначають зміст, принципи, завдання, форми і методи фінансової діяльності держави, а також систему органів, які її здійснюють, організацію, форми і методи фінансового контролю, а також правове становище всіх суб'єктів-учасників фінансових правовідносин.

Особлива частина включає в себе правові норми, що складають підгалузю й фінансово-правові інститути і регулюють однорідні суспільні відносини у сферах: бюджету, державних доходів, податків, державного кредиту, державних видатків, державного страхування, банківського кредитування і безготівкових розрахунків, грошового обігу і валютного регулювання.

Основними фінансово-правовими інститутами фінансового права є бюджетне право, податкове право, банківське право. Джерела фінансового права — це нормативно-правові акти законодавчої, виконавчої влади і місцевого самоврядування, в яких містяться правові норми, що регулюють фінансові відносини.

Джерела фінансового права можна розділити на кілька груп:

1) Конституція України має найвищу юридичну силу, пряму дію і застосовується на всій території України. Закони та інші правові акти, що приймаються в Україні, повинні відповідати Основному Закону;

2) Закони України загального характеру, що визначають зміст права власності, правила поведінки суб'єктів підприємництва, підстави й порядок укладання цивільно-правових угод між ними, підстави й механізм юридичної відповідальності. Серед них Господарський кодекс України, Цивільний кодекс України;

3) Закони України галузевого характеру, що визначають правове регулювання у сфері фінансової діяльності держави, серед них Бюджетний кодекс України;

4) підзаконні нормативно-правові акти;

4.1) укази, розпорядження Президента України;

4.2) постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України;

4.3) накази, інструкції, листи, методичні вказівки Міністерства фінансів, Міністерства економіки, Державної податкової служби, Державного казначейства;

4.4) постанови й розпорядження голів місцевих державних адміністрацій;

5) норми міжнародного права й міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, що містять норми фінансового права.

3. Бюджет і бюджетна система

Бюджет - план формування і використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, що здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим і органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Як правова категорія бюджет — це основний фінансовий план держави чи органу місцевого самоврядування на бюджетний період, що містить розпис його доходів та видатків і затверджений парламентом чи місцевою радою.

Бюджетна система України — це сукупність державного і місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права. Бюджетна система України ґрунтується на принципах:

1) єдності, що забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку й звітності;

2) збалансованості, зважаючи, що повноваження на здійснення витрат бюджету повинні відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період;

3) самостійності, оскільки держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування;

4) повноти, що передбачає включенню до складу бюджетів усіх надходжень та витрат бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування;

5) обґрунтованості, що полягає у формуванні бюджету на реталістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави та розрахунках надходжень і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил;

6) ефективності, беручи до уваги, що при складанні й виконанні бюджетів всі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів;

7) цільового використання бюджетних коштів тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями;

8) справедливості й неупередженості розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами;

9) публічності й прозорості, оскільки Державний бюджет України та місцеві бюджети затверджуються, а рішення щодо звіту про їх виконання

приймаються відповідно Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим та відповідними радами з висвітленням у засобах масової інформації;

10) відповідальності учасників бюджетного процесу за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу. З метою забезпечення єдності бюджетної системи України Бюджетним кодексом передбачена бюджетна класифікація, що має кілька основних складових:

1) класифікація доходів бюджету, що класифікуються за такими розділами: податкові надходження, неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом, трансфери;

2) класифікація бюджету, які класифікуються за: функціями, з виконанням яких пов'язані видатки (функціональна класифікація видатків), економічною характеристикою операцій, при проведенні яких здійснюються ці видатки (економічна класифікація видатків), ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків), за бюджетними програмами (програмна класифікація видатків);

3) класифікація фінансування бюджету, яка визначає джерела отримання фінансових ресурсів, необхідних для покриття дефіциту бюджету, і напрями витрачання фінансових ресурсів, що утворилися в результаті перевищення доходів бюджету над його видатками;

4) класифікація боргу, що систематизує інформацію про всі боргові зобов'язання держави, Автономної Республіки Крим, місцевого самоврядування.

Бюджетний процес - це регламентована нормами права діяльність уповноважених органів державної влади і місцевого самоврядування, пов'язана зі складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України. Бюджетний період для всіх бюджетів, що складають бюджетну систему України, становить один календарний рік, який починається 1 січня кожного року і закінчується 31 грудня того самого року (бюджетний рік).

4. Система оподаткування та її значення

Система оподаткування - це сукупність податків, зборів і платежів, що сплачуються до бюджетів і державних цільових фондів у встановленому законами України порядку, принципів, форм і методів їхнього встановлення, зміни чи скасування, дій, що забезпечують повну і своєчасну їхню сплату, контроль і відповідальність за порушення податкового законодавства. Зміни і доповнення до законодавчих актів про оподаткування стосовно пільг, ставок податків, механізму їх сплати вносяться не пізніше, ніж за шість місяців до початку нового бюджетного року й набувають чинності з початком нового бюджетного року.

Оподаткування здійснюється за принципами:

1) стимулювання науково-технічного прогресу, підприємницької виробничої діяльності та інвестиційної активності, технологічного

оновлення виробництва, виходу вітчизняного товаровиробника на світовий ринок високотехнологічної продукції — введення пільг щодо оподаткування прибутку (доходу), спрямованого на розвиток виробництва;

2) обов'язковості — впровадження правових норм щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), визначених на підставі достовірних даних про об'єкти оподаткування за звітний період, та встановлення відповідальності платників податків за порушення податкового законодавства;

3) рівнозначності й пропорційності — справляння податків з юридичних осіб здійснюються у певній частці від отриманого прибутку і забезпечення сплати рівних податків і зборів (обов'язкових платежів) на рівні прибутку і пропорційно більших податків і зборів (обов'язкових платежів) — на більші доходи;

4) рівності, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації — забезпечення однакового підходу до суб'єктів господакування (юридичних і фізичних осіб, включаючи нерезидентів) при визначенні обов'язків щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів);

5) стабільності — забезпечення незмінності податків і зборів (обов'язкових платежів) і їх ставок, а також податкових пільг протягом бюджетного року;

6) економічної обґрунтованості — встановлення податків і зборів (обов'язкових платежів) на підставі показників розвитку національної економіки і фінансових можливостей з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його доходами;

7) рівномірності сплати — встановлення строків сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), виходячи з необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджету для фінансування витрат;

8) компетенції — встановлення і скасування податків і зборів (обов'язкових платежів), а також пільг їх платникам здійснюються відповідно до законодавства про оподаткування виключно Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим і сільськими, селищними, міськими радами.

5. Поняття, функції та види податків
Під податком і збором (обов'язковим платежем) до бюджетів і до державних цільових фондів слід розуміти обов'язковий внесок до бюджету відповідного рівня або державного цільового фонду, здійснюваний платниками в певному розмірі, в чітко визначені строки і на умовах, що визначаються законами України про оподаткування.

Податкам характерні такі риси:

1) примусовість і обов'язковість, тобто відсутність у платника вибору щодо сплати податку (платити чи не платити) і встановлення юридичної відповідальності за ухилення від його сплати;

2) безоплатність, тобто спрямованість коштів від платника до

держави за відсутності зустрічних зобов'язань з боку держави;3)

безумовність, тобто сплата податку без виконання будь-яких дій із боку держави;

4) нецільовий характер, а саме відсутність чітких вказівок щодо напрямів використання надходжень від певного податку, розподіл коштів від конкретних податків між бюджетами різних рівнів і державними цільовими фондами;

5) безповоротність, тобто кошти, сплачені у вигляді податків, не повертаються до платників;6) регулярність стягнення, що полягає у

бюджетного процесу та необхідності наповнення фондів коштів.
Функції податків:

1) фіскальна (лат. *fiscus* — державна казна) — наповнення доходної частини бюджетів усіх рівнів для задоволення потреб суспільства;

2) регулююча — як через регулювання галузей суспільного виробництва, так і через регулювання споживання;

3) контрольна — шляхом регламентування державою фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємництва, отримання доходів громадянами, використання ними належного їм майна і дотримання фінансової дисципліни;

4) розподільча — є продовженням фіскальної: наповнення доходної частини бюджету з наступним розподілом отриманих коштів для фінансування функцій і завдань держави та органів місцевого самоврядування;

5) стимулююча — шляхом запровадження окремим платникам податків пільг щодо їх сплати, що стимулює розвиток окремих галузей народногосподарського комплексу або здійснює підтримку незахищених верств населення країни.

Податки, збори й мито складають обов'язкові платежі, що визначають як обов'язкові внески до бюджету відповідного рівня або до позабюджетного фонду, які здійснюються платниками в порядку та на умовах, визначених чинним законодавством.

Поряд зі спільними ознаками між ними існують і певні відмінності:

1) податок — це узаконена форма відчуження власності юридичних фізичних осіб до бюджету відповідного рівня (в розмірах і в строки, передбачені в законі) на принципах обов'язковості, безповоротності, індивідуальної безоплатності;

2) збори — це платежі, що стягуються з платника державними органами за надання права брати участь або використовувати як матеріальні, так і нематеріальні об'єкти, наприклад, право на припаркування автотранспорту, використання місцевої символіки ;

3) мито стягується з юридичних і фізичних осіб за здійснення спеціально уповноваженими органами дії і видачу документів, що мають юридичне значення.

Залежно від ознак, які покладені в основу порівняння, всі податки класифікують на загальнодержавні й місцеві — залежно від органу

державної влади та місцевого самоврядування, який приймає рішення про введення податкового платежу на відповідній території. Загальнодержавні податки встановлюються Верховною Радою України і справляються на всій території України.

Місцеві податки, механізм справляння та порядок їх сплати вводяться в дію сільськими, селищними, міськими радами відповідно до наведеного переліку і в межах граничних розмірів ставок, встановлених законами України.

Суб'єкт податку — це виробник або продавець товару, який згідно із законом виступає як юридичний платник податку, тобто вносить до бюджету суму податку від реалізованого товару чи надання послуг.

Носій податку – це юридична чи фізична особа, споживач товару, в ціні якого міститься непрямий податок. Купуючи товари, споживач фактично стає платником податку, а відтак відбувається перекладання податків із суб'єкта на носія податку.

6.Платники податків та об'єкти оподаткування

Платниками податків є юридичні й фізичні особи, на яких згідно із законами України покладено обов'язок сплачувати податки.

Облік платників податків здійснюється державними податковими інспекціями та іншими державними органами відповідно до законодавства. Банки та інші фінансово-кредитні установи відкривають рахунки платникам податків тільки за умови пред'явлення ними документа, що підтверджує взяття їх на облік у триденний термін повідомляють про це державну податкову інспекцію.

Платники податків поділяються за ставленням до держави на резидентів які мають постійне місце проживання або місце-перебування в даній державі (183 дні в календарному році су-марно) і нерезидентів, які не мають постійного місця прожи-вання або місцеперебування на даній державній території.

Платники податків і зборів (обов'язкових платежів) зобов'язані:

- 1) вести бухгалтерський облік, складати звітність про фінансово-господарську діяльність і забезпечувати її зберігання у тер-міни, встановлені законами;

- 2) подавати до державних податкових органів та інших державних органів відповідно до законів декларації, бухгалтерську звітність відомості та інші документи, пов'язані з обчисленням і сплатою податків і зборів (обов'язкових платежів);

- 3) сплачувати належні суми податків і зборів (обов'язкових платежів) у встановлені законами терміни;

- 4) допускати посадових осіб державних податкових органів до обстеження приміщень, що використовуються для одержання доходів чи пов'язані з утриманням об'єктів оподаткування, а також для перевірок з питань обчислення і сплати податків і зборів (обов'язкових платежів).

Платники податків мають такі права:

- 1) подавати державним податковим органам документи, що

підтверджують право на пільги з оподаткування в порядку, встановленому законами України;

2) одержувати і ознайомлюватися з актами перевірок, проведених державними податковими органами;

3) оскаржувати в установленому законом порядку рішення державних податкових органів і дії посадових осіб.

Об'єктами оподаткування є доходи (прибуток), додана вартість продукції (робіт, послуг), вартість продукції (робіт, послуг), у тому числі митна або її натуральні показники, спеціальне використання природних ресурсів, майно юридичних і фізичних осіб та інші об'єкти, визначені законами України про оподаткування.

Джерело сплати податку — це кошти, за рахунок яких може бути сплачено податок.

Ставка податку - це законодавчо закріплений розмір податкового платежу, що встановлюється на одиницю оподаткування.

Податкові пільги — це часткове або повне звільнення певних категорій платників (юридичних або фізичних осіб) від сплати встановлених податків.

7.Відповідальність за порушення законодавства про податки

Для забезпечення режиму законності у сфері оподаткування і стабільності надходжень доходів до бюджетів на податкові органи відповідно до Закону України «Про Державну податкову службу в Україні» від 4 грудня 1990 року покладено здійснення контролю за додержанням законодавства про податки.

Несплата або неповна сплата суб'єктами підприємницької діяльності або громадянами податків, зборів та інших обов'язкових платежів незалежно від того, умисно чи з необережності, тягне за собою застосування штрафних (фінансових) санкцій у визначених законодавством розмірах, сплату пені, яка нараховується на суму несплаченого обов'язкового платежу, адміністративну або кримінальну відповідальність осіб, винних в ухиленні від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів відповідно до законів України.

Об'єктом податкового правопорушення є суспільні правовідносини, що виникли з приводу сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджету та державних цільових позабюджетних фондів. Суб'єктами податкових правопорушень є платники податків, які мають об'єкт оподаткування і зобов'язані у зв'язку з цим сплачувати відповідні податки, збори та інші обов'язкові платежі, що передбачені чинним законодавством. Суми податків, не внесені у визначений термін, а також суми штрафів та інших фінансових санкцій стягуються за весь час ухилення від сплати податків.

Умисне ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах, тягне кримінальну відповідальність (ст. 212 Кримінального кодексу України).

Ухилення від подання декларації про доходи або несвоєчасне подання декларації, чи включення до неї явно перекручених даних, являють собою адміністративні правопорушення (ст. 164-1 Кодексу про адміністративні правопорушення — КУпАП).

8. Поняття, функції і структура банківської системи України

Банківська система України складається з Національного Банку України та інших банків.

Функції банківської системи:

- 1) створення грошей і регулювання грошової маси, що забезпечується оперативною зміною банками маси грошей в обігу через збільшення або зменшення її відповідно до зміни попиту на гроші;
- 2) трансформаційна, завдяки мобілізації тимчасово вільних коштів суб'єктів підприємництва і громадян і передачі їх у формі кредиту іншим суб'єктам;
- 3) стабілізаційна, шляхом забезпечення сталості банківської діяльності та грошового ринку.

Банківська система України побудована за дворівневим принципом. Перший рівень банківської системи України представлений Національним Банком України (НБУ), який здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків через економічні нормативи та нормативно-правове забезпечення здійснюваних цими банками операцій.

Національний Банк України є юридичною особою, має статутний фонд (10 млн. грн.), який перебуває у загальнодержавній власності.

Національний Банк України виступає емісійним центром держави, банком банків, банком уряду, органом банківського регулювання і нагляду, монетарного і валютного регулювання економіки.

Національний Банк України репрезентує інтереси держави з центральними банками інших країн, у міжнародних банках та інших фінансово-кредитних організаціях.

Другий рівень банківської системи України складають комерційні банки, різні за організаційно-правовою формою, спеціалізацією, сферою діяльності та власності.

Банки в Україні за видами здійснюваних операцій можуть функціонувати як універсальні або як спеціалізовані. За формою власності банки в Україні є державними, зокрема Ощадний банк України і Український експортно-імпорتنний банк, приватними й змішаними.

Мінімальний розмір статутного капіталу на момент реєстрації банку не може бути меншим:

- 1) для місцевих кооперативних банків - 1 млн. євро;
- 2) для комерційних банків, які здійснюють свою діяльність на території однієї області, - 3 млн. євро;
- 3) для банків, які здійснюють свою діяльність на території всієї України, - 5 млн. євро.

ТЕМА 7. СІМЕЙНЕ ПРАВО

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття шлюбу, умови і порядок його укладення. Перешкоди при реєстрації шлюбу
2. Шлюбний договір
3. Підстави і порядок розірвання шлюбу.
4. Визнання шлюбу недійсним.
5. Особисті немайнові права та обов'язки подружжя.
6. Майнові права та обов'язки подружжя.
7. Права та обов'язки подружжя по утриманню.
8. Взаємні права та обов'язки батьків і дітей.
9. Позбавлення батьківських прав.
10. Усиновлення
11. Опіка та піклування. Патронат.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Сімейне право України : Підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова; за заг. ред.: В. І. Борисова, І. В. Жилінкова. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 263 с.
2. Сімейне право України: підручник / В. П. Мироненко, С. А. Пилипенко; ред.: В. П. Мироненко. – К.: Правова єдність, 2008. – 477 с.
3. Семейное право Украины: учебник / С. В. Кивалов; [и др.]; под ред.: Ю. С. Червоний; Одесская нац. юрид. акад.. – Киев : Правова єдність, 2009. – 639 с.
4. Сімейне право України: навч. посібник / М. М. Дякович; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка . – 2-ге вид., випр. та доп . – К.: Правова єдність, 2012. – 551 с.
5. Сімейне право України: навч. посібник / С. М. Лепех. – Львів: Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2010. – 316 с.
6. Сімейне право (у схемах та визначеннях): навч. посібник / кол. авт. ; [Коваленко А. В. (кер.), Валєєв Р. Г., Круглова О. О. та ін.]. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр справ, 2016. – 200 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Ознайомитись із основами сімейного права.

ВСТУП

Загальна характеристика Сімейного кодексу. Предмет та принципи сімейного права.

Сімейне *право* - це галузь права, що врегульовує сімейно-шлюбні та прирівняні до них відносини.

Сімейні відносини регулюються *Сімейним кодексом (СКУ)* та іншими *нормативно-правовими актами*.

Основним джерелом сімейного права є *Сімейний кодекс України* від 10 січня 2002 р., який складається із семи розділів: *розділ 1 "Загальні положення"*, де надається поняття сім'ї, визначено принципи здійснення сімейних прав і виконання сімейних обов'язків, захисту сімейних прав та інтересів; *розділ 2 "Шлюб. Права та обов'язки подружжя"*, де визначається поняття шлюбу, його засади, умови та порядок його укладання та припинення, врегульовані особисті, майнові права та обов'язки подружжя; *розділ 3 "Права та обов'язки матері, батька і дитини"*, де встановлено принципи визначення походження дитини, урегульовано особисті немайнові та майнові права та обов'язки батьків і дітей; *розділ 4 "Влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування"*, яким врегульовано відносини з приводу усиновлення, опіки та піклування й патронату над дітьми; *розділ 5 "Права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів"*; *розділ 6 "Застосування Сімейного кодексу України до іноземців та осіб без громадянства, застосування законодавства іноземних держав та міжнародних договорів в Україні"* і *розділ 7 "Прикінцеві положення"*.

Сімейний кодекс регулює відносини між подружжям, батьками та дітьми, усиновителями та усиновленими; між бабою, дідом, прабабою, прадідом і внуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимом і падчеркою, пасинком; іншими членами сім'ї.

Сімейний кодекс *не регулює* сімейні відносини між двоюрідними братами та сестрами, тіткою, дядьком і племінницею, племінником і між іншими родичами за походженням.

Принципи сімейного права:

- одношлюбність;
- свобода і добровільність при укладенні та розірванні шлюбу;
- рівність чоловіка і жінки в особистих та майнових правах.

Ці принципи знайшли своє відображення у ст. 51 Конституції України.

1. Поняття шлюбу, умови і порядок його укладення. Перешкоди при реєстрації шлюбу

Шлюб – це сімейний союз чоловіка і жінки, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану.

СК України визначає загальні засади укладання шлюбу. Ним визначені наступні положення:

1. Для укладення шлюбу необхідна згода осіб, які одружуються, і досягнення ними шлюбного віку. Шлюбний вік встановлюється у 18 років для чоловіків і в 17 років — для жінок. За заявою особи, яка досягла чотирнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам.

2. Кодексом визначені категорії осіб, шлюб між якими заборонений. Так відповідно до ст. 26 СК України, у шлюбі між собою не можуть перебувати особи:

- а) які є родичами прямої лінії споріднення;
- б) рідні (повнорідні, неповнорідні) брат і сестра. Повнорідними є брати і сестри, які мають спільних батьків. Неповнорідними є брати і сестри, які мають спільну матір або спільного батька;
- в) двоюрідні брат та сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця;
- г) за рішенням суду може бути надане право на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним;
- д) усиновлювач та усиновлена ним дитина.

Шлюб між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною може бути зареєстровано лише в разі скасування усиновлення.

Шлюб є підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя.

Заява про реєстрацію шлюбу подається жінкою та чоловіком до будь-якого державного органу реєстрації актів цивільного стану за їхнім вибором особисто. Якщо реєстрація шлюбу у визначений день не відбулася, заява про реєстрацію шлюбу втрачає чинність через три місяці від дня її подання.

Орган державної реєстрації актів цивільного стану зобов'язаний ознайомити осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, з їхніми правами та обов'язками як майбутніх подружжя і батьків та попередити про відповідальність за приховання перешкод до реєстрації шлюбу.

Ст. 30 СК України вимагає від осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, повідомити одна одну про стан свого здоров'я.

Ст. 31 СК України дає визначення поняття заручин і заручених. Так, зарученими вважаються особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу. Заручини не створюють обов'язку вступу до шлюбу.

Шлюб реєструється через один місяць від дня подання особами заяви про реєстрацію шлюбу. За наявності поважних причин зареєструватися дозволяється до сплину 1 місяця.

Реєстрація шлюбу відбувається у приміщенні ДОРАЦСУ. В день реєстрації видається свідоцтво про одруження.

2 Шлюбний договір.

Особи, які беруть шлюб, мають право за власним бажанням укласти угоду про вирішення питань сім'ї (*шлюбний договір*), у якій передбачити майнові права і обов'язки подружжя.

Шлюбний договір може бути укладено між особами:

- 1) які подали заяву про реєстрацію шлюбу;
- 2) подружжям.

На укладення шлюбного договору до реєстрації шлюбу, якщо його стороною є неповнолітня особа, потрібна письмова згода її батьків або піклувальника, засвідчена нотаріусом.

Шлюбним договором регулюються

- 1) майнові відносини між подружжям;
- 2) визначаються їхні майнові права та обов'язки;
- 3) майнові права та обов'язки подружжя як батьків.

Шлюбний договір укладається у письмовій формі, і засвідчується нотаріусом.

Шлюбний договір може бути змінено подружжям. *Одностороння зміна умов шлюбного договору не допускається.* Угода про зміну шлюбного договору нотаріально посвідчується. *Подружжя має право відмовитися від шлюбного договору.* Права та обов'язки, встановлені шлюбним договором, припиняються в день подання до нотаріуса заяви про відмову від нього.

3 Підстави і порядок розірвання шлюбу.

Законодавством передбачений певний порядок розірвання шлюбу:

Підстави для припинення шлюбу:

1. Внаслідок смерті одного з подружжя або визнання його померлим
2. Внаслідок розірвання шлюбу:

Органами державної реєстрації актів цивільного стану:	За рішенням суду:
1) за заявою подружжя, яке не має дітей;	1) за спільною заявою подружжя;
2) за заявою одного з подружжя, якщо інший з подружжя: визнаний безвісти відсутнім; засуджений за вчинення злочину до позбавлення волі на строк не менше, як на три роки;	2) за позовом одного з подружжя

Підстави припинення шлюбу

Подружжя, яке має дітей, має право подавати до суду заяву про розірвання шлюбу разом із письмовим договором про те, з ким із них будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той із батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей.

Договір між подружжям про розмір аліментів на дитину має бути нотаріально посвідчений. У разі невиконання цього договору аліменти можуть стягуватись на підставі виконавчого напису нотаріуса через три місяці від дня подання заяви. Суд виносить рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що заява про розірвання шлюбу відповідає дійсній волі дружини та чоловіка, і що після розірвання шлюбу не будуть порушені

їхні особисті та майнові права, а також права їхніх дітей. До закінчення 1 місяця дружина і чоловік мають право відкликати заяву про розірвання шлюбу.

Згідно зі ст. 110 СК України, позов про розірвання шлюбу може бути поданий одним із подружжя. Разом із тим, позов про розірвання шлюбу не може бути поданий під час вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини, крім випадків, коли один із подружжя вчинив протиправну поведінку, яка містить ознаки злочину щодо другого з подружжя або дитини. Чоловік, дружина мають право подати позов про розірвання шлюбу в період вагітності дружини, якщо батьківство зачатої дитини визнане іншою особою, а також до досягнення дитиною одного року, якщо батьківство щодо неї визнане іншою особою, або за рішенням суду відомості про чоловіка, як батька дитини виключено із актового запису про народження дитини. Опікун має право подати позов про розірвання шлюбу, якщо цього вимагають інтереси того з подружжя, хто визнаний недієздатним.

Суд обов'язково повинен вживати заходів щодо примирення подружжя, якщо це не суперечить моральним засадам суспільства, з'ясовувати фактичні взаємини подружжя, справжні причини позову про розірвання шлюбу, брати до уваги наявність малолітньої дитини, дитини - інваліда та інші обставини життя подружжя. Суд виносить рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечило б інтересам одного з них, інтересам їхніх дітей, що мають істотне значення.

Особа, яка змінила своє прізвище у зв'язку з реєстрацією шлюбу, має право після розірвання шлюбу надалі іменуватися цим прізвищем або відновити своє дошлюбне прізвище.

Розірвання шлюбу, здійснене за рішенням суду, має бути зареєстроване в державному органі реєстрації актів цивільного стану, за завою колишньої дружини або чоловіка. Розірвання шлюбу засвідчується Свідомством про розірвання шлюбу, зразок якого затверджує Кабінет Міністрів України.

Після розірвання шлюбу та одержання Свідомства про розірвання шлюбу особа має право на повторний шлюб.

Жінка та чоловік, шлюб між якими було розірвано, мають право подати до суду заяву про поновлення їхнього шлюбу за умови, що жоден із них не перебуває у повторному шлюбі.

4. Визнання шлюбу недійсним.

Недійсним визнається шлюб, який зареєстрований:

- 1) з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі;
- 2) між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом і сестрою;
- 3) з особою, яка визнана судом недієздатною.

За заявою заінтересованої особи орган РАЦС анулює актовий запис про шлюб, зареєстрований з цими особами.

За рішенням суду шлюб визнається недійсним:

1) якщо він був зареєстрований без вільної згоди жінки або чоловіка (згода особи не вважається вільною, зокрема, тоді, коли в момент реєстрації шлюбу вона страждала тяжким психічним розладом, перебувала у стані алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння, в результаті чого не усвідомлювала сповна значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, або якщо шлюб було зареєстровано в результаті фізичного чи психічного насильства);

2) у разі його фіктивності (укладення шлюбу без наміру створення сім'ї та набуття прав та обов'язків подружжя).

Шлюб може бути визнаний недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований:

1) між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною з порушенням вимог СКУ;

2) між двоюрідними братом та сестрою; між тіткою, дядьком та племінником, племінницею;

3) з особою, яка приховала свою тяжку хворобу або хворобу, небезпечну для другого з подружжя і (або) їхніх нащадків;

4) з особою, яка не досягла шлюбного віку і якій не було надано права на шлюб.

Шлюб не може бути визнаний недійсним у разі

1) вагітності дружини,

2) або народження дитини,

3) або якщо той, хто не досяг шлюбного віку, досяг його, або йому було надано право на шлюб.

Шлюб є недійсним від дня його державної реєстрації.

Недійсний шлюб, а також шлюб, визнаний недійсним за рішенням суду, не є підставою для виникнення у осіб, між якими він був зареєстрований, прав та обов'язків подружжя. *Недійсність шлюбу не впливає на обсяг взаємних прав та обов'язків батьків і дитини, яка народилася при цьому шлюбі.*

Шлюб зареєстрований у відсутності нареченої і (або) нареченого, вважається неукладеним.

5. Особисті немайнові права та обов'язки подружжя.

Сімейний кодекс закріплює права подружжя на:

1) *материнство і батьківство.* Небажання чи нездатність мати дитину може бути причиною для розірвання шлюбу;

2) *повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок і уподобань;*

3) *фізичний і духовний розвиток, одержання освіти, прояв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку;*

4) *заміну прізвища* після реєстрації шлюбу. У цьому разі ОРАЦС видає нове свідоцтво про реєстрацію шлюбу;

5) *розподіл між собою обов'язків* у родині та спільне рішення питань життя родини на підставі рівності;

6) *вільний вибір місця проживання*;

7) *припинення шлюбних відносин*.

Обов'язки подружжя:

1) спільно опікуватися побудовою сімейних відносин на почуттях взаємної любові, поваги, дружби, взаємодопомоги;

2) спільно піклуватися про матеріальне забезпечення сім'ї;

3) вагітній дружині мають бути створені умови для збереження її здоров'я і народження здорової дитини: дружині-матері — умови для поєднання материнства та здійснення нею інших прав і обов'язків.

6. Майнові права та обов'язки подружжя.

Сімейний кодекс України встановлює два режими майнових відносин подружжя:

1. Особиста приватна власність дружини і чоловіка;

2. Спільна сумісна власність подружжя.

Особиста приватна власність поширюється на :

1) майно, що належало йому, їй до шлюбу;

2) майно отримане під час шлюбу в дарунок чи у спадщину;

3) майно, придбане за особисті його, її кошти;

4) речі індивідуального користування, навіть якщо вони придбані за рахунок спільних коштів подружжя;

5) премії і нагороди, отримані за особисті заслуги;

6) кошти, отримані у відшкодування матеріальної чи моральної шкоди;

7) страхові кошти;

8) плоди і доходи (дивіденди) від речей, що знаходяться в особистій приватній власності.

Майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові *на праві спільної сумісної власності* незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самотійного заробітку (доходу). Вважається, що *кожна річ, набута за час шлюбу*, крім речей індивідуального користування, є *об'єктом права спільної сумісної власності подружжя*. Об'єктом права спільної сумісної власності є заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним із подружжя і внесені до сімейного бюджету або внесені на його особистий рахунок у банківську (кредитну) установу. Речі для професійних занять (музичні інструменти, оргтехніка, лікарське обладнання тощо), придбані за час шлюбу для одного з подружжя, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Дружина та чоловік мають рівні права на володіння, користування та розпорядження власністю.

7. Права та обов'язки подружжя по утриманню.

Дружина, чоловік повинні матеріально підтримувати один одного. Право на утримання (аліменти) має той із подружжя, який є непрацездатним, потребує матеріальної допомоги за умови, що другий із подружжя може надавати матеріальну допомогу.

Вважається непрацездатним - таким, хто потребує матеріальної допомоги, той із подружжя,

який досяг пенсійного віку, якщо зарплата, пенсія, доходи від виконання його майна, інші доходи не задовольняють його потреби, або є інвалідом I-III груп, який не може забезпечити йому прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Розірвання шлюбу не припиняє права особи на утримання, яке виникло у неї (нього) за час шлюбу. Після розірвання шлюбу особа має право на утримання, якщо вона стала непрацездатною до розірвання шлюбу або протягом 1 року від дня розірвання шлюбу і потребує матеріальної допомоги і якщо її колишній чоловік, колишня дружина може надавати матеріальну допомогу.

Право одного з подружжя на утримання, а також право на утримання, яке особа має після розірвання шлюбу, припиняється у разі поновлення його працездатності, а також реєстрації з ним повторного шлюбу.

Дружина, чоловік взаємно зобов'язані брати участь у витратах, пов'язаних із хворобою або каліцтвом другого з подружжя. Якщо жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою, тривалий час проживали однією сім'єю, то той із них, хто став непрацездатним під час спільного проживання, має право на утримання.

Не має права на одержання аліментів чоловік або дружина, чия поведінка в шлюбі була негідною або він (вона) став непрацездатним у зв'язку зі скоєнням ним навмисного злочину.

8. Взаємні права та обов'язки батьків і дітей.

Батько та мати мають рівні права та обов'язки щодо своїх дітей незалежно від того, чи проживають вони в шлюбі, чи шлюб припинено.

Розрізняють особисті немайнові та майнові права та обов'язки батьків і дітей.

Права батьків на :

- 1) особисте виховання дитини;
- 2) безперешкодне спілкування з дітьми;
- 3) самозахист дитини та звернення до суду;
- 4) Визначення місця проживання дитини (з 10 років за згодою батьків і дитини, з 14 років дитина визначає самостійно місце проживання);

5) Відібрання дитини у особи, що утримує її незаконно.

Обов'язки батьків щодо дітей:

- 1) забрати дитину з пологового будинку;
- 2) зареєструвати народження дитини;
- 3) присвоїти дитині прізвище, ім'я, по батькові;
- 4) виховувати дитину;
- 5) піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний і моральний розвиток;
- 6) поважати дитину, не піддавати дитину експлуатації, фізичним покаранням, не принижувати гідність дитини.

Майно батьків і дітей може бути *сумісним і роздільним*.

Права та обов'язки батьків і дітей з матеріального утримання є *взаємними*. Батьки зобов'язані утримувати своїх неповнолітніх дітей, повнолітніх дітей, що навчаються (до 23 років), непрацездатних повнолітніх дітей, що потребують матеріальної допомоги. З іншого боку, повнолітні діти зобов'язані утримувати своїх непрацездатних батьків, що потребують матеріальної допомоги.

Як правило, обов'язки з матеріального утримання виконуються добровільно. У разі ухилення від цього обов'язку з батьків, з дітей у судовому порядку можуть стягуватися аліменти.

Батьки можуть бути звільнені від сплати аліментів, якщо доход дитини набагато перевищує їхні доходи і цілком забезпечує всі потреби дитини. Виплата аліментів може бути припинена за договором про передачу дитині права власності на нерухоме майно.

Повнолітні діти зобов'язані утримувати батьків, якщо вони непрацездатні та потребують матеріальної допомоги. Такий обов'язок не виникає, якщо батьки були позбавлені батьківських прав і не відновлені в батьківських правах.

9. Позбавлення батьківських прав.

Ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків може мати різні правові наслідки, один із них – *позбавлення батьківських прав*. Згідно зі ст. 164 Сімейного кодексу матір та батька суд може позбавити батьківських прав, якщо вона (він):

- а) не забрали дитину з пологового будинку без поважної причини, протягом шести місяців не виявляли до неї батьківського піклування;
- б) ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини;
- в) жорстоко поведуться з дитиною;
- г) є хронічними алкоголіками або наркоманами;
- д) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини; примушують її до жебракування та бродяжництва;
- е) засуджені за вчинення умисного злочину стосовно дитини.

Новий Сімейний кодекс передбачив можливість відібрати дитину в батьків без позбавлення їх батьківських прав. Таке може статися за рішенням суду не тільки у названих вище випадках, а також у випадках, якщо проживання дитини з батьками небезпечні для життя, здоров'я і морального виховання.

У виняткових випадках, у разі безпосередньої загрози життю або здоров'ю дитини органи опіки та піклування або прокурор мають право постановити рішення про негайне відібрання дитини від батьків. Тоді дитину передають другому з батьків, бабі, діду, родичам або органів опіки та піклування. Особа, позбавлена батьківських прав, не звільняється від батьківського обов'язку щодо утримування дитини.

10. Усиновлення

Усиновлення — це прийняття усиновителем у свою родину особи на правах сина чи дочки, здійснене на підставі судового рішення.

Усиновленою може бути неповнолітня дитина, а у *виняткових* — повнолітня особа, що не має матері, батька або позбавлена їхнього піклування.

Усиновителем може бути повнолітня дієздатна особа, старша від усиновленої не менше ніж на 15 років (при усиновленні повнолітньої особи — на 18 років). Не має права бути усиновителем особа, позбавлена батьківських прав, що зловживає спиртними напоями чи наркотичними речовинами, не має постійного місця проживання і постійного доходу.

Громадяни України, що бажають усиновити дитину, беруться на облік відповідними державними органами, органами місцевого самоврядування, а іноземні громадяни — Центром усиновлення дітей. Категорично заборонена посередницька і комерційна діяльність з усиновлення дітей.

Переважне право на усиновлення має громадянин України:

- в сім'ї якого виховується дитина;
- який усиновляє кількох дітей, які є братами, сестрами;
- який є чоловіком матері, дружиною батька дитини, яка усиновлюється;
- який є родичем дитини;
- переважне право на усиновлення дитини має подружжя.

З моменту здійснення усиновлення припиняються всі права й обов'язки між батьками та родичами за походженням особи, яку усиновили, а виникають взаємні особисті немайнові та майнові права і обов'язки між усиновлювачем та усиновленою ним особою.

11. Опіка та піклування. Патронат.

Для виховання неповнолітніх дітей, що залишилися без батьківського піклування, захисту їх прав та законних інтересів встановлюються *опіка та піклування*.

Діти, над якими встановлюється опіка

Опіка – засіб захисту особистих і майнових прав та інтересів малолітніх дітей, які не досягли 14 років і залишилися без піклування

Піклування – засіб захисту особистих і майнових прав та інтересів неповнолітніх віком від 14 до 18 років

Опікуном (піклувальником) може бути тільки повнолітня дієздатна особа, переважно з близьких підопічному осіб. Опікун (піклувальник) має право і зобов'язаний виховувати підопічних, піклуватися про них, захищати їхні права й інтереси. Обов'язки з опіки і піклування виконуються *безоплатно*.

Опікун, будучи законним представником підопічного, *здійснює угоди* від його імені та в його інтересах.

Піклувальник *дає згоду на здійснення підопічним угод*, які той за законом не має права здійснити самостійно.

Невиконання обов'язків опікуном (піклувальником), зловживання правами, залишення підопічних дітей без нагляду і турботи тягне юридичну відповідальність аж до кримінальної.

Патронат — це виховання дитини, позбавленої батьківського піклування, у сім'ї іншої особи (патронатного вихователя) за плату.

Патронатні відносини встановлюються договором між органом опіки і піклування і громадянином (патронатним вихователем). Договір вимагає згоди дитини, якщо вона досягла 14 річного віку. Термін дії договору до 18 років.

За виховання дитини патронатному вихователю встановлюється плата, розмір якої визначається угодою між ним і органом опіки і піклування.

ТЕМА 8. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття та джерела господарського права.
2. Підприємство як організаційна форма господарювання.
3. Об'єднання підприємств.
4. Громадянин як суб'єкт господарювання.
5. Державна реєстрація суб'єктів господарювання.
6. Господарські зобов'язання.
7. Відповідальність за правопорушення у сфері господарювання.
8. Організаційно-правові форми підприємницької діяльності.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Господарське право: Підручник. / [Ю. Є. Атаманова та ін. За заг. ред. Д. В. Задихайла, В. М. Пашкова ; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". - Х. : Право, 2012. - 693 с.
2. Господарське право: Підручник / О.П. Подцерковний, О.О. Квасніцька, А.В. Смітюх та ін.; За ред. О.П. Подцерковного, — Х.: Одиссей, 2010. — 640 с.
3. Щербина В. С. Господарське право: Підручник. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — 480с.
4. Щербина В.С. Господарське право: Підручник. 6-те видання. — К.: Інтер, 2013.— 760.
5. Обушенко О.М., Чижмарь К.І., Журавльов Д.В. та ін. Господарське право (загальна частина): навчальний посібник / О.М. Обушенко, К.І. Чижмарь, Д.В. Журавльов, А.В. Коваленко, В.Б. Саксонов, Л.В. Межевська, Н.М. Обушенко, Л.Ю. Манукова., Київ: «Хай-Тек Прес», 2014.-352 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Ознайомитись із основами господарського права.

ВСТУП

1. Поняття та джерела господарського права.

Господарське право - система норм, які регулюють господарські відносини, тобто відносини, в які вступають організації, підприємці у процесі своєї господарської діяльності.

Господарське право є системою норм права, що регулюють господарську діяльність. Визначення господарської діяльності дає новий Господарський кодекс України, стаття 3: «Під господарською діяльністю розуміють діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт, надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.»

Господарська діяльність, яка здійснюється для досягнення економічних та соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом, а суб'єкти підприємництва – підприємцями. Господарська діяльність може здійснюватись і без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність).

Господарське законодавство функціонує як вертикальна система нормативних актів. В ній можна виділити кілька блоків:

1. Господарське законодавство, що ґрунтується на статтях і нормах Конституції України про власність, підприємництво, про компетенцію органів державної влади у нормативному регулюванні господарської діяльності.

2. Загальні закони - Господарський кодекс України, закон України Про власність, Цивільний кодекс України

3. Закони про правовий статус підприємств – закони України "Про господарські товариства", «Про фермерське господарство», та ін.

4. Закони про окремі види діяльності - закони України: «Про поштовий зв'язок», «Про залізничний транспорт» , Кодекс торгового мореплавства та ін..

5. Підзаконні нормативно правові акти – Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, господарські нормативні акти міністерств, державних комітетів, центральних та місцевих органів влади.

6. Локальні нормативно правові акти – статути, положення. Крім вертикальної (за юридичною силою актів) системи, господарське законодавство має так звану вертикальну систему . Нормативні акти господарського законодавства регулюють:

1. Правовий статус суб'єктів господарського права

◇ Господарський кодекс України, р.1, глава 4, р.2

◇ Цивільний кодекс України, книга 1

◇ Закон України Про господарські товариства від 19.09.1991 р..

◇ Закон України Про патентування деяких видів підприємницької діяльності від 23.03.1996 р..

◇ Закон України Про ліцензування певних видів господарської діяльності від 01.06.2000р.

◇ Закон України Про Сільськогосподарську кооперацію від 17.07 1997 р..

◇ Закон України Про фермерське господарство

◇ Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців від 15.05.2003 р.

2. Правове регулювання обмеження монополізму і регулювання конкуренції (Конституція України Господарський кодекс України, глава 2,3, Закон України про захист від недобросовісної конкуренції від 07.06.1996 р., Закон України про Антимонопольний комітет України від 26.11.1993 р.);

3. Праове регулювання фондового ринку, приватизаційних і орендних відносин (Закон України Про цінні папери та фондову біржу від 18.06.1991 р., Закон України Про державне регулювання ринку цінних паперів від 30.10.1996 р., Закон України Про оренду державного та комунального майна від 14.03.1995 р.);

4. Правове забезпечення науково-технічної та іноваційної діяльності, якості товарів і стандартизації, захисту прав споживачів (Закон України Про захист прав споживачів від 12.05.1991 р., Закон України Про стандартизацію від 17.05.2001 р., Закон України Про підтвердження відповідності від 17.05.2001 р.);

5. Правове регулювання кредитних і розрахункових відносин (Закон України Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань від 22.11.1996 р., Закон України Про Національний банк від

20.05.1999 р., Закон України Про банки та банківську діяльність від 07.12.2000 р.)

Суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Суб'єкт господарювання може бути утворений за рішенням власника (власників) майна або уповноваженого ним (ними) органу, а у випадках, спеціально передбачених законодавством також за рішенням інших органів, організацій і громадян шляхом заснування нового, реорганізації (злиття, приєднання, виділення, поділу, перетворення) діючого (діючих) суб'єкта (суб'єктів) господарювання з додержанням вимог законодавства.

Установчими документами суб'єкта господарювання є рішення про його утворення або засновницький договір, а у випадках, передбачених законом, статут (положення) суб'єкта господарювання.

Припинення діяльності суб'єкта господарювання здійснюється шляхом його реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації — за рішенням власника (власників) чи уповноважених ним органів, за рішенням інших осіб — засновників суб'єкта господарювання чи їх правонаступників, а у випадках, передбачених Господарським кодексом, — за рішенням суду.

2. Підприємство як організаційна форма господарювання

Підприємство — самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних і особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому Кодексом та іншими законами. Підприємства можуть створюватись як для здійснення підприємництва, так і для некомерційної господарської діяльності.

Залежно від форм власності, передбачених законом, в Україні можуть діяти підприємства таких видів:

- 1) приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);
- 2) підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності);
- 3) комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;
- 4) державне підприємство, що діє на основі державної власності;
- 5) підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності).

Якщо в статутному фонді підприємства іноземна інвестиція становить не менше як десять відсотків, воно визнається підприємством з іноземними інвестиціями. Підприємство, у статутному фонді якого іноземна

інвестиція становить сто відсотків, вважається іноземним підприємством. Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для цього майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації і ліквідації підприємства.

Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів і ризиків підприємства. Підприємства залежно від кількості працюючих і обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік можуть бути віднесені до малих, середніх або великих підприємств.

Малими (незалежно від форми власності) визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує суми, еквівалентної п'ятистам тисячам євро за середньорічним курсом Національного Банку України щодо гривні.

Великими підприємствами визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує тисячу осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за рік перевищує суму, еквівалентну п'яти мільйонам євро за середньорічним курсом Національного Банку України щодо гривні. Усі інші підприємства визнаються середніми.

Джерелами формування майна підприємства є:

- 1) грошові й матеріальні внески засновників;
- 2) доходи, одержані від реалізації продукції, послуг, інших видів господарської діяльності;
- 3) доходи від цінних паперів;
- 4) кредити банків та інших кредиторів;
- 5) капітальні вкладення і дотації з бюджетів;
- 6) майно, придбане в інших суб'єктів господарювання, організацій та громадян у встановленому законодавством порядку;
- 7) інші джерела, не заборонені законодавством України.

3. Об'єднання підприємств

Об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних і соціальних завдань.

Господарське об'єднання — об'єднання підприємств, утворене за

ініціативою підприємств, незалежно від їх виду, які на добровільних засадах об'єднали свою господарську діяльність. Господарські об'єднання діють на основі установчого договору та/або статуту, який затверджується їх засновниками.

Державне (комунальне) господарське об'єднання — об'єднання підприємств, утворене державними (комунальними) підприємствами за рішенням Кабінету Міністрів України або, у визначених законом випадках, рішенням міністерств (інших органів, до сфери управління яких входять підприємства, що утворюють об'єднання), або рішенням компетентних органів місцевого самоврядування.

Господарські об'єднання утворюються як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом.

Асоціація — договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій. Корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

Консорціум — тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проєктів тощо). Концерном визнається статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій, на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності.

Підприємства — учасники об'єднання підприємств зберігають статус юридичної особи незалежно від організаційно-правової форми об'єднання, і на них поширюються положення Господарського кодексу та інших законів щодо регулювання діяльності підприємств.

Промислово-фінансова група є об'єднанням, яке створюється за рішенням Кабінету Міністрів України на певний строк з метою реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва і структурної перебудови економіки України.

Суб'єкт господарювання, який володіє контрольним пакетом акцій дочірнього підприємства (підприємств), визнається холдинговою компанією.

4. Громадянин як суб'єкт господарювання

Громадянин визнається суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи. Громадянин-підприємець відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм майном, на яке відповідно до закону може бути звернено стягнення.

Громадянин може здійснювати підприємницьку діяльність:

- 1) безпосередньо як підприємець або через приватне підприємство, що ним створюється;
- 2) із залученням або без залучення найманої праці;
- 3) самостійно або спільно з іншими особами.

Громадянин-підприємець зобов'язаний:

- 1) у передбачених законом випадках і порядку одержати ліцензію на здійснення певних видів господарської діяльності;
- 2) повідомляти органи державної реєстрації про зміну його адреси, зазначеної в реєстраційних документах, предмета діяльності, інших суттєвих умов своєї підприємницької діяльності, що підлягають відображенню у реєстраційних документах;
- 3) дотримуватися прав і законних інтересів споживачів, забезпечувати належну якість товарів (робіт, послуг), що ним виготовляються, дотримуватися правил обов'язкової сертифікації продукції, встановлених законодавством;
- 4) не допускати недобросовісної конкуренції, інших порушень антимонопольно-конкурентного законодавства;
- 5) вести облік результатів своєї підприємницької діяльності відповідно до вимог законодавства;
- 6) своєчасно надавати податковим органам декларації про доходи, інші необхідні відомості для нарахування податків та інших обов'язкових платежів; сплачувати податки та інші обов'язкові платежі в порядку і в розмірах, встановлених законом.

5. Державна реєстрація суб'єктів господарювання

Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» від 15 травня 2003 р. (введений в дію 1 липня 2004 року) регулює відносини у сфері державної реєстрації юридичних та фізичних осіб – підприємців. Дія цього закону поширюється на всі юридичні особи не залежно від організаційно-правової форми, форми власності. Державна реєстрація - засвідчення факту створення або припинення юридичної особи, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, а також вчинення інших реєстраційних дій, шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру. Державна реєстрація юридичної чи фізичної особи-підприємця проводиться державним реєстратором виключно у виконкомі міської ради міста обласного підпорядкування або у районній державній адміністрації за місцезнаходженням юридичної особи або за місцем проживання фізичної особи - підприємця.

Державний реєстратор призначається на посаду головою районної державної адміністрації. Ним може бути особа з вищою освітою на рівні магістра або спеціаліст із стажем роботи на державній службі не менше 1 рік. Державний реєстратор має посвідчення та власну печатку. За проведення державної реєстрації справляється реєстраційний збір в таких розмірах:

- ◇ 10 неоподаткованих мінімумів доходів громадян для реєстрації

юридичної особи

◇ 2 неоподаткованих мінімумів для реєстрації фізичної особи – підприємця

Реєстрація юридичної особи:

Юридична особа має своє найменування, яке містить інформацію про її організаційно-правову форму та назву. Для державної реєстрації необхідні такі документи:

⌘ Заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації юридичної особи (картка заповнюється машинодруком або друкованими літерами. Якщо вона надсилається листом, то повинна бути нотаріально засвідчена)

⌘ Копія рішення засновників або уповноваженого ним органу про створення юридичної особи.

⌘ Два примірника установчих документів (вони повинні бути прошитими, пронумерованими, підписаними засновниками і підписи засвідчуються нотаріусом)

⌘ Документ, що засвідчує внесення плати за проведення державної реєстрації

Для реєстрації юридичної особи, для якої встановлені вимоги щодо формування статутного фонду, крім зазначених документів подають документ, що засвідчує внесення коштів до статутного фонду. Для реєстрації АТ додають звіт про проведення відкритої підписки на акції. Для фермерського господарства– документ про одержання земельної ділянки. Державний реєстратор не має права вимагати інших документів, ніж ті які передбачені законом.

Строк державної реєстрації не повинен перевищувати 3 робочі дні з дати надходження документів для державної реєстрації. Дата внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації юридичної особи є днем її державної реєстрації. Свідоцтво про державну реєстрацію повинно бути оформлене і видане не пізніше наступного робочого дня після дня державної реєстрації. Разом з свідоцтвом видається один примірник оригіналу установчих документів з відміткою державного реєстратора про проведення державної реєстрації.

Державний реєстратор не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації юридичної особи зобов'язаний передати відповідним органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного і інших соціальних фондів повідомлення про державну реєстрацію юридичної особи. Це повідомлення є підставою для реєстрації юридичної особи у всіх цих органах.

Підставами для відмови в державній реєстрації є:

1. Невідповідність відомостей, що є у реєстраційній картці відомостям, які зазначені в документа поданих для державної реєстрації
2. Невідповідності установчих документів вимогам закону
3. Порухення порядку створення юридичної особи, а саме:

⌘ Наявність обмежень на зайняття відповідних посад щодо осіб, які зазначені як посадові особи органу управління юридичної особи

⌘ Наявність в Єдиному державному реєстрі тотожних найменувань юридичної особи

⌘ Використання в найменуванні юридичної особи повного чи скороченого найменування органу державної влади чи історичного найменування, перелік яких встановлений Кабінетом Міністрів. Відмова від реєстрації з інших причин не допускається. Порухення строків видічі свідоцтва про державну реєстрацію, відмова в державній реєстрації може бути оскаржена в суді. Юридична особа припиняється в результаті

1. передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам – правонаступникам у результаті злиття, приєднання, поділу, перетворення

2. ліквідації за рішенням прийнятим засновниками чи за судовим рішенням.

Юридична особа є такою, що припинилась, з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про державну реєстрацію припинення юридичної особи.

Для припинення юридичної особи шляхом ліквідації потрібно подати такі документи

⌘ Заповнену реєстраційну картку для проведення державної реєстрації припинення юридичної особи шляхом ліквідації

⌘ Свідоцтво продержавну реєстрацію

⌘ Оригінал установчих документів

⌘ Акт ліквідаційної комісії з ліквідаційним балансом

⌘ Довідку податкових органів про зняття юридичної особи з обліку платників податків

⌘ Довідки пенсійного і інших соціальних фондів про зняття з обліку

⌘ Довідку архівних органів про взяття документів на зберігання

Державна реєстрація фізичної особи – підприємця
Для державної реєстрації фізичної особи, яка має намір стати підприємцем необхідно подати такі документи:

1. заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації фізичної особи - підприємця;

2. копію документа, що засвідчує реєстрацію у Державному реєстрі фізичних осіб - платників податків;

3. документ, що підтверджує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації фізичної особи - підприємця;

4. нотаріально посвідчену письмову згоду батьків (усиновлювачів) або піклувальника, або органу опіки та піклування, якщо заявником є фізична особа, яка досягла шістнадцяти років і має бажання займатися підприємницькою діяльністю.

Державний реєстратор не має права вимагати інших документів, ніж

ті які передбачені законом.

Строк державної реєстрації не повинен перевищувати 2 робочі дні з дати надходження документів для державної реєстрації. Дата внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації фізичної особи - підприємця є днем її державної реєстрації. Свідоцтво про державну реєстрацію повинно бути оформлене і видане не пізніше наступного робочого дня після дня державної реєстрації.. Державний реєстратор не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації фізичної особи - підприємця зобов'язаний передати відповідним органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного і інших соціальних фондів повідомлення про державну реєстрацію юридичної особи. Це повідомлення є підставою для реєстрації юридичної особи у всіх цих органах.

Державна реєстрація припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця проводиться у разі:

1. Прийняття фізичною особою – підприємцем рішення про припинення підприємницької діяльності
2. Смерті фізичної особи – підприємця
3. Постанови суду про оголошення підприємця – фізичну особу померлою або визнання її безвісно відсутньою
4. Постанова суду про припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця:

- ⌘ Визнання фізичної особи – підприємця банкрутом
- ⌘ Проведення нею підприємницької діяльності, що заборонена законом

- ⌘ Неподання протягом року податковим органам податкових декларацій, документів фінансової звітності. Фізична особа позбавляється статусу підприємця з дня до Єдиного державного реєстру запису про реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця.

6. Господарські зобов'язання

Господарським визнається зобов'язання, що виникає між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених Господарським кодексом, в силу якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, в тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо), або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона, в тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Основними видами господарських зобов'язань є майново-господарські й організаційно-господарські зобов'язання.

Господарські зобов'язання можуть виникати:

- 1) безпосередньо із закону або іншого нормативно-правового акта, що регулює господарську діяльність;

- 2) з акта управління господарською діяльністю;
- 3) з господарського договору та інших угод, передбачених законом, а також з угод, не передбачених законом, але таких, які йому не суперечать;
- 4) внаслідок заподіяння шкоди суб'єкту або суб'єктом господарювання, придбання або збереження майна суб'єкта або суб'єктом господарювання за рахунок іншої особи без достатніх на те підстав;
- 5) у результаті створення об'єктів інтелектуальної власності та інших дій суб'єктів, а також внаслідок подій, з якими закон пов'язує настання правових наслідків у сфері господарювання.

Майново-господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і негосподарюючими суб'єктами — юридичними особами на підставі господарських договорів, є господарсько-договірними зобов'язаннями.

Укладення господарського договору є обов'язковим для сторін, якщо він заснований на державному замовленні.

Господарський договір за загальним правилом викладається у формі єдиного документа, підписаного сторонами і скріпленого печатками. Допускається укладення господарських договорів у спрощений спосіб, тобто шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо, а також шляхом підтвердження прийняття до виконання замовлень, якщо законом не встановлено спеціальні вимоги до форми та порядку укладення даного виду договорів. Проект договору може бути запропонований будь-якою із сторін.

Господарське зобов'язання припиняється:

- 1) виконанням, проведеним належним чином;
 - 2) зарахуванням зустрічної однорідної вимоги або страхового зобов'язання;
 - 3) у разі поєднання управненої і зобов'язаної сторін в одній особі;
 - 4) за згодою сторін;
 - 5) через неможливість виконання та в інших випадках, передбачених Кодексом або іншими законами.
- Господарське зобов'язання припиняється також у разі його розірвання або визнання недійсним за рішенням суду.

У разі нездатності суб'єкта підприємництва після настання встановленого строку виконати свої грошові зобов'язання перед іншими особами, територіальною громадою або державою інакше як через відновлення його платоспроможності цей суб'єкт (боржник) визнається неспроможним. Нездатність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів інакше як через застосування визначеної судом ліквідаційної процедури вважається банкрутством. Суб'єктом банкрутства (далі — банкрутом) може бути тільки суб'єкт підприємницької діяльності. Не можуть бути визнані банкрутом казенні підприємства, а також відокремлені структурні підрозділи господарської організації.

У випадках, передбачених законом, щодо неплатоспроможного

боржника застосовуються такі процедури:

- 1) розпорядження майном боржника;
- 2) мирова угода;
- 3) санація (відновлення платоспроможності) боржника;
- 4) ліквідація банкрута.

7. Відповідальність за правопорушення у сфері господарювання

Підставою господарсько-правової відповідальності учасника господарських відносин є вчинене ним правопорушення у сфері господарювання. Учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним всі залежні від нього заходи для недопущення господарського правопорушення. Господарсько-правова відповідальність базується на принципах, згідно з якими:

- 1) потерпіла сторона має право на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;
- 2) передбачена законом відповідальність виробника (продавця) за недоброякісність продукції застосовується також незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;
- 3) сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання, а також відшкодування збитків не звільняють правопорушника без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань у натурі;
- 4) у господарському договорі неприпустимі застереження щодо виключення або обмеження відповідальності виробника (продавця) продукції.

Учасники господарських відносин, які порушили майнові права або законні інтереси інших суб'єктів, зобов'язані поновити їх, не чекаючи пред'явлення їм претензії чи звернення до суду. До складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включаються:

- 1) вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства;
- 2) додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною;
- 3) неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною;
- 4) матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

Штрафними санкціями визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання

господарського зобов'язання. Щодо окремих видів зобов'язань може бути визначений розмір штрафних санкцій, зміна якого за погодженням сторін не допускається, якщо порушено господарське зобов'язання, в якому хоча б одна сторона є суб'єктом господарювання, що належить до державного сектора економіки, або порушення пов'язане з виконанням державного контракту, або виконання зобов'язання фінансується за рахунок Державного бюджету України чи за рахунок державного кредиту. Штрафні санкції застосовуються, якщо інше не передбачено законом чи договором, у таких розмірах:

1) за порушення умов зобов'язання щодо якості (комплектності) товарів (робіт, послуг) стягується штраф у розмірі двадцяти відсотків вартості неякісних (некомплектних) товарів (робіт, послуг);

2) за порушення строків виконання зобов'язання стягується пеня у розмірі 0,1 відсотка вартості товарів (робіт, послуг), з яких допущено прострочення виконання за кожний день прострочення, а за прострочення понад тридцять днів додатково стягується штраф у розмірі семи відсотків вказаної вартості.

8. Організаційно-правові форми підприємницької діяльності

Підприємництво в Україні здійснюється в різних організаційно-правових формах. Організаційно-правова форма визначає:

- 1) характер взаємовідносин між засновниками підприємства;
- 2) режим майнової відповідальності за зобов'язаннями підприємства;
- 3) ступінь захисту інтересів кредиторів;
- 4) порядок керівництва і розподіл одержаних прибутків;
- 5) можливі джерела фінансування його діяльності.

Законодавством передбачена можливість здійснення підприємництва приватною особою без утворення підприємства. Поширеною є тенденція утворювати для здійснення бізнесової діяльності приватні й колективні підприємства.

Підприємство - основна організаційно-правова форма здійснення підприємницької діяльності в Україні - самостійний статутний суб'єкт господарювання, який має право юридичної особи і здійснює виробничу, науково-дослідну і комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку (доходу).

Без ліцензій не можуть здійснюватися:

- 1) пошук (розвідка) корисних копалин;
- 2) медична та ветеринарна практика ;
- 3) виробництво вибухових речовин і матеріалів;
- 4) посередництво у працевлаштуванні на роботу за кордоном ;
- 5) організація іноземного, внутрішнього, зарубіжного туризму, екскурсійна діяльність;
- 6) виробництво, ремонт вогнепальної зброї, боєприпасів до неї, холодної зброї, окремих видів пневматичної зброї і торгівля нею;
- 7) розроблення, виробництво, виготовлення, зберігання, ввезення, вивезення, відпуск, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і

препаратів;

8) надання освітніх послуг загальноосвітніми, професійно-технічними та вищими навчальними закладами ;

9) виготовлення і реалізація алкогольних напоїв і пива та інших 19 видів господарської діяльності.

Господарськими товариствами визнаються підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку.

До господарських товариств належать: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства. Акціонерним товариством є господарське товариство, яке має Статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, в межах вартості належних їм акцій. Товариством з обмеженою відповідальністю є господарське товариство, що має статутний фонд, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном.

Товариством з додатковою відповідальністю є господарське товариство, статутний фонд якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів і яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями власним майном, а в разі його недостатності учасники цього товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників.

Повним товариством є господарське товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном.

Командитним товариством є господарське товариство, в якому один або кілька учасників здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність усім своїм майном, на яке за законом може бути звернено стягнення (повні учасники), а інші учасники присутні в діяльності товариства лише своїми вкладами (вкладники). Акціонерні товариства можуть бути відкритими або закритими. Акції відкритого акціонерного товариства можуть розповсюджуватися шляхом відкритої підписки і купівлі-продажу на біржах. Акціонери відкритого товариства можуть відчужувати належні їм акції без згоди інших акціонерів та товариства.

Акції закритого акціонерного товариства розподіляються між засновниками або серед заздалегідь визначеного кола осіб і не можуть

поширюватися шляхом підписки, купуватися та продаватися на біржі. Акціонери закритого товариства мають переважне право на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами товариства.

ТЕМА 10. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Сутність, функції та особливості сучасного міжнародного права.
2. Регулювання міжнародно-правових відносин.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Лукашук І.І. Международное право. Общая часть: Учебник. – М., 2002.
2. Международное право: Учебник / Отв.ред. Ю.М. Колосов, В.И. Кузнецов. –М., 2001.
3. Международное право: Учебник / Под ред. Г.И. Тункина. – М., 2002.
4. Міжнародне право: Навч. Посібник /За ред. М. В. Буроменського – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 336 с.
5. Наливайко Л. Р. Міжнародний захист прав людини : навчальний посібник / Л. Р. Наливайко, К. В. Степаненко, Є. М. Щербина. — Дніпропетровськ : ДДУВС, 2014. — 152 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Ознайомитись із основами міжнародного права

ВСТУП

Міжнародне право становить систему міжнародних норм, що мають певну юридичну чинність і відповідний механізм дії, структурно упорядкованих на базі єдиних цілей і принципів, покликаних чітко і якісно регулювати міждержавні відносини з метою забезпечення миру і співробітництва. Під міждержавними розуміють відносини за участю держав, міжнародних організацій, націй, які борються за свою незалежність і т.п.

1. СУТНІСТЬ, ФУНКЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Сучасне міжнародне право можна охарактеризувати рядом позитивних рис. По-перше, міжнародне право має за мету обмежити право держави на ведення війни і перетворити координацію дій суверенних держав на систем

співробітництва та досягнення спільної вигоди. По-друге, відбувся перехід від співіснування держав до співробітництва між ними – з метою не лише досягнення міжнародного миру та безпеки, а й сприяння здійсненню соціальних та політичних ідей, що виражається в поширенні міжнародних всесвітніх і регіональних організацій. По-третє, підвищення правового статусу окремого індивіда в міжнародному праві, що проявляється у створенні міжнародно-правового механізму захисту прав людини. По-четверте, удосконалено механізм реалізації норм міжнародного права як на інтернаціональному, так і на національному рівні, з'являються зобов'язання, на участь у забезпеченні дотримання яких мають право всі держави. По-п'яте, в міжнародному праві затверджено принцип демократії, згідно з яким лише держава, що відповідає загальноприйнятим стандартам демократії, може бути повноправним членом міжнародного співтовариства.

Проте, незважаючи на очевидний поступ міжнародна практика виявила деякі проблеми.

1. Принцип суверенної рівності держав, великих і малих, закріплений у Статуті ООН, цим же Статутом був і порушений, оскільки п'ять великих держав було наділено правами, яких не мали будь-які інші члени ООН. Йдеться про постійних членів Ради Безпеки, які мають право вето і тим самим наділені правом істотно впливати на розвиток світових подій. Такими правами не володіють інші держави – члени ООН. Якщо в період створення ООН це пояснювалось внеском великих держав у розгром фашизму, то згодом цей фактор втратив свою актуальність. Слід наділити ФРН і Японію статусом постійних членів Ради Безпеки, але цього дотепер не відбулося, хоча обидві ці країни набули статусу великих західних держав, увійшли до числа найбільш демократичних держав світу, покінчили з фашизмом і мілітаризмом, роблять внесок у зміцнення миру, надають істотну допомогу і сприяння слаборозвиненим країнам, на ділі реалізуючи ідеї ООН.

Але при цьому в останні двадцять років все більшого значення у вирішенні загальносвітових проблем набувають щорічні зустрічі лідерів семи, а з 2002 р. – восьми (за участю Росії) провідних держав світу, у тому числі Японії і ФРН. Правовий статус таких зустрічей ніяк не визначений, прийняті рішення не мають правової основи і не є обов'язковими не тільки для учасників зустрічі, а й для інших держав. Але вже по тому, як домагалася Росія повноправної участі в таких зустрічах, можна судити про їхню важливість і значимість. Було б помилкою недооцінювати такі рішення через відсутність міжнародно-правових основ.

Таким чином, незважаючи на те, що наради лідерів восьми великих держав проходять за рамками міжнародного права, саме вони визначають поточний розвиток міжнародних відносин і сучасного міжнародного права. Нині рішення, що визначають долі світового співтовариства, формулюються не в рамках легітимної міжнародної організації, такої як ООН, а в рамках нелегітимних нарад лідерів провідних світових держав, хоча ніхто не наділяв їх таким статусом. Отже, міжнародне право не бере до уваги такі наради і такі рішення, хоча мало б реагувати на такі зміни в суспільних відносинах.

2. Для сучасного міжнародного права залишаються незмінними основні принципи, серед яких принцип непорушності кордонів, недоторканності державної території, невтручання у внутрішні справи та ін. Ці принципи вважаються основою міжнародного права. Саме вважаються. Але з мовчазної згоди чи навіть схвалення світового співтовариства вони все частіше ігноруються. Це виявляється й у дрібних, і у великих діях. Згадаємо: у 1974 р. ізраїльські командос вторглися на територію Уганди й в аеропорту Ентебе звільнили захоплених терористами заручників. Тоді лише СРСР, "друг всіх африканських народів", у тому числі й диктаторських режимів, висловив протест з приводу порушення суверенітету Уганди. Усе інше співтовариство схвалило дії, спрямовані на звільнення заручників, хоча порушення суверенітету Уганди дійсно було.

1979 р. в іншій африканській країні – у Центральноафриканській імперії імператор Бокасса розстріляв демонстрацію школярів за те, що вони відмовлялися купувати шкільну форму, яку шили на фабриці, що належала самому Бокассі. Коли скандал став відомий у Франції, що колись володіла цією країною, французи спорядили збройний загін, силами якого за півгодини було скинуто режим Бокасси, і країна знову стала республікою. До речі, майбутній її президент був "імпортований" у країну за допомогою того ж французького загону і тим же літаком. Наскільки відомо, жодна держава не висловила протесту з приводу порушення суверенітету Центральноафриканської держави, хоча порушення міжнародного права було явним і незаперечним.

Можна навести й інші подібні приклади. Напрошується висновок, що останнє десятиріччя свідчить, що норми і принципи міжнародного права замінюються зовсім іншими принципами, зорієнтованими на сучасне уявлення про мораль і справедливість.

3. Доречно нагадати, що на XV сесії Генеральної Асамблеї ООН було прийнято "Декларацію про надання незалежності колоніальним і залежним народам", що проголошувала необхідність негайно і беззастережно покласти край колоніалізму у всіх його формах і проявах. У вітчизняній літературі тих років зазначалося, що "колоніалізм несумісний із міжнародним правом". Виявляється, сумісний.

1982 р. між Великобританією й Аргентиною виник збройний конфлікт через Мальвінські (Фолклендські) острови. Конфлікт мав характер суперечки щодо збереження за Великобританією права на володіння колонією, якою з 1833 р. були згадані острови. Свого часу острови було включено до списку колоніальних територій, на які поширюється дія Декларації ООН про надання незалежності колоніальним країнам і народам. Дії Великобританії суперечили Декларації, але це її не зупинило. Ще однією колонією Великобританії є Гібралтар, захоплений у 1704 р. Багаторічні переговори Іспанії з Великобританією про повернення Гібралтару наштовхуються на завзяте небажання розставатися з колонією. За договором 1975 р., підтвердженим у 1979 р., китайська територія Аоминь (Макао до 1999 р.) перебуває під управлінням Португалії. Східний Тимор з 1976 р. є провінцією

Індонезії в результаті збройної окупації, що відбулась у 1975 р. Іран без достатніх підстав окупує розташовані в Перській затоці острови Великий і Малий Томб, а також Абу Муса, що належать Об'єднаним Арабським Еміратам. Коли у 2002 р. Марокко спробувало повернути утримуваний Іспанією крихітний острівцець Перехіль, розташований біля марокканських берегів, Іспанія застосувала збройні сили, а Євросоюз хоч і виявив певну стриманість у цьому конфлікті, але його представник заявив, що територія Іспанії, у тому числі й острів Перехіль – це територія Європейського Союзу. Тим самим іспанські домагання було підтримано всім авторитетом Євросоюзу.

Звичайно, нинішній колоніалізм не схожий на африканський 60-х років, але конфлікти, що виникають час від часу, свідчать про необхідність упорядкувати міжнародні відносини відповідно до міжнародного права.

4. Право війни в міжнародному праві формувалося з найдавніших часів і нині це одна з найбільш розроблених галузей права. Але, мабуть, війна в колишньому, традиційному розумінні – як збройне протистояння двох чи декількох держав, іде в минуле. Основне нинішнє зло і причина збройних конфліктів – міжнародний тероризм не замикається в рамках держави, державних кордонів. Це зло стало інтернаціональним, а може, точніше – позадержавним. Приклад: для Бен Ладена Афганістан був лише тимчасовим пристановищем, а не скільки-небудь серйозною військовою силою і точкою опори, тому що нинішні війни – це війни не держав, а суспільств, де меншою мірою використовуються ракети, а більшою – терористи-камікадзе, тобто зброя, доступна для будь-якої громадської організації.

Незважаючи на деяке спрощення ситуації, класичні, може навіть лицарські, правила ведення війни, у тому числі правила відносно початку війни і її наслідків, про розподіл збройних сил на комбатантів і некомбатантів, про поводження з хворими і пораненими, правила військового полону, поводження з мирним населенням, безліч заборон – усе це в нинішніх умовах у протистоянні з міжнародним тероризмом утратило всякий сенс, насамперед тому, що супротивна сторона цих правил не визнає.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Отже, треба згадати про збройні втручання в справи інших держав. Звичайно, діяльність миротворчих сил, що вводяться на прохання самих зацікавлених держав або на підставі рішень Ради Безпеки для підтримання миру чи для примусу до миру, не викликає заперечень. Не викликає заперечень діяльність збройних сил, наприклад, для відновлення державності й суверенітету Кувейту. Але варварські бомбардування мирних об'єктів Югославії, що були санкціоновані НАТО, викликали осуд значної частини світового співтовариства.

2. РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

Міжнародно-правове регулювання є різновидом соціального управління, що являє собою владний вплив держав на свої взаємини за допомогою міжнародного права.

Система міжнародних відносин функціонує на принципах саморегуляції та самоврядування, заснованих на об'єктивних соціально-економічних закономірностях. Головним джерелом діючої сили міжнародного правового регулювання є взаємодія держав як носіїв суверенітету та абсолютної внутрішньої влади. Основними засобами, що використовуються в управлінні системою міжнародних відносин, є політичні, економічні, юридичні, ідеологічні і, в ряді випадків релігійні заходи впливу. Однак найістотнішу роль у регулюванні міждержавних відносин відіграють юридичні способи, бо вони найбільш формалізовані й конкретні, а також відрізняються визначеністю змісту й обов'язковою силою.

Механізм міжнародно-правового регулювання являє собою сукупність міжнародно-правових засобів і способів, за допомогою яких здійснюється регулюючий вплив права на міжнародні відносини. Складається цей механізм із ряду елементів:

1. міжнародно-правова норма, що здійснює первинне регулювання міжнародних відносин, чітко встановлюючи і регламентуючи характер міждержавних зв'язків, обставини їхнього виникнення і розвитку;

2) міжнародно-правові відносини, що за своїм змістом відрізняються від міжнародних відносин і характеризуються на підставі норм міжнародного права зв'язком, що виникає між суб'єктами, який породжує наявність взаємних прав і обов'язків ;

3) міжнародно-правова свідомість - сукупність ідей та уявлень про необхідність існування міжнародного порядку, які розділяють суб'єкти міжнародних правовідносин як загалом, так і кожний окремо.

Міжнародний правопорядок - це реально існуюча система міжнародних відносин, що виникають, розвиваються і діють на підставі та відповідно до норм міжнародного права, яке покликане додати міжнародному співтовариству структурну стабільність на основі визначених цілей і принципів. Міжнародний правопорядок тісно пов'язаний з правовою безпекою, тобто фактичною впевненістю кожного учасника міжнародних відносин, незалежно від їхнього статусу, про те, що йому забезпечений захист його прав і законних інтересів.

Міжнародна законність становить механізм функціонування міжнародних відносин, що характеризується добровільним і сумлінним виконанням обов'язків з міжнародного права всіма учасниками міжнародно-правових відносин. Юридичним змістом законності є факт визнання юридичної чинності міжнародно-правових норм. Таким чином, існує тісний взаємозв'язок міжнародного правопорядку та міжнародної законності, оскільки міжнародний правопорядок може існувати тільки в умовах законності.

Для виявлення фактів міжнародних правопорушень у системі міжнародного права існує контроль - упорядкований процес аналізу інформації учасниками міжнародних відносин, метою якого є визначення відповідності суб'єктів приписання міжнародних норм. Причому залежно від способів і суб'єктів здійснення розрізняють національний і міжнародний контроль.

Залежно від ступеня міжнародної небезпеки правопорушення підрозділяються на:

1) міжнародні злочини - правопорушення, що становлять особливу небезпеку і тяжкі наслідки для міжнародного співтовариства в цілому або для прав і свобод кожної людини окремо (агресія, рабство, геноцид і т.п.);

2) міжнародні делікти - категорія міжнародних правопорушень, що є менш небезпечними, ніж міжнародні злочини, і, як правило, характеризуються обмеженим колом учасників порушених правовідносин (потерпілий - правопорушник).

Правопорушення є підставою для міжнародної правової відповідальності - заходів, застосовуваних до порушника норм міжнародного права, що полягають в покладанні на нього обов'язку негайно припинити протиправні дії, ліквідувати або компенсувати наслідки правопорушення і спонукають його не здійснювати протиправну поведінку надалі. Розрізняють первинну й вторинну відповідальності. Первинна відповідальність полягає в обов'язку припинити правопорушення і відновити порушене право, а вторинна є підставою для легітимного застосування санкцій або контрзаходів у разі невиконання законних вимог потерпілого або інших осіб.

Санкції - різновид примусу як відповідна реакція на правопорушення, що може застосовуватися тільки міжнародними організаціями в межах їхньої компетенції (розрив дипломатичних і економічних відносин, блокада торгових операцій і т.п.).

Контрзаходи являють собою відповідну реакцію на правопорушення з боку держави, чиї права й законні інтереси порушені. До контрзаходів відносяться реторсії і репресалії.

Реторсія — акція, застосовувана однією державою відповідно до іншої, з метою припинення недоброзичливих, несправедливих дискримінаційних дій останньої, які не є правопорушеннями (певні обмеження статусу іноземців - громадян цієї країни, відкликання посла і т.п.).

Репресалія - відповідні дії держави, права якої порушені, стосовно порушника, з метою припинення протиправних дій і виконання ним зобов'язань, що виникли внаслідок правопорушення (затримка рибальського судна за незаконний вилов риби, накладення арешту на майно або його конфіскація та ін.). Необхідною умовою легітимного застосування репресалій є їхня узгодженість із зробленим правопорушенням і його негативними наслідками.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Отже, можна підвести наступні підсумки:

1. Сьогодні погляд на міжнародне право лише як на систему норм явно недостатній і застарілий. Воно не обмежується системою норм і не завершується створенням норми. Таке розуміння норми характерне для гіпертрофовано статичного погляду на право, коли держава формулює й застосовує норми права. Право в таких випадках більше є засобом утримання в покорі інших, ніж засобом регулювання відносини і визначення прав і обов'язків. І сучасна міжнародна спільнота відходить від такого розуміння права, про що свідчить численні наміри держав, виражені у їхніх Конституціях, про побудову правової, демократичної держави, розвитку громадянського суспільства тощо.

2. Водночас визначати міжнародне право лише як процес прийняття рішень небезпечно зведенням права до застосування сили, відривом процесуальних компонентів міжнародного права від матеріальних (головною з яких на будь-якій стадії розвитку залишається система норм), невинуватеною ревізією чинного нормативного комплексу (а можливо, і його нехтуванням), ототожненням міжнародного права з програмою його розвитку.

3. Звичайно, сучасні міжнародні відносини настільки ускладнилися, що без їх належного наукового аналізу неможливо сформулювати відповідні норми міжнародно-правового регулювання. Досвід провідних науковців світу широко використовується в діяльності Комісії міжнародного права ООН. Саме через Комісію вчені мають можливість впливати на правосвідомість і практику держав, а через них і на формування та розвиток міжнародного права. Але проекти Комісії, як і доктрини міжнародного права, не є джерелами міжнародного права.

4. Треба згадати про збройні втручання в справи інших держав. Звичайно, діяльність миротворчих сил, що вводяться на прохання самих зацікавлених держав або на підставі рішень Ради Безпеки для підтримання миру чи для примусу до миру, не викликає заперечень. Не викликає заперечень діяльність збройних сил, наприклад, для відновлення державності й суверенітету Кувейту. Але варварські бомбардування мирних об'єктів Югославії, що були санкціоновані НАТО, викликали осуд значної частини світового співтовариства.